

ઓપિનિયન

ચો વે ભૂમા તત્ સુખમ્

તંત્રી : વિપુલ કલ્યાણી

પુસ્તક : 13 • પ્રકરણ : 02 • સર્ણગ અંક : 146

26 મે 2007

વાર્ષિક લવાજમ : £25 / £40

ઈનોક પૉવેલ નામે વિચારભૂત ડોલી રહ્યું છે! ○ વિપુલ કલ્યાણી

ચાળીસ સાલ પહેલાં, એમણે ભાંખેલું : '૨૦૦૦ સુધીમાં બ્રિટનભરમાં સિત્તેર લાખ જેટલાં લઘુવાંશિક વંશજ લોકો વસતાં હશે.' ૨૦૦૧ની સાલમાં થયેલી વસ્તી ગણતરી મુજબ, બ્રિટનમાં આશરે ૪૬ લાખ લોકો જ લઘુવાંશિક વંશજ લોકો છે, જે કુલ વસ્તીના માત્ર ૭.૮ ટકા થાય છે.

બ્રિટનની ઈમિગ્રેશન નીતિરીતિની એમણે ત્યારે પોતાની જનમભોમકા બર્મિંગમમાં જાહેર કડક આલોચના કરી હતી. એ ૨૦ એપ્રિલ ૧૯૬૮ની તારીખ હતી. વૂલવરહેમ્પ્ટન મતવિસ્તારના એ વેળાના કન્સરવેટિવ પક્ષના જમણેરી સાંસદ ઈનોક પૉવેલની તેમ જ તેમના એ ભાતીગળ ભાષણની અહીં આપણે વાત છેડીએ છીએ.

બ્રિટનમાં વસેલાં લઘુવાંશિક લોકોનાં આશરે પચાસ પચાસ હજાર આશ્રિતોને વરસવરસ બ્રિટન-પ્રવેશનો અધિકાર આપવો એ નર્યુ ગાંડપણ છે, તેમ ઈનોક પૉવેલ ત્યારે કહેતા હતા. શિષ્ટ ગ્રીક સાહિત્યના તથા લેટિન ભાષાના આ ઊંડા અભ્યાસી, પોતાના મતદારોની સરખી સમજદારી કેળવાય તે સારુ ઉદ્દેશો પણ અભ્યાસ કરનાર આ રાજપુરુષ પછી આગળ વધ્યા અને વઘા : 'રોમનોની જેમ, ટાઈબર નદીમાં, ફરીવાર, લોહીના ક્રીણ-પ્રવાહ વહેતા મને દેખાય છે.' આટલું ઓછું હોય, તેમ એ કહે : વર્ણીય સમતા ખરડો પસાર કરવો તે 'દાડગોળામાં બળતી દીવાસળી ચાંપવા જેવું' પગલું ઠરવાનું છે.

આ ભાષણને કારણે બ્રિટિશ રાજકારણમાં એક નવો નક્કોર વળાંક આવેલો. ઈનોક પૉવેલ જેવા રાજકારણીને છાયા પ્રધાનમંડળમાંથી રૂખસદ અપાઈ. કાળાન્તરે, ૧૯૭૪માં, એમણે કન્સરવેટિવ પક્ષને રામરામ કર્યા અને ઉત્તર આયર્લેન્ડમાંથી 'અલ્સ્ટર યુનિયન' પક્ષના સંસદસભ્ય લાગલગાટ ૧૯૮૨ સુધી તે બનતા રહ્યા. ઈમિગ્રેશન (આપ્રવાસ) બાબત સૌથી વધારે બોલકો પક્ષ કન્સરવેટિવ રહ્યો છે, પરંતુ કરમની કહાણી તો જુઓ, આજ લગીના વધુ ને વધુ જલદ અંકુશવાળા કાયદાકાનૂન લેબર પક્ષનાં શાસનમાં જ આવ્યા છે ! આ પહેલાં 'નેશનલ ફ્રન્ટ' અને હવે 'બ્રિટિશ નેશનલ પાર્ટી'ની સરિયામ રંગબેદવાળી જગજાહેર નીતિરીતિને દરેક પક્ષ પડકાર આપે છે; પરંતુ આમ જનતામાં ઈમગ્રાન્ટો (આપ્રવાસીઓ) માટે જે ભય વ્યાખ્યો છે, તે બાબત, લિબરલ ડેમોક્રેટ પક્ષને બાદ કરતાં, કોઈ પણ પક્ષ દૂરંદેશ આગેવાની બતાવી જ નથી. પ્રતિક્રિયાવાદી રાજકારણની ચોપાટ માંડી હોય તેમ પોતપોતાની ખીચડી પકવવામાં રત રહેલા આ બંને મુખ્ય પક્ષોને કોઈ પણ ભોગે શાસન માટેના ડેરાતંબૂ તાજવા સિવાય જાણે કે બીજેત્રીજે ઝાઝો રસ હોય તેમ પણ સમજાતું નથી !

સ્કૉટલેન્ડ અને વેલ્સની ધારાસભાઓ માટે ત્રીજી મેના ચૂંટણીઓ થઈ છે. વળી, ઈંગ્લેન્ડની કેટલીક સુધરાઈ સમિતિઓની પણ ચૂંટણીઓ એ જ દિવસે થઈ છે. એ પછીના ગણતરીના દિવસોમાં, ૨૭ જૂનના, ટોંની બ્લેર, જગજાહેર છે તે મુજબ, પોતાનું વડાપ્રધાન પદ ત્યાગશે અને એમને ઠેકાણે સાંપ્રત નાણાંમંત્રી ગોરડન બ્રાઉન બિનહરીક વડા પ્રધાન બને તેવો તખ્તો ગોઠવાયો છે. દરેક રાજકીય

પક્ષમાં બને છે તેમ જેમ તેમને બહોળું મિત્રવત્તણ છે, તેમ તેમને ઉતારી પાડનારો ય વર્ગ છે. પ્રધાનમંડળમાંના સાંપ્રત ગૃહ મંત્રી જલેન રીડ પણ આ બીજા પ્રકારનાં જૂથમાં સામેલ હોઈ શકે છે. ઈમિગ્રેશન બાબત વધુ ને વધુ કડક અંકુશો લાવવામાં આ રીડ સાહેબ આખલાની પેઠે ઝૂમી રહ્યા છે. એમના પુરોગામી ગૃહ પ્રધાન ચાર્લ્સ ક્લાર્ક કેટલેક અંશે વિચારશીલ અને થોડાક સમજદાર પ્રધાન હતા તેમ વર્તાયું છે. જ્યારે ચાર્લ્સ ક્લાર્કના પુરોગામી ડેવિડ બ્લેન્કેટ તો કન્સરવેટિવ શાસનમાંના નામચીન ગૃહ મંત્રી માયકલ હાવર્ડને ય સારા કહેવડાવે તેવા ટપોડી રાજકારણી નીવડેલા !



ઈનોક પૉવેલ

આ બધા વાતાવરણ વચ્ચે, લેબર પક્ષ, લાગલગાટ ચોથી સાર્વત્રિક ચૂંટણીઓમાં સરસાઈ મેળવીને, શાસનમાં બિરાજમાન થવાના તોરમાં રાચે છે. એટલે અમારે અહીં રાજકારણમાં તેજી છે. અને બીજાત્રીજા અનેક કોયડાઓ વચ્ચે, આ ઈમિગ્રેશનની બાબત પણ, આગામી ચૂંટણીઓમાં ચગડોળે ચડવાની છે. આ સંદર્ભમાં, ક્યારેક સ્પષ્ટ સમજાય છે કે રાજકારણીઓ એક વખતના પેલા 'નઠારા, વિવાદાસ્પદ' રાજકારણી ઈનોક પૉવેલની નિશાળમાં ભરતી થઈ ગયા છે અને તેની જલદ ભાષામાં બોલબોલ કરે છે.

આપણી લઘુવાંશિક વંશજ કોમોએ પોતાનાં વાડીવજીફા અને ચોકામાં જ ભયાં પડ્યા રહેવાનું, કમનસીબે, રાખ્યું છે. પોતાના આ વતનની રૂખ તે જણાતા નથી, સમજતા નથી; વારસાના વતનથી આવતાં 'અફીણ'નો નશો કરે પણ છે; અને અણસમજી રીતે, પોતાનો જીવન વ્યવહાર અને સમાજ વ્યવહાર વેંઢાર્યા કરે છે. આથીજસ્તો, એમણે બહુ જ સમજદારીએ, આ સમાજમાં પણ ઓતપ્રોત બનીને, સ્વમાનભેર, જીવતા રહેવાનું ઝડપે શીખવું જરૂરી થવાનું છે.

ઓપિનિયન

- "ઓપિનિયન" ગુજરાતી ભાષાનું માસિક વિચારપત્ર છે અને દર માસની ૨૬મી તારીખે બહાર પડે છે.
- "ઓપિનિયન"ના ગ્રાહક ગમે તે અંકથી થઈ શકાય છે.
- "ઓપિનિયન"માં શક્ય હોય ત્યાં સુધી જહેરખબર ન લેવાની અમારી નેમ છે.
- એમાં વ્યક્ત થતા વિચારો માટેની જવાબદારી જે તે લેખકોની છે.
- "ઓપિનિયન"નાં ધોરણ અને સ્વરૂપને અનુલક્ષીને લેખકોએ પોતાની કૃતિઓ મોકલવી. હાલ પુસ્તકારનું ધોરણ નથી. પરંતુ છપાવેલી કૃતિના લેખકને જે તે અંક ભેટ મોકલવાની પ્રથા છે.
- લખાણ શાહીથી ચોખ્ખા અક્ષરે અને કાગળની એક જ બાજુએ લખવું. નનામા લેખો અસ્વીકૃત બનશે.
- ભાષા સારી માઠી હશે તેને વિષે લખનારે જરા પણ અચકાવાનું નથી. અમારી શક્તિ પ્રમાણે અમે સુધારી લઈશું. ઓછામાં ઓછી ગુજરાતી જણનાર વાચક પણ સામયિકની મારફતે જેટલી દાદ લઈ શકે તેટલી દાદ દેવી એ અમે અમારી કરજ સમજશું.
- જેઓ લખી ન શકતા હોય તેઓ બીજાની પાસે લખાવીને લખાણ મોકલી શકે છે.

લવાજમના દર

વાર્ષિક લવાજમ આ દેશ માટે £25 તેમ જ પરદેશ માટે £40 છે. ચેક યા પોસ્ટલ ઓર્ડર અથવા ડ્રાફ્ટ Parivaar Communicationsને મોકલવો.

લવાજમ - સંપાદકીય પત્રવ્યવહાર

"ઓપિનિયન"

'Kutir', 4 Rosecroft Walk, WEMBLEY,
Middlesex HA0 2JZ [U.K.]

Tel. : [+44] 020 - 8902 0993

e.mail :

vipoolkalyani.opinion@btinternet.com

ભારત માટે લવાજમ ભરવાનું ઠેકાણું

Villa Bellevue
30, Avantikabai Gokhale Street,
Opera House, MUMBAI - 400 004

Tel. : [022] 2386 2843

Fax : [022] 2826 1155/1166

e.mail : bharti_parekh@hotmail.com

સંપર્ક : ભારતીય બહેન પારેખ

માત્ર ભારતમાંના ગ્રાહકોએ જ, ફક્ત Rs. 2,000ની રકમ, Vipool Kalyani ને નામે લખી મોકલવી

ગ્રાહક પત્રિકા :

Name :

Address :

Post Code :

Telephone :

e.mail :

Subscription : £25 / £40

Date :

હાથની મુઠ્ઠી વાળીએ એવડા ટચૂકડા આ દેશની આવી આ કરુણ પરિસ્થિતિ છે. યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ ઑફ અમેરિકા સાથે રહ્યા વગર તેને કોઈ છૂટકો નથી; યુરોપમાં ૫ પગ મૂકી જોયો છે પણ સો ટકા એકરૂપ બનાવું નથી; એક પછી એક મોટા ભાગનાં સંસ્થાનો આઝાદ થઈ ગયાં છે અને પરિસ્થિતિવસાત્ પહેલાં જેટલાં શક્તિસામર્થ્ય ૫ હવે ટક્યાં નથી; એકદા ધમધમતાં સેંકડો કલકારખાનાંઓ ઠપ્પ થઈને બેઠાં છે; પેલા વિકરાળ ગ્રાહકવાદનો, પેલા રાક્ષસી કોરપોરેશનોનો પાસ અહીં પણ ફરી વળ્યો છે; આખેઆખું જગત જેનો ગૌરવપૂર્વક ધજો લીધા કરે છે તે 'વેલફેર સ્ટેટ'ની રસમ અને 'નેશનલ હેલ્થ સર્વિસ'ની વ્યવસ્થાના કિલ્લામાં કાંગરા ખરી રહ્યા છે; છેલ્લા એકાદ દાયકામાં બોસ્નિયા, સિયેરા લિયોન, ઈરાક, અફઘાનિસ્તાન, વગેરે વગેરે વિસ્તારોમાં આ કે તે બહાને લશ્કરની કુમક મોકલતાં થયેલો જંગી ખર્ચ ... બાપ રે બાપ ! ... અને શેની વાત તેમાં ન ઉમેરીએ ? ... આવા આવા કોયડાઓ વચ્ચે, છેલ્લાં પાંચસાત વરસમાં, આમથી, તેમથી, જેમથી, જે લોક આવી પડ્યું છે તેને સારુ રોજગારીની ક્યાં છે તક ?

આ પરિસ્થિતિની પછીતે ઈનોક પાંવેલ નામે વિચારનું ભૂત ડોલી ન જ રહ્યું હોય તો જ નવાઈ લાગે. એ જ ખ્યાતનામ બર્મિંગમ નગરના, પરંતુ આજના સાંસદ, અને ઈમિગ્રેશન બાબતોના પ્રધાન લિયમ બર્ન પર આવું ભૂત સવાર થયેલું લાગે છે. તેમણે અહીં, પરંતુ, છેક ઑસ્ટ્રેલિયાની મુલાકાતે, ત્યાં, હાલમાં એક ચોપાનિયું પ્રગટ કર્યું છે અને તેમાં એ સાહેબ લખે છે : 'સમાજના ગરીબમાં ગરીબ લોકોને સારુ આ નિરંકુશ માયગ્રેશન, સ્થળાંતરની પ્રક્રિયા અડેનડે જ છે. માયગ્રેશનને કારણે બ્રિટન સમૃદ્ધ જરૂર થયું છે, પણ તેથી દેશનો આધાર હલબલી ઊઠ્યો છે. ... કોઈ પણ શાસન માટે રાજકીય જોખમરૂપ મુદ્દો એ હશે કે આ કોયડાનો ઉકેલ કાઢવામાં એ જેટલું નિષ્ફળ બનશે તેટલી માત્રામાં એ પોતાનું પદ પણ ગુમાવશે.' પોતાના મતવિસ્તારની એક નિશાળનો, પછી, તે એક દાખલો ટાંકી બતાવે છે અને કહે છે કે ત્યાં અંગ્રેજી વાંચીબોલી ન શકનારાઓનો આંક જે પાંચ ટકા હતો તે હવે, વરસ દહાડામાં, વધીને વીસ ટકાનો થયો છે. આને કારણે સત્તાવાળાઓ પર વ્યવસ્થાના કારોબારનો ભાર આવી પડ્યો હોવાની તે દલીલ કરતા હતા. અહીં પણ બૂ સત્તાવે છે ખરી; આવકજીવકનો ચોપડો જાણે કે સરભર કરવાની ચિંતા સીધી ઝોકાયા કરે છે.

'સિવિટાસ' નામે એક 'થિન્ક ટેન્ક' અનુસાર, આ ઈમિગ્રેશન બાબત તત્કાળ પગલાં ભરાશે નહીં તો દેશનું રાજકીય વિભાજન થઈ શકે છે. કન્સરવેટિવ છાયા

ગૃહ મંત્રી ડેવિડ ડેવિસને તો જાણે કે તેમાં મસાલો હાથ લાગ્યો છે.

ટૂંકામાં, આવતી સાલથી, ઈમિગ્રેશનને અંકુશમાં લાવવા, ઑસ્ટ્રેલિયા જેવી 'પોઈન્ટ્સ બેઈઝડ સિસ્ટમ' સરકાર દાખલ કરશે, તેમ ફલિત થયું છે. આ અંગેની નક્કર વિગતો બહાર આવી રહી છે. આ ક્ષેત્રમાં વરસોથી રચ્યાપચ્યા રહેલા અનેક લોકો માટે આથી વધુ એક ગૂંચ, ખસૂસ, ઊભી થવાની છે. ગૃહ મંત્રી જલેન રીડ કહેતા ફરે છે : 'મોટા ભાગના લોકોને વિદેશીઓનો છોછ નથી; તે મૂળવતની લોકોને ગેરવાજબી પક્ષપાતીપણું જ કાવતું નથી.' અને પછી ગેરકાયદે આવેલા લોકોની તે વાત ઉમેરે છે. સરકારની કોઈક રીતિનીતિમાં છીંડા ભાળીને જ આ લોકોએ ગેરકાનૂની માર્ગ અખત્યાર કર્યો હશે, તે અંગે અમારા આ જલેનભાઈ સાવ ચૂપ જણાયા છે.

શબ્દોની, દોસ્ત, આ બધી માયાજાળ છે. હવે ઈમિગ્રેશન કન્ટ્રોલ (અંકુશ) સિવાય 'મેનેજમેન્ટ'ની વાત જોડાતી આવી છે. ચલણ સારુ એક બીજે શબ્દ, અને આમ લોકોને ખબર છે કે મેનેજમેન્ટની વાત આવે છે તેની સાથે નાણાંનો વ્યવહાર પાયામાં ધરબાયો છે. ભાઈ મારા, આ તો નાણાં વગરના નાધિયાની વાતો છે. વેલફેર સ્ટેટને રૂખસદ આપી શકાય તેમ નથી, અને તેને પહોંચી પણ વળાય તેમ નથી. કલ્યાણરાજના ભથ્થામાં સરસ મજાની આવક ધાય છે તેથી અંગના ગૂડા ગળી ગયા છે. તે હવે રોજ-બ-રોજનાં કામો કરી શકે તેમ નથી. માટે આ પરદેશી સ્થળાંતરીઓ વગર ચાલે તેમ પણ નથી. ... એ આવે છે ત્યારે પાછી એ જ કાગારોળ ! ... આ વિષયક પેલા ચક્કડોળની પેઠે ક્યાં કરે છે. ... અને શાસનમાં બ્લેર હોય, ન હોય, બાઉન હોય કે કેમેરૂન હોય ... ઝાઝો ફેર પડે તેમ નથી. દૂરદેશી પગલાંઓ લેવાની તેમ જ વિચક્ષણ નેતાગીરી માટેની શક્તિ, મતિ અને ભક્તિ હજુ કોઈ બજારમાં વેચાતી મળતી થઈ નથી !!

... વારુ, બીજે પક્ષે, આપણી લઘુવાંશિક વંશજ કોમોએ પોતાનાં વાડીવજીજ અને ચોકામાં જ ભર્યા પડ્યા રહેવાનું, કમનસીબે, રાખ્યું છે. પોતાના આ વતનની રૂખ તે જાણતા નથી, સમજતા નથી; વારસાના વતનથી આવતાં અફીણનો નશો કરે પણ છે; અને અણસમજી રીતે, પોતાનો જીવન વ્યવહાર અને સમાજ વ્યવહાર વેંઢાર્યા કરે છે. આથીજસ્તો, એમણે બહુ જ સમજદારીએ, આ સમાજમાં પણ ઓતપોત બનીને, સ્વમાનભેર, જીવતા રહેવાનું ઝાપે શીખવું જરૂરી થવાનું છે.

'શેક્સપિયરનાં નાટકોમાં બોલીવુડની છાંટ જોવા મળે !'

'આપણા સૌમાં ઊભરાતું નર્યું ગાંડપણ - ભારતીય સંસ્કૃતિનો ધનગનાટ - એ રસાળતા, એ ધરતી સાથેના મનમેળનો લાગણીભાવ, એ ભૂતપલીત - પિશાચડાકણની કથનીઓ ... એ સઘળેસઘળું એ નાટકોમાં છે. આપણે સૌ જીવે એ છીએ તેવું જ, જાણે કે, અટપટું જીવન જ જોઈ લો !'

શેક્સપિયરનાં 'અં મિડસમર નાઈટ્સ ડ્રીમ' નાટકમાં, 'ટાયટેનિયા'નું પાત્ર ભજવી જાણનાર અર્ચના રામસ્વામીએ એક મુલાકાતમાં, અહીં, તાજેતરમાં, આમ કહ્યું હતું. એ કહેતાં હતાં : 'શેક્સપિયરની વાર્તાઓમાંની કેટલીય ઘટનાઓ અને આપણાં જીવન વચ્ચે એટલેટલું સામ્ય છે કે આપણે બીજે આધાર ઢૂંઢવા જવું પડે તેમ નથી.'

'લાઈસન્ડર'નું પાત્ર ભજવતા ચંદન રોય સન્યાલ તો, વળી, એથી ય આગળ નીકળી ગયા. એ કહે : 'આજના બોલીવુડને શેક્સપિયરથી છેટું ય પડતું નથી !' અને પછી ઊમેરીને એ કહે : 'આપણે અહીં કોઈ પ્રેમકહાણીને કચકડે મઢીએ છીએ ત્યારે તેના પાયામાં તો રોમિયો અને જુલિયટ જ છે. કોઈ પણ પ્રેમકહાણીનો તો તે જ એક માત્ર અર્ક છે : એક છોકરી છે, અને પછી, એક છોકરો છે. આજે આપણા સમાજમાં ય આવું આવું જ ચાલ્યું આવે છે. હવે મને સમજાય છે કે શેક્સપિયર હકીકતે તો વ્યવહારુ લેખક હતો.'

સદીઓથી પંકાઈ આ સાહિત્યકૃતિને ગ્રાહકવાદનો એરુ જાણે કે આભડી ન જતો હોય, તેવી આ વાત છે. જગ વિખ્યાત અંગ્રેજ સાહિત્યકારની વિશ્વપ્રસિદ્ધ સાહિત્યકૃતિ, 'અં મિડસમર નાઈટ્સ ડ્રીમ'ની જ અહીં આપણે વાત છેડી છે. કેમ કે આજકાલ નવા રંગઢંગમાં આ નાટકના જાહેર ખેલ, લંડન શહેરની જગમશદૂર નાટકની દુનિયામાં, 'રાઉન્ડહાઉસ' થિયેટરમાં, ચાલી રહ્યા છે.

નાટકમાંની પાત્રાવલિ દક્ષિણ એશિયાઈ દેશની જ છે. દક્ષિણ એશિયાઈ દેશો જ શા માટે ? મૂળગત ભારત દેશનું જ તેમાં પ્રદાન છે. અંગ્રેજોના મુલકમાં, તેના જ ખ્યાતનામ પાટનગર લંડનમાં, આ નાટકનો પાટલો પડ્યો છે, પણ તે નાટકના મોટા ભાગનાં સંવાદો તો અંગ્રેજીમાં છે જ નહીં. અને તેમ છતાં, નાટકના દિગ્દર્શક સાહેબ કહેતા હતા કે નાટ્યલેખક વિલિયમ શેક્સપિયરને તેનો કોઈ વાંધોવચકો નહીં હોય !

ટીમ સપલ નામના આ દિગ્દર્શકે પોતાનું નામ, આ પહેલાં, અહીં કાઢ્યું છે. ઈ.સ. ૧૯૯૦ના અરસામાં, લંડનનું સુખ્યાત 'યંગ વીક' થિયેટર સફળતાએ ચલાવવાનો યશ તેને ખાતે જમે પડ્યો છે. પરંતુ એ પછીનાં તેનાં કેટલાંક કામોને જો કે અનુકૂળ પ્રતિસાદ મળ્યો નહોતો. આથી, તેમને અલાયદા મોડની જરૂર હતી, તેમ તે કહેતા હતા. તેમાં 'બ્રિટિશ કાઉન્સિલ'ની નવી દિલ્હીની કચેરીમાંથી અનપેક્ષિત કહેણ આવ્યું : ભારત આવો અને કંઈક નવું દિગ્દર્શિત કરો. ... બસ, તેમને તો ભાવતું જ જાણે કે મળ્યું !

અને ટીમભાઈએ આ બીડું ઝડપી લીધું; 'અં મિડસમર નાઈટ્સ ડ્રીમ' નાટક હાથમાં લઈને સંપૂર્ણપણે ભારતીય પાત્રવરણી કરવાનું સાહસ તેમણે ખેડ્યું. એપ્રિલ ૨૦૦૬ દરમિયાન, ભારતમાં તે નાટકે ચારેક શહેરોનો પ્રવાસ કરેલો, અને પછી અહીં, શેક્સપિયરના જ જન્મસ્થળ, સ્ટ્રેટફોર્ડ - અપોન - એવનમાં એકાદ દજન તેના ખેલ થયા છે.

વિવેચકોએ આ સુંદર વિલાયતી નાટકની આ રજૂઆતો માણી છે. આ નાટકનાં નિર્માણની પાછળ, અલબત્ત, કમાવાની જ દષ્ટિ છે. પરંતુ દક્ષિણ ભારતના પોડિયેરી રાજ્યના ઑરોવિલ નગરમાં, ૨૩ જેટલાં નટનટીઓના કાફલાએ આ નાટકનું મંડાણ કર્યું છે, ત્યારથી જ મૂળ નાટક સાથે કોઈ ચેડાં ન કરવાનું ધ્યેય તેમણે સામે જ જડી રાખ્યું છે. નાટકના આશરે અડધા સંવાદો જ અંગ્રેજીમાં રખાયા છે. બાકીના સંવાદોમાં હિન્દી, બંગાળી, તમિળ, સિંહાલી, મલયાલમ, મરાઠી તેમ જ સંસ્કૃત ભાષાઓની ભેળસેળ જોવા-સાંભળવા-અનુભવવા મળે છે. ટીમભાઈ કહેતા હતા : આ બધી ભાષાઓની સેળભેળ આરંભે અમારે

માથે સવાર નહોતી થઈ. એ તો થયું એવું કે ભારતના અનેક વિસ્તારોમાંથી નટનટીઓ આવ્યાં તેથી વ્યવહારમાં આવું હવે બની ગયું છે.

એથિનિયન દરબારમાં આ નાટકનું કથાવસ્તુ છે. પરીઓથી ભરપૂર જંગલની વાત પણ તેમાં વણાઈ છે. અને આને કારણે આજ લગીના અનેક નિર્માતાઓએ અને દિગ્દર્શકોએ પોતાના મનના ઘેડાઓને ધનગનવા દીધા છે તથા બિન્દાઝ દોડવા દીધા છે. આ બધાં પૂર્વ પ્રયોગો વચ્ચે, આ નવીન પ્રયોગે નવી જ ભવ્ય હવા ઊભી કરી છે. ભારતીય ડિઝાઈનર સુમંત જયકૃષ્ણને અને લાયટીંગ ડિઝાઈનર ઝૂલેખા ચૌધરીએ દક્ષિણ ભારતીય રંગ, વેષભૂષા અને વાતાવરણને અહીં જીવંત બનાવી દીધાં છે. આંખોને સારુ એ વાતાવરણ બહુ જ ગમતીલું થયું છે. પાત્રો નાયતાં હોય છે, ગીતો ગાયાં કરે છે. તેમ છતાં, સેપલ સાહેબના મતે તેમણે ભારતીયપણાંનો અતિરેક અહીં થવા દીધો નથી.

લંડન કૉલિંગ

○ વિપુલ કલ્યાણી ○

બામ્બુના ચોકઠામાંથી પાત્રો સતત આવનજાવન કરતા અહીં જોવા મળે છે. દક્ષિણ એશિયામાં ચોમેરે જોવા મળતી ગેરુ માટીથી સજી ભોંય ઉપર, તેમને દોરડે પણ લટકતાં જોઈએ છીએ. આમ આ નાટકનું મહદ હાઈ ભારતના આત્માને અનુરૂપ છે, તેમ ટીમભાઈ માને છે. બ્રિટિશ બ્રોડકાસ્ટીંગ કોરપોરેશનના આર્ટ્સ સંવાદદાતા, વિન્સન્ટ દાઉદ સાથેની વાતચીત અનુસાર, ટીમ સપલ કહેતા હતા : 'આ નાટક સાથે સંકળાયેલાં સમૂહના ત્રીજાં ભાગનાં લોકોને જ આ કામની પસંદગી માટે ઘરમાં અને સંસારમાં મતભેદ અને તિરાડના અનુભવો થયા છે. અને હવે તમે જુઓ આ નાટકનું ધર્મસંકટ - ઈંગેયસ આગ્રહપૂર્વક ઈચ્છે કે તેની દીકરી, હરમિયા પોતાની પસંદગીના જ છોકરા જોડે ઘરસંસાર માંડે. બ્રિટન કરતાં ભારત જેવા વાતાવરણમાં તો સમાજ સમાજની જ આ વાત બને છે ને ? ભૂતપલીત - પિશાચડાકણની અનેક વાતોની, વળી, ત્યાં જ સવિશેષ માન્યતા જોવા અનુભવવા મળે છે. ગરીબ અને તવંગર વચ્ચેનો મોટોમસ્સ ભેદભાવ, એ પણ પશ્ચિમની સરખામણીએ એ દેશોમાં વધારે જોવા પામીએ છીએ. આ નાટકમાં આ બધાંનું જ નિરૂપણ થયું છે.'

ટીમ સપલને ખાતરી છે : વિલિયમ શેક્સપિયર આજે પાછા સજીવન ધાય અને હાજરાહજૂર નાટક વચ્ચે આવીને બેસે તો તેને ય ખૂબ આનંદ ધાય. મોટા ભાગના સંવાદો અંગ્રેજીમાં નથી એનું તેમને આશ્ચર્ય જરૂર ધાય; પરંતુ આ નિર્માણનાં દિલદિમાગ તે પિછાની શકશે અને નાટકને ખરેખાત જોઈ શકશે. વ્યાસપીઠે એ નાટક ભાળશે - માટીની માટી અને ભૂમિની ભૂમિ !

ખેર ! ... આ બોલીવુડનું ગાંડપણ અહીં બીજી દિશાએ ય ભળાયું છે. ઉત્તર ઈંગ્લેન્ડના યોર્કશર પરગણાંમાં આજકાલ નવીન ચાલ જોવા મળે છે. બોલીવુડ નાયગાનની અહીં હવે બોલબાલા જોવાસાંભળવા મળે છે. બોલીવુડ નાયગાનની આ રમઝટની એવી તો અસર છે કે લીડ્સ નગરના જાણીતા થિયેટરમાં - વેસ્ટ યોર્કશર પ્લેહાઉસમાં - જૂન માસ દરમિયાન 'બોલીવુડ જેઈન' નામે એક નાયગાનનો જલસો રજૂ થવાનો છે. આ વિસ્તારનાં સાઠ જેટલાં કલાકારોએ, ઠેરઠેરથી, એમાં ભાગ લેવાને અરજી કરી હતી.

એક બ્રિટિશ એશિયાઈ 'સિંગલ મધર'ની વાર્તા એટલે આ બોલીવુડ જેઈન. અડખેપડખે રહેતા એક પડોશી 'બોયફ્રેન્ડ' જોડે ભાગી ગયેલી એક મહિલાની વાત તેમાં વણાઈ છે. યોર્કશરના બ્રેડફોર્ડ નગરમાં પોતાનાં બેપાંચ બેગબિસ્તરાં સાથે જઈ ચડતી આ જેઈન, પોતાની દીકરી સાથે સુખદુઃખના દહાડા વિતાવે છે. તેમાં તેને એક સ્થાનિક માણસ, દિની, જોડે સંબંધ બંધાય છે. અને તે તેની સંગાથે ભાગી છૂટે છે. ... પણ, પછી શું થાય છે ? ... આ જલસાના નિર્માતા ઝૂબીન સુરતીના કહેવા મુજબ તો જવાબ મેળવવા પૃછકે આ કાર્યક્રમ જ જોવો રહ્યો !

આ નૃત્યનાટિકામાં દસ કલાકારો ભાગ લઈ રહ્યાં છે અને દરેકનું વય ૨૫થી ઓછું છે. યોર્કશરમાં દક્ષિણ એશિયાઈ સંગીતકલાના સાંસ્કૃતિક એલચી તરીકે જાણીતા બનેલા જૂબીન સુરતીના કહેવા પ્રમાણે તેમના આ પ્રયોગમાં પશ્ચિમી હાવભાવમાં બોલીવુડ નૃત્ય ને સંગીતની ભેળસેળ કરવામાં આવી છે. બોલીવુડ નાયગાનમાં લોકોને ભારે રસ પડે છે કેમ કે તેમાં તીવ્ર ભાવ છે, ઉન્માદ ને ઉલ્લાસ છે તેમ જ મોહિની પણ છે. આ જલસાનાં એક સૂચિત કલાકાર હોલી કૉસિડીના મત મુજબ, લોકોમાં આ ચીજ આવેશ જગાવે છે. શારીરિક પડકારોનો અહીં સામનો ય કરવાનો આવે છે. પરંતુ તેમાં મોહકતા ય છે. આ બધાં ઉપરાંત તેમાંથી લખલૂટ આનંદ પણ મળે છે.

મખનસિંહનાં જીવન ને સમય એટલે પ્રક્ષુબ્ધ પરાકાષ્ટા

લોકો ઝાઝું વિચાર કર્યા વિના, ક્યારેક, આડેઘડ દીધા કરે છે કે એશિયાઈઓએ પોતાની કમાઈવાળા મુલકને કંઈ યોગદાન આપ્યું જ નથી. રાત દિવસ કમાણીમાં, એક માત્ર, ખૂપેલા રહીને તેમણે ધન ઊંસેડીને ઘર ભેગું જ કર્યું છે! ... રમણીક શાહ જેવા વિચારક, લેખક, વળી, લખી દે છે: 'હોડકે બેસીને તે આવ્યાં હતાં, અને જેટ વિમાને ચડીને તે હીંજ્યાં હતાં.' ... દોસ્ત મારા! - ધીરા ખમો: દરેક દાખલે, સોળ વાલ અને એક રતિ આ સાચું નથી.

બ્રિટનની પહેલી હરોળના એક સાપ્તાહિક, "ધ સન્નડે ટાઈમ્સ", હાલમાં, સંપાદિત કરેલી એક યાદી મુજબ, એક હિન્દી, લક્ષ્મી મિતલ સૌથી ધનાઢ્ય લોગની હારમાળામાં પ્રથમપહેલા આવે છે. તેમની પાછળ પાછળ એક રુસી રોમાન એબ્રામોવિચ, એક ઈરાની ડેવિડ ખલિલી પણ આવે છે. અને પાછળ આ બધા, એકત્રીસએકત્રીસ મૂડીપતિઓ, મૂળગત બ્રિટિશ પણ નથી. અહીં આવી, એ દરેક, ધંધોધાપો કરે છે, કરવેરામાંથી ય ટળે છે અને પોતાનું સ્થાન ય જમાવતાં જાય છે.

તે સૌથી, ઊંચેરું જીવન જીવી જનાર, દેશના મૂળ વતનીઓ જેડે એકરસ થઈ, પોતાના સમાજદત, સંસ્કારગત ઊંસૂલો મુજબ, વાણીવર્તનમાં એકરૂપ રહેતા રહેતા, આગેવાની આપનારી વ્યક્તિઓમાં, મખનસિંહ, કદાચ, પહેલી હરોળમાં સૌથી આગળ બિરાજમાન છે. વળી, પોતાની જાતની બજૂકી આહૂતિ આપનારાઓમાં ય મખનસિંહ સ્વાભાવિક પહેલી હરોળમાં આવે. આમ, આફ્રિકાને પોતીકું વતન કરીને જીવી જનારી હિંદી વસાહતીઓમાં મખનસિંહનું જીવન અને કવન આંગળીને વેઢે ગણાય એવા નરખુંગવો વચ્ચે પહેલી હરોળમાં, સહજપણે, ગૌરવવંતુ દીસે છે. એમણે આફ્રિકાને ફક્ત પોતાનું વતન જ કરી નહોતું જાણ્યું, એમણે તો સંસ્થાનવાદ વિરોધ આઝાદીની ચળવળમાં પણ અગ્રગણ્ય અને અજેડ કાળો આપ્યો છે. બ્રિટિશ સંસ્થાનવાદ સામે ઝઝૂમનાર તમામ અગ્રસૂરિઓ વચ્ચે આ નામ, આ વ્યક્તિત્વ, એવું હતું જેમણે વિવિધલક્ષી વર્ણીય રાજકારણ સારુ, ક્યારે ય, લગીર બાંધછોડ કરી નહોતી. વર્ણ, જાતિ, ધર્મને નામે ભેદભાવ જગવતા કામદાર મંડળનો એમને સરિયામ અસ્વીકાર હતો અને તેથી એમને જેટલું સહન કરવું પડેલું એટલું કદાચ બહુ જ ઓછા હિન્દી આગેવાનોને આફ્રિકા ખંડ મધ્યે સહન કરવું પડેલું.

પૂર્વ આફ્રિકાના કેન્યા દેશમાં, ગઈ સદીના આરંભકાળે, સમાન તકો માટે જીવનભર ઝઝૂમનાર અલીભાઈ મૂલા જીવણજીનાં સૌથી નાનાં સંતાન, શિરીનબાઈનાં દીકરી, ઝરીના પટેલે, પોતાના નાના વિશે, 'ચેલે-જ ટુ કલોનિયલિઝમ' નામક, અત્યંત અભ્યાસુ, એક ગંધ, થોડાં વરસો પહેલાં, આપ્યો હતો. કેન્યાનાં નાગરિક ઝરીનાબહેન આમ તો વ્યવસાયે કિઝિયોથૉરપિસ્ટ છે, પરંતુ અમેરિકામાં ઉચ્ચ અભ્યાસ કરનારી આ વિદુષીએ માનવ અધિકારો, પર્યાવરણ તેમ જ પત્રકારત્વ ક્ષેત્રે પણ ઊંડું પ્રદાન કરેલું છે. ઝરીના પટેલ, હાલમાં, બીજું અદભુત પુસ્તક લઈને આવે છે: 'અનૂકવાયટ : ધ લાઈફ ઍન્ડ ટાઈમ્સ ઑફ મખનસિંહ'. વાચવાલાયક એક બહુ જ ઉપયોગી પુસ્તક.

કાસમ, તારી વીજળી

હાજી કાસમ, તારી વીજળી રે મધદરિયે વેરણ થઈ!
શેઠ કાસમ, તારી વીજળી રે સમદરિયે વેરણ થઈ!
ભુજ અંજારની જાનું રે જૂની, જાય છે મુંબઈ શે'ર.
દેશપરદેશી માનવ આવ્યાં, જાય છે મુંબઈ શે'ર.
દસ બજે તો ટિકટું લીધી, જાય છે મુંબઈ શે'ર.
તેર તેર જાનું સામટી જૂતી, બેઠા કેસરિયા વર.
ચૌદ વીશુંમાંય શેઠિયા બેઠા, છોકરાંનો નૈ પાર.
અગિયાર બજે આગબોટ હાંકી, જાય છે મુંબઈ શે'ર.
બાર બજે તો બરોબર ચડિયાં, જાય છે મુંબઈ શે'ર.
આંતર દખણના વાયરા વાયા વાયરે ડોલ્યાં વા'ણ.
મોટા સાહેબની આગબોટું મળિયું, વીજને પાણી વાળ્ય.
જહાજ તું તારું પાછું વાળ્યે, રોગ તડાકો થાય.
પાણી વાળું, મારી ભોમકા લાજે! અલ્લા માથે એમાન.
આગ ઓલાણી ને કોયલા ખૂટયા, વીજને પાણી વાળ્ય.
મધદરિયામાં મામલા મચે, વીજળી વેરણ થાય.
ચહમાં માંડીને માલમી જોવે પાણીનો ના'વે પાર.
કાચને કુંપે કાગદ લખે મોકલે મુંબઈ શે'ર.
હિંદુ મુસલમિન માનતા માને પાંચમે ભાગે રાજ.
પાંચ લેતાં તું પાંચસે લેજે સારું જમાડું શે'ર.
ફટ ભૂંડી તું વીજળી! મારાં તેરસો માણસ જાય.
વીજળી કે મારો વાંક નૈ, વીરા લખિયલ છઠીના લેખ.
તેરસો માણસ સામટાં બૂડયાં, બૂડયા કેસરિયા વર.
ચૂડીએ કોઠે દીવા જલે ને જુએ જાતું કેરી વાટ.
મુંબઈ શે'રમાં માંડવા નાખેલ ખોબલે વેચાય ખાંડ.
ઢોલ ત્રંબાળું ધ્રુસકે વાગે, જુએ જાનુંની વાટ.
સોળ સેં કન્યા ડુંગરે ચડી જુએ જાનુંની વાટ.
દેશદેશેથી તાર વફૂટયા વીજળી બૂડી જાય.
વાણિયા વાંચે ને ભાટિયા વાંચે ઘર ઘર રોણાં થાય.
પીઠી ભરી તો લાડડી રુએ માંડવે ઊઠી આગ.
સગું રુએ એનું સાગવી રુએ બેની રુએ બારે માસ.
મોટા સાહેબે આગબોટું હાંકી પાણીનો ના'વે પાર.
મોટા સાહેબે તાગ જ લીધા પાણીનો ના'વે પાર.
સાબ મઢયમ બે દરિયો ડોળે પાણીનો ના'વે તાગ.

વીજળી વેરણ થઈ : સત્ય ઘટનાને લગતું બેસાડ કે રાસડ પ્રકારનું આ લોકગીત છે. ઘણું લાખું છે. જવેરચંદ મેઘાણી સંપાદિત 'રઠિયાળી રાત'ની ૧૯૯૭માં પ્રગટ થયેલી બૃહદ્ આવૃત્તિ પ્રમાણેનો પાઠ અહીં રજૂ કર્યો છે.

(સદભાવ : "મુંબઈ સમાચાર", 'વર્ડનેટ')

મખનસિંહે કેન્યામાં કામદાર સંગઠનનો આદર કર્યો હતો. સંસ્થાનવાદની ધૂંસરીમાંથી દેશને છોડાવવા માટેની લડત જોડે એમણે આ કામદાર સંગઠનને સક્રિયપણે જોડી દીધું હતું. બોલ્શેવિક ક્રાંતિની પેદાશરૂપે એમણે સમાજવાદી વિચારધારા અપનાવી જાણી હતી. 'હું સામ્યવાદી છું' તેમ એ નિર્ભિકપણે જાહેર કર્યા કરતા. ઠંડા યુદ્ધના સમયગાળામાં બે જૂથમાં વહેંચાયેલી દુનિયા વચ્ચાળે એમણે જોરશોરથી પોતાની વિચારધારાનો બૂંચો ફૂંચ્યો હતો. કેન્યામાં, તો આઝાદી પહેલાં અને તે પછી પણ, 'સામ્યવાદ' તથા 'સમાજવાદ' શબ્દો આખલાને રાતું ગાભું દેખાડવાનો ઘાટ સર્જતા રહ્યા છે. પરંતુ મખનસિંહનો સામ્યવાદ ચીલાચાલુ સામ્યવાદથી તદ્દન નોખો હતો. સમાજમાંના છેવાડાના લોકની સતત ચિંતા કરવી અને તે મુજબ કાર્યક્રમ ઘડીને કામ કરવું એવી મતલબ એમની એ વિચારધારામાં હતી. ફેડ કુબાઈ, બિલદાદ કાગિયા, જીરામોગી ઓગિન્ગા ઓડિન્ગા, પિયો ગામા પિન્ડો, વિકી મચરિયા, જોસેફ મુરુમ્બી, પ્રાણલાલ શેઠ, એ. ઓ. મકેન્યેન્ગો જેવા જેવા સાથી સહોદરોની પેઠે એ પણ આમ લોકોને ન્યાયસર લાભો મળે, ધનસંપત્તિની ન્યાયી વહેંચણી થાય તેમ જ દરેકને સારું મૂળગત માનવીય અધિકારો હોય, તેમ સક્રિયપણે માનતા અને કામ કરતા રહેતા. હાડુન અહમદ, કાન્તિ પી. શાહ, ચનનસિંહ, અંબુ પટેલ, પ્યારઅલી રતનશી પણ આવી વિચારધારામાં પલોટાયેલા સાથીઓ હતા. ટૂંકમાં, હિંદી ઉપખંડથી આવેલી પ્રજા તેમ જ કેન્યાની આમ જનતા માટે મખનસિંહે પોતાનું સમૂળું જીવન ઘસી નાંખ્યું હતું.

ઉત્તર લંડનના હૉલોવે વિસ્તારમાં 'લંડન મેટ્રોપોલિટન યુનિવર્સિટી' છે. તેના 'એપ્લાઈડ સોશિયલ સાયન્સીસ' વિભાગમાં, તાજેતરમાં, 'આફ્રિકામાં કામદાર મંડળો, લોકશાહી અને કામદાર વર્ગની લડત' વિષય પર એક જાહેર ચર્ચાસભા યોજાઈ હતી. યુનિવર્સિટી કૉલેજ લંડનના 'ઈતિહાસ તેમ જ શાસ્ત્રીય તત્ત્વજ્ઞાન' વિભાગના ઈમેરિટસ પ્રાધ્યાપક પ્યારઅલી એમ. રતનશીએ 'મખનસિંહ અને કેન્યાનું કામદાર મંડળ આંદોલન' વિશે ભારે અગત્યનું પ્રવચન ત્યારે આપ્યું હતું. ઝરીના પટેલનું આ પુસ્તક વિમોચિત થયું, તે ટાંકણે, નાયરોબીમાં પણ પ્યારઅલી રતનશીએ પોતાના આ પરિચીત સાથીદાર વિશે વિગતપ્રચૂર ભાષણ કરેલું.

મખનસિંહનો જન્મ ગુજરાતવાલા જિલ્લાના ઘરજક ગામે ૨૭ ડિસેમ્બર ૧૯૧૩ના રોજ થયો. પંજાબમાં એ દિવસો દરમિયાન, 'ગદર' પક્ષની પણ બોલબાલા હતી. લાલા લજપતરાયની આગેવાનીનું તેજ પણ હતું. વળી, જલિયાવાલાં બાગની કત્લેઆમને કારણે આમ જનતામાં ઉદ્દેગ અને ઉશ્કેરાટનો ભાવ ઉછાળા મારતો હતો. આવાં વાતાવરણની અસર જ્યાં ચોમેર હોય ત્યારે મખનસિંહના પિતા, રાષ્ટ્રવાદી અને નર્ચાનીતિમાન આદમી, સુધાસિંહ કોરાકટ રહી શકે જ નહીં.

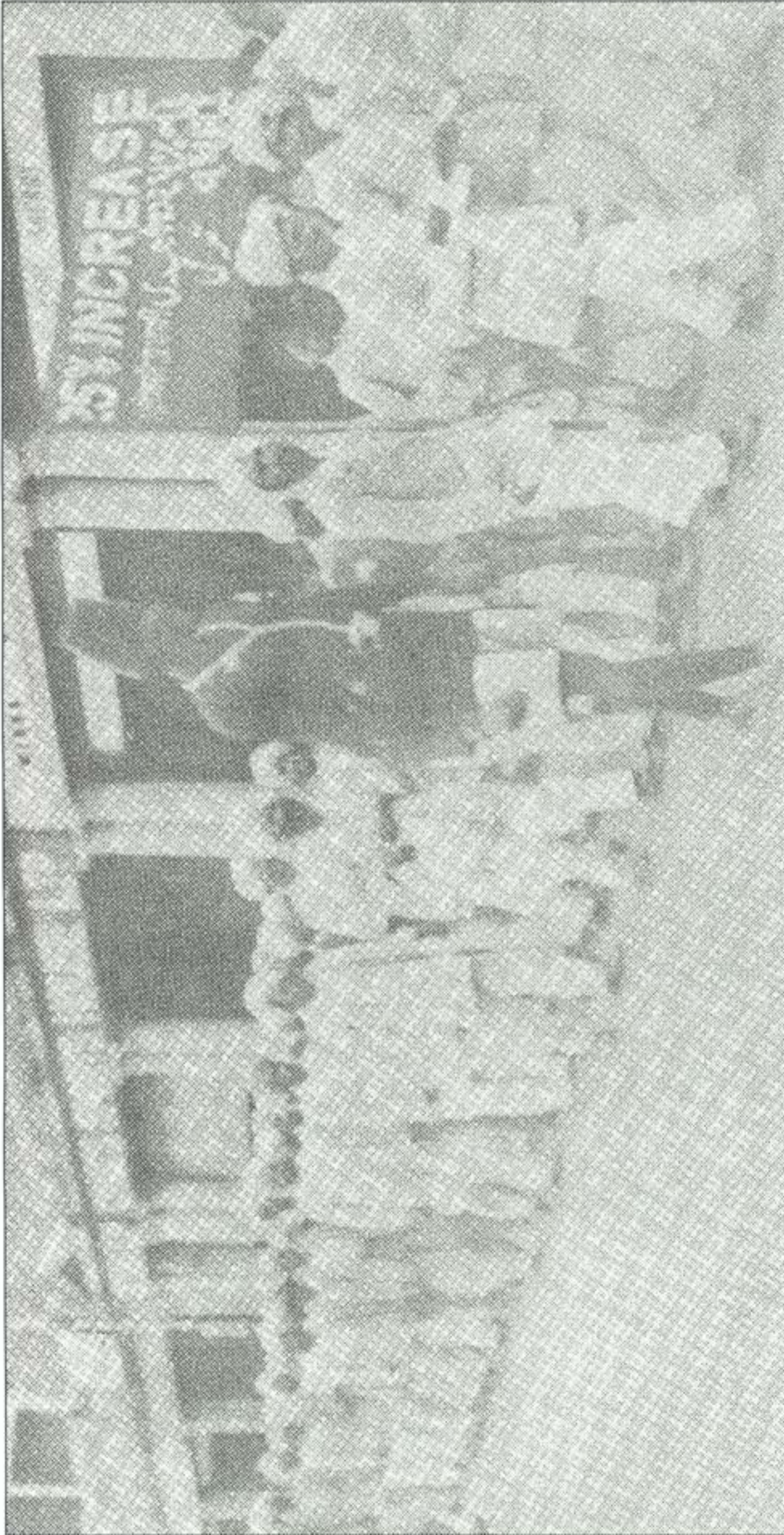
ગઈ સદીની શરૂઆતમાં, વિપરિત આર્થિક પરિસ્થિતિવસાત્, કંઈ કેટલાય શીખ ખેડૂતોએ અને સૈનિકોએ પંજાબ છોડીને પરદેશની વાટ પકડેલી. અમેરિકા ખંડમાં જઈ તે વસ્યા. તેમની વસાહત સાનફ્રાન્સિસ્કોમાં એ દિવસોમાં હતી. ત્યાંથી કેનેડામાં, વાનકુંવર વિસ્તારમાં પણ તે જઈ ચડી. એ વસાહતે સ્થાનિક ગુરુદ્વારાની નિશ્રામાં પોતાની રાજકીય શક્તિની ય ખિલવણી કરી. એમાં રાષ્ટ્રપ્રેમી હિન્દુઓ અને મુસ્લિમો ય સામેલ થયા અને તે સૌએ ૧૯૧૩ના અરસામાં 'ગદર પક્ષ'ની રચના કરેલી. માદામ ભિખાઈજી કામાનાં તીખા તમતમતા રાષ્ટ્રવાદી તથા એકએકથી ચડિયાતાં ભાષણોએ એ દિવસોમાં અમેરિકા તથા યુરોપમાં સારું એવું ઈંધણ પૂરેલું. સરદારસિંહ રાજા તથા શ્યામજી કૃષ્ણવર્માની પણ ત્યાં ચાનક હતી. તેમણે, વળી, "ગદર" સામયિક ચલાવેલું. અબ્દુલ રહીમના તંત્રીપદે પ્રગટ થતી તેની ગુજરાતી આવૃત્તિ મુખ્ય છે, તેમ 'લંડનમાં ઈન્ડિયન સશિયોલોજિસ્ટ' પુસ્તકમાં, વિષ્ણુ પંડ્યા નોંધે છે. યાદ આવે છે આપણા પેલા છગન ખેરાજ વર્મા. આ સામયિકના તે એક વેળા તંત્રી હતા ને! વિષ્ણુ પંડ્યાએ અન્યત્ર લખ્યું છે તેમ, આ માણસ પોરબંદરથી હોનોલુલુ થઈને વાનકુંવર - કેનેડા પહોંચ્યો. કોમાગાટામારૂ ઘટનામાં સામેલ થયો. "ગદર"ના ગુજરાતી વિભાગનો તંત્રી બન્યો અને માંડલે - ભલદેશમાં અંગ્રેજોએ તેને ગોળીએ ઠાર કર્યો હતો.

આ ગદર પક્ષે હિંદુસ્તાન, ચીન, હૉન્ગકૉન્ગ, સિંગાપોર, ઈરાન, થાઈલૅન્ડ, ફિલિપાઈન્સ, બોર્નિયો, જપાન ઉપરાંત બ્રિટન, ફ્રાન્સ અને જર્મનીમાં પણ પગપેસારો કરેલો. સર્વત્ર "ગદર"નું વિતરણ થતું અને સભ્યોની નોંધણી ય થતી. પક્ષની પંજાબમાં તો અસર હતી, તેમ જ્યાં જ્યાં શીખ વસાહત હતી ત્યાં ત્યાં પણ તેની પહોંચ હતી. આમ કેન્યામાં તે



અગિયાર અગિયાર વરસની લાંબીમસ્સ કેદ, ડોલ ડોલ ખાતે, ભોગવીને, ઓક્ટોબર ૧૯૬૧માં છોડી મૂકાયેલા મખનસિંહના ખબર અંતર પૂછવા, કેન્યાના વરિષ્ઠ આગેવાનો પાર્ક લૈન ખાતેના એમના નિવાસસ્થાને ગયેલા ત્યારની તસ્વીર. ચિત્રમાં, ડાબેથી, નાની બહેન કુલવન્ત કૌર, મખન સિંહ, પત્ની સતવન્ત કૌર, અચિયેન્ગ ઓનેકો, જોમો કેન્યાટા, પિતા સુધ્ધ સિંહ તેમ જ ઓગિન્ગા ઓડિન્ગા દષ્ટિમાન થાય છે.

મળ્યાં વર્ષો તેમાં અમૃત લઈ આલ્યો અવનિનું



આજના આઝાદ કેન્યામાં આ પ્રકારની કામદાર રેલી નીકળી શકે ખરી? એમ તો પૂછીએ : આફ્રિકા ખંડના કેટલા આઝાદ દેશોમાં આજે આવું શક્ય બની શકે? 'ગ્લોબલાઈઝેશન'ના જમાનામાં, ગાહકવાદે, તેના પૂજારી થઈ બેઠેલા શાસકો, ભલા, જગતના કેટલા દેશોમાં આવું ચલાવવા દે?

ચાલો, જવાબો મેળવવાનું છંડીએ. ... આ ચિત્ર તો સિત્તેર વરસ પહેલાંનું છે. બ્રિટિશ તાબા હેઠળના કેન્યામાં, પાટનગર નાયરોબીના ગવર્નમેન્ટ રોડ પર લેવાયેલું આ ચિત્ર છે. દક્ષિણ એશિયાઈ ડાયસુપોરાને વાચા આપતા, સરસ મજાના ત્રૈમાસિક, "આવાઝ"ના માર્ચ-મે ૨૦૦૬ના અંકમાંથી, સદ્ભાવે લીધેલા આ ચિત્રમાં, બધા પ્રકારના કામદારોની રેલી જોવા પામીએ છીએ. તેમાં પંજાબીઓ ય છે, ગુજરાતીઓ પણ છે અને વળી, સ્થાનિક આફ્રિકીઓ છે જ છે.

'લેબર ટ્રેડ યુનિયન ઓફ ઈસ્ટ આફ્રિકા'ના નેજા હેઠળ, માર્ચ ૧૯૩૭ દરમિયાન, પડખેના ટાંગાનિકામાં, પાટનગર દારેસલ્લામ ખાતે હડતાળનું સફળ આયોજન થયેલું. એ પછી, કામદાર મંડળના મંત્રી મખનસિંહે કેન્યા ભણી નજર ખોડી. શિવાભાઈ અમીન, યુ.કે. ઓઝા, ઈશર દાસ જેવા હિન્દી આગેવાનોએ પણ આ સૂચિત હડતાળને ટેકો દેવા જાહેર હાકલ કરેલી.

ઈસ્ટ આફ્રિકા રામગઢિયા બોર્ડ અને ગુરુદ્વારા બજારની વ્યવસ્થામંડળીમાં પણ આ કામદાર મંડળના ટેકેદારોએ વર્યસૂ મેળવેલું. પત્રિકાઓ અંગ્રેજી, ગુજરાતી, ગુરુમુખી, હિન્દુસ્તાની તેમ જ કિસ્વાહિલીમાં બહાર પાડવામાં આવેલી.

આ સફળ હડતાળ બાદ, 'લેચકો'માં શમ્સુદ્દીન અને અમર નાથ મઈનીએ એક કામદાર મંડળ જોગ બિલ પેશ કરેલું. અને પછી કામદારોનાં હિતોની રખેવાળી માટે અધિકૃત ઠીક ઠીક પગલાં ભરવામાં આવેલા, તેમ ઈતિહાસ નોંધે છે.

અને પછી, હિન્દ સમેતના બીજા દેશમાં આ કામદાર મંડળની નામના બંધાતી ચાલી. લંડનમાંના ડબેરીઓ તેમ જ કામદાર મંડળ તરફ મંડળીઓ ઉપરાંત હિન્દુસ્તાનની કોંગ્રેસ સમાજવાદી પક્ષનો તેને ટેકો મળતો થયેલો.

સારી પેઠે પ્રસારણ પામ્યો હતો. આવું છતાં, અંગ્રેજ હાકેમોને તે કણાની માફક ખૂંચતો અને તેના પર સતત કડક નજર રખાતી રહેતી. આવું આવું છતાં, સીતારામ આચરિયા, લાલચંદ જવાહિર રામ, તીરથરામ બાલી, મહેરચંદ પુરી, ગણેશ દાસ, વગેરે વગેરેએ પણ, અહીં, સક્રિય વાતાવરણ તૈયાર કરેલું.

આવાં વાતાવરણ વચ્ચે સુધાસિંહ, ગુજરાનની શોધમાં અને યુગાન્ત રેલવે સારુ પાટા નખાતા તેના કામમાં શરીક થવા, પંજાબથી કેન્યા આવી ચડે છે. રેલવે કામદારો સાથે આચરાતા અન્યાયોનો સામનો કરવા સુધાસિંહ કામદાર મંડળની રચના કરવામાં પડે છે અને તેને

કવિ દિલ ફેંકું કાયમ ચૂરણ

હર દર્દ કી હે બસ એક દવા
હર પલ મેં ઉઠા સદિયોં કા મજા
જી ખોલ સે જી, જી જાન સે જી
કુછ કમ હી સહી પર શાન સે જી
જો બીત ગયા સો બીત ગયા
જો બીતના હૈ વો હૈસ કે બીતા

- રાહત ઈ-દૌરી

- સુખને મુલતવું નહીં.
- પ્રકૃતિને ખોળે જવું અને વનરાઈ વચ્ચે જીવવું.
- પ્રકૃતિને દેવસ્થાને સ્થાપીએ.
- સંગીત આપણો ધર્મ બનજો. સંગીત સંગાથે જીવવું.
- હાસ્ય આપણી પ્રાર્થના બનજો. પ્રાર્થનાથી ય હાસ્ય વધુ પવિત્ર છે.
- સ્વાસ્થ્ય સારુ વિનોદ, સ્નેહ અને કરુણા અગત્યના ઊર્જા સાધનો છે.
- લોકો જોઈ હરખાવું, સહાયભૂત થવું અને હેત ઠાલવવા.
- કોઈ પણ દરદ હેતથી રૂઝે છે. સૌને હેત કરવું. હેતના ઊભરા ઠાલવવાથી રોગથી મુક્તિ મળે છે.
- વિધેયક વિચાર, વિનોદ અને કસરત આપણાં શરીરનાં ભૌતિક જીવનમાં ફેરફાર આણી શકે છે, તેમ દબમણે માનવું. લોહીનાં દબાણોને મગજ અંકુશમાં રાખી શકે છે.
- નકારાત્મક વલણને લીધે ઘડપણ ઝડપે આવે છે. ઘરડા થવું જરૂરી નથી, પરંતુ બીજાં અનેક વૃદ્ધ બનતા રહે છે તેથી તમે પણ જૈક બનતા જાઓ છો.
- ચાલવું તેમ જ હળવે પગથિયાં ચડવાં એ ઉત્તમ કસરત છે.
- વર્તમાનમાં જીવવું અને પોતાની રોજિંદી પ્રવૃત્તિઓમાં માંહલો મગન રાખવો.
- શાંત તેમ જ પ્રકૃતિ વાતાવરણમાં બેસીને ભોજન આરોગવું. ખાનપાનની પરહેજી - ઉપવાસથી પર રહેવું.
- બીજાને જ્યાં બિહામણું લાગતું હોય ત્યાં સર્વત્ર સૌન્દર્ય નિહાળવું.
- ખુદને સતત કહ્યા કરવું :

દરરોજ મારાં શક્તિ અજ્ઞેમમાં મારે વધારો કરવો રહ્યો.
સો વરસને આરેઓવારે મારે તંદુરસ્ત જીવવું છે.
માનસિક અને શારીરિક રીતે હું તંદુરસ્ત છું. વળી, મારે
અજર ખોયું છે અને ચિરકાળ ચિત છે.

[Kavi Dil-Fenku Jalsa Brand Nature Cure Centre, c/o Naresh Sinroja, 'Amees', Vidyanagar Main Road, RAJKOT, Gujarat, India : e.mail - nsinroja@hotmail.com]

પરિજ્ઞામે એમને દેશનિકાલ પણ થવું પડે છે. વરસો પછી પાછા ફરે છે. ૧૯૨૭માં મખનસિંહ એમનાં માતા, ઈશર કૌર અને બાકીસાકી કુટુંબ પણ એમની સાથે જોડાય છે. અત્યંત ચપળ અને હોશિયાર વિદ્યાર્થી તરીકે પંકાયેલા મખનસિંહ ઉચ્ચ અભ્યાસ કરી શક્યા નહોતા કેમ કે પરિવારની કોઈ ખુશનસીબ આવક નહોતી. પિતાના છાપકામના ધંધામાં એ સામેલ થાય છે. અને સરસ મજાની કવિતાઓ પણ કરે છે. 'કાવ્ય ફૂલવારી' નામે કવિઓની જમાતનું સંચાલન પણ કરે છે. મખનસિંહ વાંચે પણ ખૂબ. ગુરુમુખીમાં તો વાંચે, અંગ્રેજીના પણ એ માહેર બની ગયેલા. અને વાંચનનો આ વ્યાપ તેમને ક્યાં ક્યાં લઈ ગયેલો.

ઈ.સ. ૧૯૩૭ના અરસામાં કામદાર મંડળો માટેનો તખ્તો મજબૂત થયો. પરંતુ, તે પહેલાં, ૧૯૩૫ના ગાળામાં, 'ઈન્ડિયન લેબર ટ્રેડ યુનિયન'ની રચના થઈ અને તેના મંત્રીપદે મખનસિંહ નિમાયા. મખનસિંહે પોતાનો વ્યાપ વધાર્યો. દરેકને સર્વસમાવિષ્ટ કરવાનો એમનો મનસૂબો હતો. આમ 'લેબર ટ્રેડ યુનિયન ઓફ ઈસ્ટ આફ્રિકા'ની સ્થાપના કરાઈ. એમાં ય એ કેન્દ્રસ્થ. પછી પૂછવું જ શું. આ માણસે ન જ જોઈ રાત, ન જોયો દિવસ. ખાય ખપૂસીને કામદાર મંડળની કાર્યવાહીમાં એ ગળાડૂબ રહેવા લાગ્યા. બીજું વિષય યુદ્ધ ફાટી નીકળ્યું તે અરસામાં, પારિવારિક સંજોગોને કારણે એમને હિંદ જવાનું થયું અને ત્યાંથી કેન્યા પાછા ફરવાનું એમને માટે ખૂબ મુશ્કેલ બની રહ્યું. કારણ કે કેન્યાના અંગ્રેજ હાકેમોને એમની હાજરી પસંદ નહોતી. ૧૯૪૭ના અરસમાં એ કેન્યા તો પાછા ફરે છે પણ પછી એમની સામે અદાલતી કાર્યવાહી મંડાયાનું નાટક ચાલ્યું. અન્યત્ર થયું હતું તેમ સાચીખોટી, ઊભી કરેલી જુબાનોઓને કારણે આ દેશભક્ત આગેવાનને જેલની સજા ફટકારાઈ. અને એમને છેક ૧૯૬૧માં છોડવામાં આવેલા. આવડી લાંબી કેદ કેન્યામાં બીજા કોઈ પણ દેશનેતાએ ભોગવી નહોતી. રાષ્ટ્રપિતા જોમો કેન્યાટાએ પણ નહીં.

કેદખાનામાંથી એ પાછા ફર્યા ત્યારે નાયરોબીની શેરીઓમાં હજારોની સંખ્યામાં આમ લોકોએ એમનું જોરશોરથી, ઊમળકાબેર, સ્વાગત કર્યું હતું. તેમાં રોનાલ્ડ ગાલા, મસિન્દે મુલિરો, સિજી દ'સૂઝા, યનનસિંહ, વગેરે આગેવાનો પણ હતા. જોમો કેન્યાટા, ઓગિન્ગા ઓડિન્ગા તથા અચિયેન્ગ ઓનેકા શા અગ્રેસરો તો એમના નિવાસસ્થાને એમના ખબરઅંતર પૂછવા તેમ જ એમને મળવા પણ ગયા હતા.

દરેક દેશમાં બન્યું છે તેમ સાચા, નિઃસ્વાર્થ, પ્રામાણિક, નિષ્ઠાવાન આગેવાનને તો સોસાવું જ પડે છે. ધીમે ધીમે, આઝાદ કેન્યાના ટોચના આગેવાનો પણ મખનસિંહથી દૂર થતા ગયા. એમને ભૂલતા ગયા. અને પછી, ફક્ત સાઠ વર્ષની ઉમ્મરે, ૧૯૭૩ની ૧૮ મેના રોજ, હૃદયરોગના વ્યાધિમાં એમનો દેહાન્ત થયો.

આફ્રિકા ખંડના વિવિધ દેશોમાં, મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી, અલીભાઈ મુલ્લા જીવણજી, મણિલાલ દેસાઈ, રણધીર ઠાકોર, મખનસિંહ, પ્રાણલાલ શેઠ જેવા જેવા અનેક લોકોએ, પ્રગતિશીલ વિચારધારા હેઠળ, છેલ્લી હરોળના છેલ્લા આદમીની ચિંતા કરતા કરતા જબ્બર યોગદાન આપ્યું છે. યથા સમયે, એ દરેકનું નામસ્મરણ પણ પોરસાવતું રહ્યું છે. આંતરરાષ્ટ્રીય કામદાર દિવસના સંદર્ભે, મખનસિંહ શા આ બડભાગી જોગીનું સ્મરણ, આથીજસ્તો, મીઠું લાગે છે. બીજી પાસ, આપણી ચોમેર પથરાઈ વસાહતના મુઠ્ઠી ઊંચેરા આ એક અગસૂરિનું આવું નામસ્મરણ પણ મારા જેવાઓને પોતીકો આત્મવિશ્વાસ જગવવાનું સરળ સહજ કરી આપે છે.

પાનબીડું :

"મને યાદ છે કે રૉલેટ અંકટ વિરુદ્ધ આંદોલન ચાલતું હતું, ત્યારે ગાંધીજીને પંજાબ જતા રોકવામાં આવ્યા હતા. પંજાબમાં તે વખતે હુલ્લડ થયાં અને આખા દેશની જનતામાં કોધાગ્નિ ભભૂકી ઊઠ્યો. અમદાવાદમાંયે લોકોએ મારપીટ ને ભાંગફેડ શરૂ કરી દીધી. કેટલાંક ઘરો પણ બાળી મુકાયાં. આ બધું જોઈ ગાંધીજીને બહુ દુઃખ થયું. અહિંસાના માર્ગથી આ બધું સાવ વિપરીત હતું.

“એ વખતે હું સાબરમતી આશ્રમમાં હતો. પચીસેક વરસની મારી ઉંમર હતી. અમે કેટલાક સાથીઓ અમદાવાદ શહેરમાં અને આસપાસનાં ગામોમાં ગયા અને લોકોને સમજાવવા લાગ્યા કે ભાઈ, તમે આ જે કર્યું છે તે ગાંધીજીને પસંદ નથી. એમને તેનાથી બહુ દુઃખ થાય છે. ગાંધીજી તમને આવાં કામો કરવાનું નથી કહેતા. ગાંધીજીની ઈચ્છા એવી કદી ન હોય કે ઘરો બાળી મૂકવામાં આવે અને એમના નામે હિંસા આચરાય. એમણે આવું કરવાનું કદી કહ્યું છે ખરું?”

“ત્યારે લોકો અમને જવાબ આપતા કે, ‘અરે, તમે હજુ બાળક છો, બાળક ! તમે શું સમજો ? ગાંધીજી શું કહે છે તે તમે અમને સમજાવવા આવ્યા છો ? અરે, ધર્મરાજ શું બોલે છે, એ તો ભેમ જાણે ભેમ ! યુધિષ્ઠિર તો સીધું બોલશે, પણ તેના બોલવાનો શો અર્થ છે તે ભીમને ખબર છે.’”

“એટલે કે ત્યાર સુધી એમ જ મનાતું કે રાજકારણી નેતાના બોલવાનો અર્થ બીજો જ કરવાનો હોય. ઉત્તમ રાજકારણી નેતા એ કે જેના શબ્દોના અનંકવિધ અર્થ નીકળે. મનમાં એક અર્થ હોય, અને પ્રગટ બીજો થાય. જે નેતા આમ કરી શકે, એ જ ખરું જોતાં અક્કલવાળો, એવી લોકોની માન્યતા !”

(“ભૂમિપુત્ર”, ૧૬ માર્ચ ૨૦૦૭, ઉઘડતે પાને, ‘ગાંધીનું રાજકારણ અનોખું હતું’ નામે વિનોબાના લેખના બેચાર ફકરા.)

દેસી વિદ્યાર્થીઓને મઝધારે લટકાવી દીધા !

બાપલિયા, કાંઈક કરો ને ! ... અમને સહાય કરો !! ... કાશ, આપણી એમ્બેસી અમારી વહારે ધાય !!! ... સમજો : અમે નાણાં, ઘરબાર ને વ્યવસાય - સઘળું હોડમાં બક્યું છે !!!!! ... અહીં પરિસ્થિતિ ભારે નાજુક છે !!!!!

યુનાઈટેડ કિંગડમના એક અંગ સમા, ‘આઈલ ઓફ મેન’માંથી

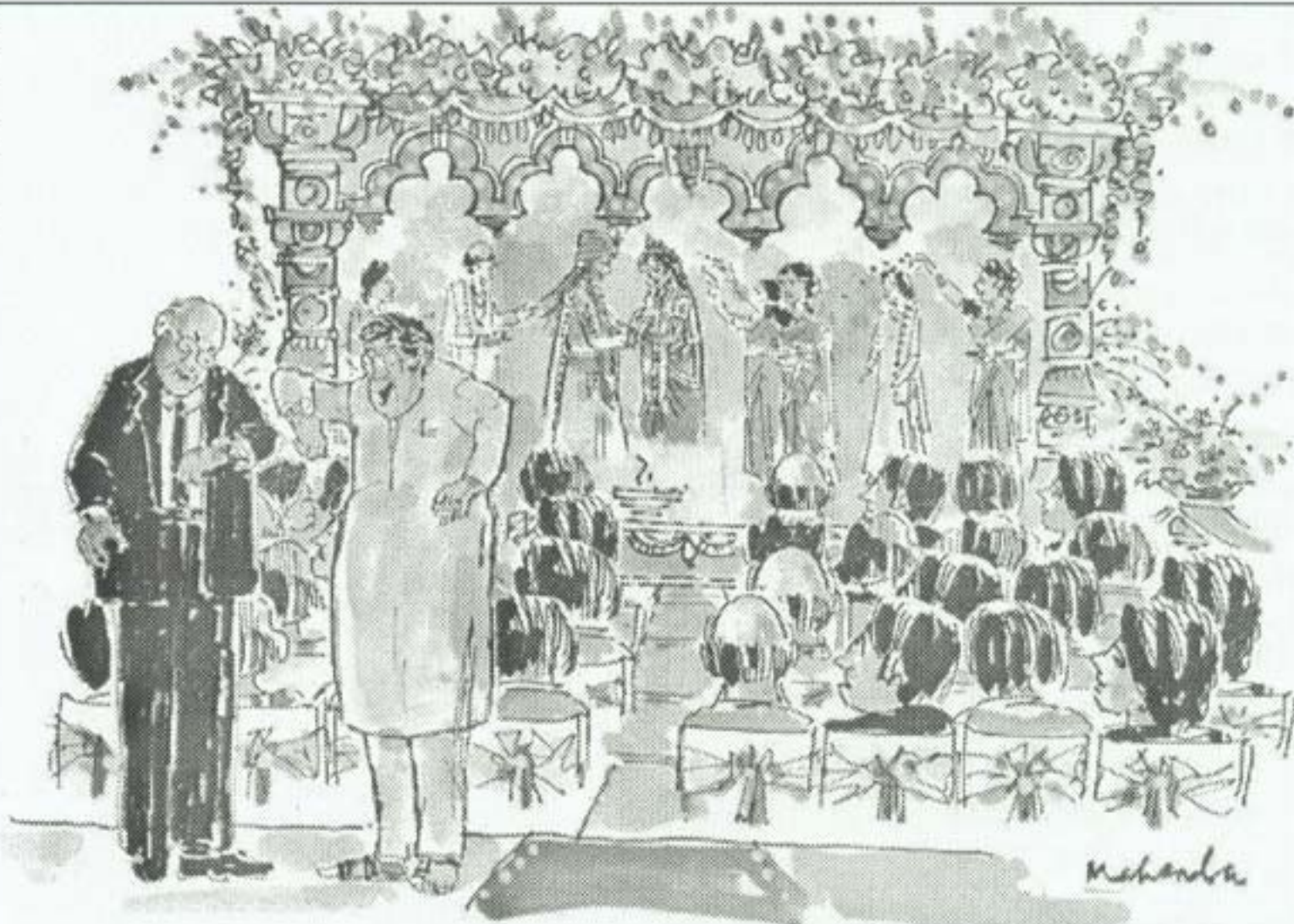
આવો પુકાર હાલમાં આવ્યો છે. પુકાર કરનારાઓ ભારતીય વિદ્યાર્થીઓ છે. સ્થાનિક ‘આઈ.એચ.એમ.ઈ.એસ. ઈન્ટરનેશનલ હોટેલ સ્કૂલ’માં, ભણવા સારુ ભરતી થયેલાં, આશરે એંશી જેટલાં વિદ્યાર્થીઓની હાલત કફોડી થઈ બેઠી છે. મોટાં ભાગનાં આ એંશી યુવકો મુંબઈગરાં છે અને તે દરેક મૂંઝવણ અનુભવે છે.

યુનાઈટેડ કિંગડમના આ એક સ્વાયત અંગ, આઈલ ઓફ મેનની આ શાળાના નિયામક એલન ગ્લાસે, ૨૪ એપ્રિલે, પોતાને દેવાળિયા જાહેર કર્યા ! ... પત્યું !! ... અને હવે આ વિદ્યાર્થીઓને કૉલેજના સત્તાવાળાઓ બધી રીતે ઢેરાનપરેશાન કરે છે. તેવા ‘રિડીફ.કૉમ’ની વેબસાઈટથી વાવડ મળે છે. કહે છે કે આ એંશીમાંથી ચાળીસને તો ઘર ભેગાં થઈ જવું પડ્યું છે. આ કૉલેજ બંધ થઈ જવાને કારણે યુનાઈટેડ કિંગડમની હોટેલોમાં આ બાકીસાકી વિદ્યાર્થીઓને ‘ઈન્ટર્નશિપ’ કરવાનો ય લાભ અપાતો નથી. આવતા પંદરવીસ દિવસોમાં આ લોકોના વીઝ ખત્મ થવાના હોઈ, તે દરેક પણ ઘરભેગાં થઈ જાય, તેવી કૉલેજના સત્તાવાળાઓની દાનત હોય, તેમ સમજાય છે.

આમાંના એક વિદ્યાર્થીએ કહેલું : આ કૉલેજમાં દાખલ થવાને માટે જાન્યુઆરીમાં અમે પચીસસો પાઉન્ડની ફી ભરેલી. કૉલેજે તો હવે હાથ ધોઈ કાઢ્યા છે. અમારે જો ઈન્ટર્નશિપ પૂરી કરવી હોય તો અમારે બીજા એક હજાર પાઉન્ડની, ઓછામાં ઓછી, જોગવાઈ કરવાની થશે. બીજા એક વિદ્યાર્થીના મતે આ અશક્ય જ છે.

આ દાખલામાં આડતિયા તરીકેની જેમની સંડોવણી હોવાનું માલુમ પડ્યું છે તે, મુંબઈ, દિલ્હી, પૂણે તથા થાણેમાંથી ‘અગ્રવાલ ઑવરસીસ એજ્યુકેશન સર્વિસ’ નામે કામ કરતી આડતિયા પેઢીએ પણ હાથ ધોઈ નાખ્યા હોવાનું આ સમાચારસંસ્થાએ જણાવ્યું છે. પરંતુ આ પેઢીના શશી અગ્રવાલને ટાંકતા કહેવાયું છે કે તે શક્ય તમામ પગલાં ભરીને ઉકેલ લાવવાની વેતરણમાં છે. હકીકતમાં, તેમના જેવાને કમાવા સિવાય બીજામાં કોઈ રસ નથી, એમ મુંબઈ પહોંચેલા એક વિદ્યાર્થીએ ‘રિડીફ.કૉમ’ સમાચારસંસ્થાને જણાવ્યું હતું.

બીજી પાસ, બ્રિટિશ કાઉન્સિલનો આ અંગે સંપર્ક કરાયો હતો.



હદ કરી નાખીને ! આટલી લાંબી મેરેજની વિધિ ? આઈ હોપ કે આટલું લાંબું મેરેજ ટકે !

એ તો કહે : અમે શું કરીએ ? આ તો ખાનગી સંસ્થા હતી. આંતરરાષ્ટ્રીય વિદ્યાર્થીઓ સાથે પનારો પડ્યો હોવાને કારણે બ્રિટિશ એકેડિશન કાઉન્સિલ, એડેક્સેલ, એક્ઝામ બોર્ડ તેમ જ યુકેકોસા જેવાં મંડળો તરતપાસ કરશે એથી ઉકેલને સારુ થોડીઘણી વાર થશે. વળી, શિક્ષણ મંત્રાલયે તો તત્કાળ આ કૉલેજની અધિકૃતતા પર રદ જહેર કરી છે.

ભારત સમેતના અનેક દેશોમાંથી ઢગલામોઢે વિદ્યાર્થીઓ અહીં ભણવા આવે છે અને અહીં આવી, આ અને આવી ખાનગી ધંધાદારી કૉલેજો અને એવી જ ધંધાદારી ખાનગી શૈક્ષણિક સંસ્થાઓમાં ફસાઈ પડે છે. તેમને તો ધંધો જ પ્રધાન છે. જે તે મુલકમાંના આડતિયાઓ પણ નવા ધંધાના જોરે ખરું માર્ગદર્શન આપતાં નથી અને મોક્ષટ નાણાં ફી દાખલ લઈ, મલાઈલાભ જમી લેવાને સારુ, વીઝા, ટિકિટ કઢાવી આપીને યુવકોને અહીં તહીં સર્વત્ર મોકલી આપે છે. આ વિષયક, ભલા, કેમ તૂટે ? દિલ્હી, મુંબઈ, કોલકતા, ચેન્નાઈ, હૈદરાબાદ, અમદાવાદ, રાજકોટ, સુરત, વડોદરા જેવા જેવા અનેક નાનામોટા નગરોમાં કામ કરતી આવી દરેક આડતિયા પેઢીની મથરાવટી તપાસશે કોણ ? એ માટે રાજકીય આગેવાનીમાં સૂઝબૂઝ ખરી કે ? ગુજરાત જેવી સરકારોનાં શિક્ષણ ખાતામાંનો પેલો કુંભકર્ણ પણ જાગશે ખરો કે ?

વારુ, કપિલ પરાશર નામના એક યુવક બ્રિટનની ગ્લાસગો યુનિવર્સિટીમાં ભણે છે. તે કહેતા હતા : સપનું લઈને અમે બ્રિટન આવીએ છીએ. આધાર-અવલંબન (રિકોર્સિસ), સંચારના (ઈન્ફાસ્ટ્રક્ચર), ઉદ્ભાસન (એક્સપોઝર), આંતરસાંસ્કૃતિક વાતાવરણ (ઈન્ટરકલ્ચરલ એમ્બિયન્સ) તેમ જ વ્યવસાય માટેની જોગવાઈને

ધ્યાનમાં લઈએ તો અહીં સારું શિક્ષણ મેળવાય છે.

જો કે કેટલાકને માટે શિક્ષણ હવે કમાવાનું જ માત્ર સાધન થઈ પડ્યું છે. આવી કંઈ કેટલીય ખાનગી શૈક્ષણિક પેઢીઓએ વેપાર કરવા પાટલો માંડ્યો છે અને ઘણા બધા મુલકોમાંથી વિદ્યાર્થીઓને મધલાળ ધરી તે આકર્ષા કરે છે.

એક માહિતી મુજબ, બ્રિટન, ઑસ્ટ્રેલિયા જેવા દેશોની આવી શિક્ષણ નામે વેપલો કરતી પેઢીઓએ ભારત જેવા દેશોમાં વિદ્યાર્થીઓ નામે બકરા મેળવવા થાણાં નાંખ્યા છે. તેમણે કેટલાક આડતિયાઓને પોતાના કરી લીધા છે, તેમ પણ કહેવાય છે. અને આમ, જોરશોરથી આવી આવી કમાણી થયા કરે છે. એક વિદ્યાર્થીની તો સીધી માગણી રહી છે : આ પદ્ધતિ વિશે સંપૂર્ણપણે ચોક્કસાઈવાળી અધિકૃત તરતપાસ કરવાની કાર્યવાહી, ભારત સરકારે કરવાનો વખત હવે પાકી ગયો છે.

સૂકાં સાથે લીલું બળતું હોવાનો ય અહીં ભાસ છે. કંઈ કેટલી સારી આબરુદાર કૉલેજ - યુનિવર્સિટીઓ બ્રિટનમાં દાયકાઓથી, અરે ! સૈકાઓથી અસ્તિત્વમાં છે. તેમાંનાં શિક્ષણ અને વ્યવસ્થા પણ આંખે ઊડીને વળગે તેવાં. તે દરેકમાં પરદેશના અનેક વિદ્યાર્થીઓ ભરતી થયાં કરે છે અને જરૂરી ઉપાધિઓ મેળવીને પોતાના વતનને ઉજ્જગર પણ કરતાં રહ્યાં છે.

પરંતુ, એ વચ્ચે કેટલીક પેઢીઓ એવી પેદા થઈ છે કે તેણે શિક્ષણ ક્ષેત્રે ય ધામા નાંખ્યા છે. આવી અનેક શિક્ષણ સંસ્થાઓ હવે ચોમેરે જોવા પામીએ છીએ. એમાં પણ પરદેશી વિદ્યાર્થીઓ દાખલ થાય છે. એમાંના મોટા ભાગના વિદ્યાર્થીઓની રોજ-બ-રોજની હાજરી પણ



બીચારા મોદીએ અમેરિકા આવવાની એક સરસ તક ગુમાવી । એમને જો જરાક પણ અણસાર હોત કે એમના જ પક્ષના માણસો, લોકોને બીજાંનાં પાર્સપોર્ટ્સ અને ડોક્યુમેન્ટ્સ ઉપર સ્મગલ કરે છે, તો થોડાંક વર્ષ પહેલાં, એમની વીઝા એપ્લિકેશન રિજેક્ટ થયેલ, એ જણમાંથી તો એમને પસાર ન થવું પડત ।

પાંજળી રહે છે. કેમ કે એ તો, સાચે મસે કે પછી ખોટે મસે, પાઉન્ડ રળવામાં સમય વ્યસ્ત કરતા માલુમ પડ્યા છે. આટઆટલો ખરચ ને કરજ કીધો હોય તો વળતરરૂપે કમાઈ તો લેવું જ પડે ને?!

આ બધાં વચ્ચે, તાજેતરમાં, 'જોરોફ રાઉન્ટ્રી ફાઉન્ડેશન' દ્વારા એક અહેવાલ બહાર પડ્યો છે. કહે છે કે દર દસ શ્યામ અને એશિયાઈ લોકોમાં ચાર જણ ગરીબાઈમાં જીવન વ્યસ્ત કરે છે. ગોરી જનતાની સરખામણીએ આ બમણો આંક છે. આ અહેવાલ અનુસાર બંગલાદેશીઓના ૬૫ ટકા, પાકિસ્તાનીઓના ૫૫ ટકા, શ્યામ આફ્રિકીઓના ૪૫ ટકા તેમ જ ભારતીયો તથા શ્યામ કેરેબિયાઈઓના ૩૦ ટકા લોકોને ગરીબી સહન કરવી પડે છે. સરેરાશ વાંશિક લઘુમતીઓમાં ૪૦ ટકાનો આંક તારવાયો છે, જ્યારે ગોરાઓનો આંક ૨૦ ટકા કહેવાયો છે.

આ અહેવાલ અનુસાર, આ વાંશિક લઘુમતી પ્રજાનાં અડધેઅડધાં બાળકો ગરીબી ભોગવે છે. આવું છતાં, કેટલાંકોનું શૈક્ષણિક ધોરણ જરૂર સુધર્યું છે; પરંતુ આ કે તે ગંધીઓને કારણે રોજગારી મેળવવામાં એમને આ કે તે તકલીફોનો સામનો પ કરવો પડે છે. વળી, જો નોકરી મળી, તો ગોરાઓની સરખામણીએ ઓછું વેતન મળે છે.

બીજી તરફ, લિબરલ ડેમોક્રેટ પક્ષના છબ્યા ગૃહ મંત્રી નીક ક્લેગના કહેવા મુજબ, વાંશિક લઘુમતી કોમોના લોકોને સાચાપોટા ગુનાઓ માટે જ્યારે અટકમાં લેવામાં આવે છે, ત્યારે તેમના જે 'ડી.એન.એ.' સામ્પલ લેવામાં આવે છે, તેને રાષ્ટ્રીય આધાર હકીકત સંચયમાં (ડેટાબેઝમાં) કાયમી ધોરણે સાંચવી રખાય છે. આ ખોટી નીતિ હોવાનું તેમણે કહ્યું છે. આનાથી લઘુમતી કોમ બાબત એક સરખું સરકારી વલણ અખત્યાર થતું નથી, તેમ સાબિત થાય છે, તેમ તે કહેતા હતા.

આ વાંશિક લઘુમતી સમાજમાં ગરીબાઈ છે; શિક્ષણનું ધોરણ ઝડૂં નથી; રોજગારીની તકો પ કમ છે; ગુનાઓનું પ્રમાણ વધવામાં હોય અને પછી પરદેશી યુવકો કોઈ પણ બહાને અહીં આવે અને રોજગારી કરતાં ધાય તો, ભલા, તેને સ્થાયી લોકો શું કહેશે? 'અમારી રોજગારી પણ ઝૂંટવાઈ।' ... અને આમ પછી, વૈમનસ્ય, વેરઝેર અને નાનામોટા દંગાફસાદ, પરિણામે પરદેશી જમાતના યુવકો માટે ક્યાંક ગંધિઓનો પણ સામનો કરવાનો આવે છે. ભારત જેવા દેશોમાંથી કોઈ પણ કારણે આવતી યુવા જમાતને પણ પછી અનેક અન્યાયો ઝીલવા પડે, તો તેની હવે કોઈ નવાઈ નથી.

પાનબીડું :

હુદૂદે-ઝત સે બાહર નિકલ કે દેખ જરા ન કોઈ જૈર ન કોઈ રકીબ લગતા હૈ

-મિર્ઝા રસી સૌદા

ખુદથી ઊઠીને ઝાંખીએ તો જ સમજાશે કે કોઈ દુ:શ્મન નથી કે નથી કોઈ હરીફ.

અબ ખામોશી કહે તો કહે કુછ દિલોં કે રાઝ દિલ મેં સુખન થે લાખ સુનાયે કહ્યોં ગયે

-મુગની તબસ્સુમ

કંઈ કેટલા સંવાદો ફદયમાં ધરબાઈ બેઠા છે; કાશ। મૌનને વાચા હોત ।।

૧૮૩૪ દૈનિક અખબારોનો ફેલાવો ૭ કરોડ ૮૬ લાખ

૨૦૦૧-૦૫ના સમયગાળામાં ભારતમાં દૈનિકોની નક્લોમાં ૩૩ ટકાનો વધારો થયેલો છે તે સાથે તેનો ફેલાવો ૭ કરોડ ૮૬ લાખ નક્લોનો થયેલો છે. પેરીસમાં આવેલી વર્લ્ડ એસોસિયેશન ઓફ ન્યુઝ પેપર્સ (ડબલ્યુ.એ.એન.) દ્વારા બહાર પાડવામાં આવેલી યાદી પ્રમાણે વિશ્વમાં ૧૦ હજારથી વધુ દૈનિકો હાલ નોંધાયેલા છે. ૨૦૦૫માં ભારતમાંથી ૧૮૩૪ દૈનિકો પ્રગટ થતા હતા. જ્યારે ૨૦૦૧માં ૧૪૯૩ દૈનિક પ્રગટ થતા હતા. અન્ય પ્રચાર માધ્યમો કરતા પ્રિન્ટ મિડિયા આગળને આગળ વધી રહ્યું છે. ભારતના દૈનિકોનો ૨૦૦૧માં ફેલાવો ૫ કરોડ ૯૧ લાખ ૨૯ હજાર હતો તે વધીને ૨૦૦૩માં ૭ કરોડ ૨૯ લાખ ૩૯ હજાર, તેમજ ૨૦૦૫માં ૭ કરોડ ૮૬ લાખ ૮૯ હજારનો હતો. જ્યારે આ દૈનિકોમાં કુલ મૂડીરોકાણ ૧૮૦ અબજ ડોલરનું હતું અને અન્ય પ્રચારના સાધનો કરતાં પણ વધુ જાહેરાત તે મેળવી રહેલા છે. નવી દિલ્હીના આર.એન.આઈ. એટલે કે રજીસ્ટર ન્યુઝ પેપરની આંકડાકીય માહિતી પ્રમાણે ૨૦૦૧માં ૪૯૧૪૫ અખબારોની નોંધણી થઈ હતી. જે ૨૦૦૫માં વધીને ૬૦૪૧૩ થઈ હતી અને તે જ સમયે દૈનિકોનો ફેલાવો પણ વધ્યો હતો. ડબલ્યુ.એ.એન.એ.ના જણાવ્યા પ્રમાણે દરરોજ ૪૫૦૦ લાખ અખબારોનું વેચાણ થાય છે. દૈનિકો પ્રગટ કરવાની સંખ્યામાં ક્રાંતિકારી રીતે વધારો થઈ રહ્યો છે.

વધુમાં દિલ્હીની આર.એન.આઈ.એના રિપોર્ટ પ્રમાણે સૌથી વધુ દૈનિકો ગુજરાતમાંથી પ્રગટ થાય છે. તે સાથે તેના બાળમરણ પણ થતા હોય છે. કેટલાક દૈનિકો ફક્ત રોક છાંટવા માટે પ્રગટ થતા હોય છે અને તે દૈનિકોનું ભાવિ અંધકારમય હોય છે. કારણકે તે દૈનિકો મહિનામાં બે ત્રણ વખત પ્રગટ કરી સરકારી અધિકારીઓ ઉપર લાભો

માટે જ પ્રગટ થઈ ગયા હોય છે. લાભો મળી જતા તેમના અખબારનું બાળમરણ થઈ જતું હોય છે અને તે માટે જ આર.એન.આઈ. હવે એવું વિચારી રહી છે કે તેમના તરફથી અપાતો રજીસ્ટર નંબર જે દૈનિક સતત છ માસ પ્રગટ થયું હોય. તેને જ આપવો. વધુમાં આર.એન.આઈ.નો એક નવો નિયમ દરેક રાજ્યનો કલેક્ટર કે સંબંધકર્તા વ્યક્તિઓને મોકલવાની છે કે વ્યક્તિ કે સંસ્થાનું, આર્થિક જમા પાસુ જ્યારે પણ અખબારનું રજીસ્ટ્રેશન કરાય ત્યારે પાસ જોવું અને રૂા. દસ હજારના બોન્ડ પર લખાવી લેવું તેવું હાલ દિલ્હી ખાતેનું માહિતી મંત્રાલય વિચારી રહ્યું છે.

(સદભાવ : "સંદેશ", ૭ મે ૨૦૦૭)

મીઠા મધુ ને મીઠા મેફુલા રે લોલ
એથી મીઠી તે મોરી માત રે
જનનીની જોડ સખી! નહી જડે રે લોલ.

પરભુના એ પરેમતણી પ્રતબી રે લોલ,
જગથી જૂદેરી એની જાત રે ... જનનીની

અમીની ભરેલ એની આંખડી રે લોલ,
વહાલનાં ભરેલાં એના વેણ રે ... જનનીની

હાથ ગૂંથેલ એના હીરના રે લોલ,
હૈયું હેમંત કેરી હેલ રે ... જનનીની

દેવોને દૂધ એનાં દોહ્યાલા રે લોલ,
શશીએ સચિલ એની સોડ્ય રે ... જનનીની

જગનો આધાર એની આંગળી રે લોલ,
કાળજામાં કેક ભર્યા કોડ રે ... જનનીની

ચત્તિતડું ચડેલ એનું ચાકડે રે લોલ,
પળના બાંધેલ એના પરાણ રે ... જનનીની

મૂંગી આશપિ ઉરે મલકતી રે લોલ,
લેતા ખૂટે ન એની લજાણ રે ... જનનીની

ધરતી માતા એ હશે ધરૂજતી રે લોલ,
અચળા અચૂક એક માય રે ... જનનીની

ગંગાનાં નીર તો વધે ઘટે રે લોલ,
સરખો એ પરેમનો પરવાહ રે ... જનનીની

વરસે ઘડીક વયોમવાદળી રે લોલ,
માડીનો મેઘ બારે માસ રે ... જનનીની

ચળતી ચંદાની દીસે ચાંદની રે લોલ,
એનો નહિ આથમે ઉજાસ રે
જનનીની જોડ સખી! નહી જડે રે લોલ.

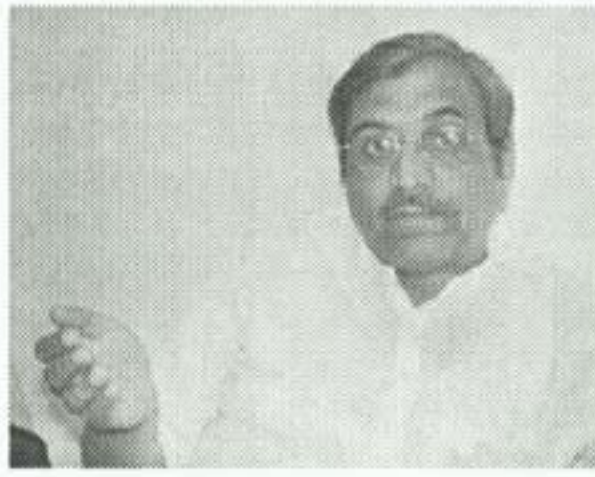
ઉદ્યોગ સાથે ધર્મ સંપ્રદાયનું ગઠબંધન થાય અને ઉદ્યોગ રાજ્ય સાથે ગઠબંધન કરે ત્યારે રાજ્ય, સાંપ્રદાયિક ધર્મ, ઉદ્યોગ ત્રણેયનું ગઠબંધન સમાજમાં વૈમનસ્યનું ઝેર ફેલાવે. ગુજરાતમાં આજે જ્યારે સ્વતંત્ર રાજ્યના ૫૦ વર્ષ થવા જાય છે ત્યારે આ ગઠબંધનનું તાદૃશ્ય સ્વરૂપ તથા તેના ભયાવહ પરિણામો આપણી સમક્ષ છે.

વર્ષ ૧૯૬૦ના મે મહિનાની પહેલી તારીખે ગાંધીઆશ્રમમાં રવિશંકર મહારાજના આશીર્વાદથી ગુજરાત રાજ્યની રચના થઈ ત્યારે તેમને લેશમાત્ર અંદેશો પણ નહીં હોય કે ગુજરાતના લોકો આટલી ઝડપથી સાદગી અને મહાજન પરંપરાનાં મૂલ્યોનો લગભગ ત્યાગ કરી દેશે.

ગુજરાત અને ગુજરાતીઓ માટે સંપત્તિ પેદા કરવાનું કામ ક્યારેય અઘરું નહોતું લાગ્યું. વેપાર-દંધો ગુજરાતના લોકોના સ્વભાવમાં વણાઈ ગયેલા છે. વેપારી સંસ્કાર ધરાવતા ગુજરાતે મહાજનપ્રથાની ખિલવણી કરી અને મહાજનોમાં જ્ઞાતિ કે કોમોના ભેદભાવ વગર સમાજ-વિકાસમાં ફાળો આપેલો.

ગુજરાત રાજ્યની રચના થયા પછી આ પરંપરાનો ઝડપથી ક્ષય થયો છે અને ગુજરાતના સામાજિક સ્વાસ્થ્ય પર તેની અવળી અસર પડી છે. છેલ્લાં ૪૭ વર્ષોમાં ગુજરાતે ઝડપી આર્થિક વૃદ્ધિ હાંસલ કરી છે. તેમાં પણ ૧૯૯૦-૯૧ પછી વિશેષ. વીતેલા વર્ષ એટલે કે ૨૦૦૫-૦૬ના વર્ષમાં ગુજરાતમાં ચોખ્ખું માથાદીઠ ઉત્પાદન ૧૯૯૦-૦૦ની સ્થિતિ કિંમતોએ રૂ. ૨૬,૫૪૩ હવું જે દેશના સરેરાશ આંકડા કરતાં ૨૮ ટકાએ વધારે હતું.

છેલ્લાં છ વર્ષમાં રાજ્યનું કુલ ચોખ્ખું ઉત્પાદન વાર્ષિક સરેરાશ ૧૧ ટકાના દરે વધ્યું અને માથાદીઠ સરેરાશ આવક ૯ ટકાએ વધી. આવો આર્થિક વૃદ્ધિનો અનુભવ આખા દેશમાં બહુ જ ઓછા રાજ્યોનો રહ્યો છે. ૧૯૮૩માં ગુજરાતના ગ્રામીણ વિસ્તારમાં ૨૯ ટકા લોકો ગરીબી રેખા નીચે હતા, ૧૯૯૩-૯૪માં તે ટકાવારી ૨૨ અને ૨૦૦૪-૦૫માં ૧૯ ટકા થઈ હતી.



તેવી જ રીતે શહેરી વિસ્તારોમાં ૧૯૮૩માં ૪૨ ટકા લોકો ગરીબી રેખા હેઠળ હતા અને ૧૯૯૩-૯૪માં તે ટકાવારી ૨૮ તથા ૨૦૦૪-૦૫માં ૧૪ ટકા થઈ હતી. આ આંકડાઓથી વિષમતા અંગેનો કેટલોક ખ્યાલ આવી જશે. સૌથી પહેલા એ સ્વીકારીએ કે ગરીબી ઓછી કરવામાં શહેરોનો ફાળો વધારે રહ્યો છે. શહેરીકરણ દ્વારા આખા ગુજરાતનો આર્થિક વિકાસ થઈ શકે તેવું માનવામાં પણ મોટું જોખમ છે.

સરકાર લોકોને એવું સમજાવવા માગે છે કે છેલ્લાં પાંચ વર્ષ તો ગુજરાતના આર્થિક વિકાસનો સુવર્ણકાળ છે. ત્રણ ત્રણ વખત વાયબ્રન્ટ ગુજરાતના ગરબા ધૂમ્યા, પતંગો ચગ્યા અને લાખોકરોડ રૂપિયાના મૂડીરોકાણના કરારો થયા. જો આવું બધું આટલું ઝડપી થયું હોય તો છેલ્લાં પાંચ વર્ષમાં શહેરી ગરીબી તો નાબૂદ થવી જોઈતી હતી.

હમણાં શહેરોના ચાર રસ્તા પર ભિખારીઓની સંખ્યામાં નોંધપાત્ર વધારો દેખાય છે. છેલ્લાં પાંચ વર્ષમાં જે આર્થિક વૃદ્ધિની તરાહ ગુજરાતે અપનાવી છે તેમાં સાપેક્ષ વિષમતા વધી જ હોવી જોઈએ, ઘટાડાની સંભાવના નહિવત્ જણાય છે.

ગુજરાતમાં થઈ રહેલી આર્થિક વૃદ્ધિના પરિણામે વિષમતા હજુ વધશે તેના પૂરતા પુરાવા છે. ૧૯૮૦-૮૧ના વર્ષમાં કાર્યરત ફેક્ટરીઓમાં કામદારદીઠ સ્થિર મૂડી રૂ. ૩૫ લાખની હતી. ફેક્ટરીદીઠ દર કામદારો હતા. ૨૦૦૦-૦૧માં કામદારદીઠ મૂડી રૂ. ૬.૨ કરોડની હતી અને ફેક્ટરીદીઠ ૫૩ કામદારો હતા.

૨૦૦૪-૦૫માં કામદારદીઠ મૂડી રૂ. ૬.૫ કરોડની થઈ અને

ફેક્ટરીદીઠ કામદારો ૫૯ હતા. નવા ઉદ્યોગોમાં કામદાર દીઠ મૂડીરોકાણ વધારે હોવાનો મતલબ એ છે કે નવા ચંત્રો અને નવી ટેકનોલોજી પ્રમાણમાં ઓછી પરંતુ વધુ કુશળ કારીગરો માગે છે. ગરીબીના માર્યા ગામડાં અને અન્ય રાજ્યોના મોટા ભાગના કામદારો અકુશળ હોય છે તેથી ઉદ્યોગોમાં તેઓ સ્થાન પામી શકતા નથી. તેઓ બાંધકામ, વેપાર, નાનીશ્ચમોટી સેવાઓમાં મજૂરી પામે છે તેથી વ્યક્તિગત સ્તરે આવકની વિષમતામાં પણ વધારો થાય છે.

છેલ્લાં દસ વર્ષમાં સવિશેષ શહેરોમાં જે પરિવર્તનો જોવા મળ્યાં છે, તેમાં ગરીબ માણસ માટે ક્યાંય જગ્યા નથી. ગરીબો ને અભાવગ્રસ્ત લોકોમાં બીજાઓ પ્રત્યે વૈમનસ્ય ઊભું થાય છે, જે ગુજરાતમાં દેખાવા માંડ્યું છે. ઉદ્યોગ સાથે ધર્મ સંપ્રદાયનું ગઠબંધન થાય અને ઉદ્યોગ રાજ્ય સાથે ગઠબંધન કરે ત્યારે રાજ્ય, સાંપ્રદાયિક ધર્મ, ઉદ્યોગ ત્રણેયનું ગઠબંધન સમાજમાં વૈમનસ્યનું ઝેર ફેલાવે. ગુજરાતમાં આજે જ્યારે સ્વતંત્ર રાજ્યના ૫૦ વર્ષ થવા જાય છે ત્યારે આ ગઠબંધનનું તાદૃશ્ય સ્વરૂપ તથા તેનાં ભયાવહ પરિણામો આપણી સમક્ષ છે.

ગાંધીના ગુજરાતની વાત બહુ થાય છે. આ ગુજરાત કોઈ દિવસ ગાંધીનું હતું ખરું? ગાંધીનું નામ લઈ જે કરવું હોય તે કર્યા કરીએ તો ગાંધીવિચાર આધારિત સમાજરચના ન થઈ શકે. ગુજરાત રાજ્યની અડધી સદી આવે છે તે ઘડીએ ગુજરાતના લોકો ઉપભોગવાદ, સંપ્રદાયવાદ તથા અસહિષ્ણુ માનસથી પીડાય છે.

આ ઘડીએ નાગરિક સમાજમાં પડેલું સત્ જાગે, લોકો ભેગા થાય, આ ગઠબંધન તોડી નાખે, ગાંધીવિચાર મુજબ સાદગી અપનાવે, મહાજન પરંપરા ફરી સ્થાપે તો ગુજરાત ફરી સંપોષિત વિકાસના પંથે જઈ શકશે. સભાન નાગરિક સમાજના એક સંનિષ્ઠ નાગરિક તરીકે આપણી એ નેમ હોવી જોઈએ અને આપણે આજે સંકલ્પ કરીએ.

(સંભાવ : "દિવ્ય ભાસ્કર", ૧ મે ૨૦૦૭)

ચતુર્વેદ : વસાવવાલાયક મહાગ્રંથ

○ ગૌતમ પટેલ

ચતુર્વેદ : અનુવાદક - રમણીકલાલ કાશીનાથ ભટ્ટ : ચાર વેદોનો મુખ્ય અર્થ, શીર્ષક, સંહિતાક્રમ અને વર્ણાનુસાર બે પ્રકારની અનુક્રમણિકા સાથે પુનઃરચિતરહિત ગુજરાતી ભાષાન્તર : પહેલી આવૃત્તિ - ઈ.સ. ૨૦૦૬ : પાકું પૂઠું : પૃષ્ઠ સંખ્યા ૧૫૩૦ : પ્રકાશક - ગુજરાતી અસ્મિતા સંનિધિ, કમલાબહેન ભટ્ટ, 87 Hale Lane, Mill Hill, LONDON NW7 3RU [U.K.] Tel. 020-8906 3821 મૂલ્ય રૂ. ૭૫૧ : બ્રિટનમાં પાઉં ૩૦ : અમેરિકામાં \$ ૫૦ :

તાજેતરમાં જ ભાવનગરના ભૂતપૂર્વ ધારાસભ્ય મનુભાઈ વ્યાસ મને આ વર્ષનાતીત આનંદ આપે તેવો 'ચતુર્વેદ' - ચારે વેદના ગુજરાતી અનુવાદિત ગ્રંથ આપી ગયા. સવારથી એ લઈને હું એ બેસી ગયો. વેદ ભારતીય સંસ્કૃતિ, ધર્મ, સમાજ કે જ્ઞાન તથા વિજ્ઞાનનું મૂળ છે. 'સર્વ વેદાત પ્રસિદ્ધ્યતિ' એવું મનુ ભગવાનનું વિધાન છે. ભારતીય જ્ઞાનના હિમાલય કે ભારતીય સંસ્કૃતિનું મૂળભૂત વીલ - વસિયતનામું અથવા સમગ્ર સૃષ્ટિનું સવિધાન વગેરે વિશેષજ્ઞોથી વેદોને આજે નવાજવામાં આવે છે. મારાં પરમ પૂજ્ય બ્રહ્મલીન, અનંત વિભૂષિત સ્વામી ગંગેશ્વરાનંદજી મહારાજે 'ભગવાન વેદ' નામનો ચારે વેદનો ગ્રંથ પ્રકાશિત કર્યો અને તેને વિશ્વભરમાં સ્થાપ્યો. મને વેદપ્રેમ એમના તરફથી વારસામાં મળ્યો.

હું ૨૦૦૦ની સાલમાં ઈંગ્લેન્ડ ગયો હતો ત્યારે રમણીકલાલ કાશીનાથ ભટ્ટ વેદનો અનુવાદ કરી રહ્યા છે તેવું જાણ્યું એટલે તેમને મળવા અને ખાસ તો માથું નમાવા તેમના ઘરે ગયો હતો. કારણ ભારતમાં કે ગુજરાતમાં ચારે વેદનો અનુવાદ કરવા કટિબદ્ધ થનારા સ્વ. પંડિત વિષ્ણુદેવ જેવા એકાદ અપવાદ સિવાય અન્ય કોઈ જોયો જાણ્યો ન હતો, પરંતુ વિદેશની ભૂમિમાં બેસીને આ ભગીરથ કાર્ય કરનારાને મારે નમવું જ રહ્યું.

રૂબરૂ મળ્યા પછી જાણ્યું કે તેઓ આફ્રિકાની શાળામાં ભણાવતા હતા અને ત્યાંથી સેવાનિવૃત્ત થયા પછી આ કાર્ય એક હિન્દુ ધર્મપ્રેમી હોવાને નાતે બ્રાહ્મણ સંસ્કારને અજવાળવા માટે તેમણે આરંભ્યું છે. ધન્ય!

૨૦૦૬ની સાલમાં ફરી ઈંગ્લેન્ડ ગયો અને વિપુલભાઈ કલ્યાણીના મુખપત્રમાં ('ઓપિનિયન'માં) તેમનો લેખ વાંચ્યો. આનંદ-આશ્ચર્ય અને દુઃખ પણ થયું. જેનો વધુ ઉલ્લેખ અહીં સહેતુક ટાળું છું. તેમની સાથે એકથી વધુ વાર ટેલિફોનથી વાત થઈ. પણ રૂબરૂ મળી ન શકાયું, પરંતુ અભિનંદન આપ્યાં.

આજ મનુભાઈને હૃદયથી ધન્યવાદ આપું છું કે આવું અતિ સુંદર કાર્ય પ્રેમથી મારા હાથમાં મૂકી ગયા. આ ચતુર્વેદમાં ચારે વેદનો

મુખ્ય અર્થ, શીર્ષક, સંહિતાક્રમ અને વર્ણાનુક્રમનાનુસાર બે પ્રકારની અનુક્રમણિકા સાથે પુનઃરચિતરહિત (મૂળમાં પુનરચિત જોઈએ - વિસર્ગ જરૂરી નથી) ગુજરાતી ભાષાન્તર આપવામાં આવ્યું છે. હું કેટલાક જાણીતા સૂક્તોનું ભાષાન્તર વાંચી ગયો છું. વેદમાં ઈન્દ્ર, અગ્નિ, વરુણ વગેરે દેવોનું વર્ણન આવે છે. ત્યાં ત્યાં તે તે સ્થળે તે તે દેવતાઓનાં નામ અને પરાક્રમ છે. અહીં રમણીકલાલભાઈએ બધે પરમાત્મા કે ઈશ્વર એવો અર્થ કર્યો છે. આર્ય સમાજ દ્વારા અનુદિત ગ્રંથોમાં આવી કોઈક પદ્ધતિ છે, જેની આ અસર છે.



અહીં ભાષાન્તર અત્યંત સરળ, હૃદયગ્રાહી, સામાન્ય વાચકને સમજવામાં સહેજ પણ મુશ્કેલી ન પડે તેવું અને વાંચતી વખતે પરમેશ્વરના આ સર્જન માટે હૃદયમાં ભક્તિ જાગે તે રીતનું આપવામાં રમણીકલાલભાઈ સફળ થયા છે તે માટે ખૂબ ખૂબ અભિનંદન. મેં વેદના ગુજરાતી, હિન્દી તેમ જ અંગ્રેજી એવાં અનેક ભાષાન્તરો થયેલાં જોયાં છે. આ સૌમાં મને આ ભાષાન્તર અત્યંત સરળ અને બહુજન સમાજ ઉપયોગી જણાયું છે.

આમ તો કહેવાય છે કે વેદના મંત્રોનું અર્થઘટન જ હોય, ભાષાન્તર નહીં. કારણ તેના અનેક શબ્દોના અનેક અર્થો યુગોથી વિદ્વાનો કરતા આવ્યા છે અને કરતા રહેશે. આમ છતાં કોઈ એક નિશ્ચિત પદ્ધતિ સ્વીકારી સમગ્ર ગ્રંથની એકવાક્યતા જળવાય તે રીતે જો આખા ગ્રંથનો અનુવાદ કરવામાં આવે તો વાચકને તે સમજવામાં ઓછામાં ઓછી તકલીફ પડે. એ દષ્ટિએ આ અનુવાદ ગુજરાતની ભારતમાં અને ભારત બહાર રહેલી પ્રજાને માટે અત્યંત ઉપયુક્ત બની રહેશે. મને લોકો વારંવાર પૂછે છે કે અમારે વેદનો અનુવાદ વાંચવો હોય તો અમે કેવો ગ્રંથ લઈએ? આ માટેનો સંતોષકારક

ઉત્તર હું આપી શકતો ન હતો. પણ આ ગ્રંથ 'ચતુર્વેદ' જોયા પછી હું ગૌરવપૂર્વક કહીશ કે આપણી - આમ જનતાની પરિતૃપ્તિ કરે તેવો ગ્રંથ તે આ 'ચતુર્વેદ' છે. અહીં બે પ્રકારની અનુક્રમણિકા વેદના ઊંડા અધ્યયન કરનારા માટે ખૂબ ઉપયોગી છે. દા.ત. રાજા અને તેને સ્પર્શતા બધા જ વિષયો માટે જાણવું હોય તો અહીં અનુક્રમણિકામાં રાજનીતિનો લાભ પૃ. ૮૧૭થી આરંભી રાજા અને સેનાપતિ પૃ. ૮૨૭ સુધી દરેક વિષય કયા કયા મંત્રમાં આવે છે તેની સૂચિ છે. આમ જો કોઈ 'રાજા' વિષયક વિષય લઈને આજે પીએચ.ડી. કરવા ઈચ્છે તો તેને બીજે ક્યાંય શોધવું ન પડે. સઘળી સામગ્રી અહીં એક પદે ઉપલબ્ધ થઈ જાય. વળી, પ્રત્યેક મંત્રના વિષયની નોંધ અનુવાદકના પરિશ્રમની પરિચાયક છે.

આ ગ્રંથની રચના અને મુદ્રણ માટે કેવો અને કેટલો પરિશ્રમ કેટલા સમય માટે આ મહાનુભાવે કર્યો હશે એ તો જે આ વિષયમાં યત્નશીલ હોય તેને જ ખબર પડે. સંસ્કૃતમાં કહેવત છે કે વાંઝણીને પ્રસૂતિની પીડાની ખબર ન હોય. અહીં રમણીકલાલભાઈ ભટ્ટે કેવી મહેનત લીધી છે તેવી ચાહી તેમની જ એક નોંધ આપી જાય છે. 'તદનુસાર ઋગ્વેદ મંત્ર વિષયોનો વર્ણાનુક્રમ સંવત ૨૦૬૦ના આસો વદ ૧, તા. ૨૮-૧૦-૨૦૦૪, શુક્રવારે રાતે ૧-૧૫ મિનિટે સમાપ્ત થયો.' રમણીકલાલભાઈ ભટ્ટસાહેબ આપના રાત્રિના ઉજાગરાએ અમને - ગુજરાતને ગુજરાતી ભાષા અને સાહિત્યના પ્રેમીઓને અને વિશ્વમાં વસતિ ધર્મપ્રેમી ગુજરાતી જનતાને ઉજાગર કરી દીધા છે તે બદલ હૃદયથી અભિનંદન.

પ્રત્યેક ઈસાઈના ઘરમાં બાઈબલની પ્રત હોય જ તો પછી પ્રત્યેક હિન્દુના ઘરમાં 'ચતુર્વેદ' કેમ ન હોય? હું તો માનું છું કે પ્રત્યેક હિન્દુ - ગુજરાતી હિન્દુએ વિના વિલંબે આ ગ્રંથને વસાવવો જોઈએ. આવો મૂલ્યવાન ૧૫૨૮ પાનાંનો સુંદર મુદ્રણ અને બાઈબલિંગવાળો ગ્રંથ આટલો સસ્તો મળવો મુશ્કેલ છે.

અંતમાં રમણીકલાલભાઈને એક વિનમ્ર સૂચન કરીને વિરમું છું કે પ્રત્યેક સૂક્તના આરંભમાં ઋષિ, દેવતા અને છંદની નોંધ હોય છે. એ આપણી પરંપરા અનેક ભારતીય તેમ જ વિદેશી વિદ્વાનોએ જાળવી છે. નવી આવૃત્તિમાં એ સમાવી લેવાય તો આનંદ થાય. પુનઃ હૃદયથી ભગીરથ કાર્ય કરવા બદલ કળિયુગના આ 'ભગીરથ ઋષિ' જેવા રમણીકલાલ કાશીનાથ ભટ્ટને અભિનંદન અને વંદન.

(સહભાવ : "જ-મભૂમિ - પ્રવાસી", મધુવન' પૂર્તિ, ૨૮.૦૪.૨૦૦૭, પૃષ્ઠ ૬)

['Valam', L-111, Swatantrya Senani Nagar, Nava Vadaj, AHMEDABAD - 380 013, India]

શબ્દના શાગીર્દ નીવૃત્ત થાય છે ?

○ તુષાર ભટ્ટ

ગુજરાતી ભાષાની અનોખી સેવા કરનાર મહેન્દ્ર મેઘાણી રીટાયર થવાના મુડમાં લાગે છે. 'અરધી સદીની વાચનયાત્રા'ના ચોથા ભાગના પ્રકાશન પછી નાદુરસ્ત તબીયતના કારણે કલમ ટેબલ ઉપર મુકી દેવાની લાગણી વ્યક્ત કરી છે. એમને ૮૪ વર્ષ થયાં છે, આંખે તકલીફ છે. સતત પ્રવૃત્તિશીલ આયખું વટાવ્યા પછી મહેન્દ્રભાઈ વાચન, લેખન, પ્રકાશનની રજા માગવાના પુરા અધિકારી છે. પણ પછી વાચન વીમુખ થતા જતા આપણા જેવાનું શું?

જો કે આશાનું એક કીરણ તો છે જ.

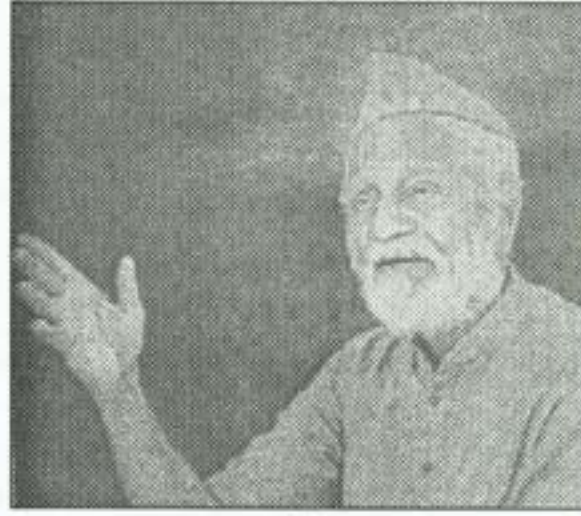
હમણાં જ એમણે સંપાદન કરેલો વીવીધ લેખકોના ગાંધીજી વીશેના ત્રીસેક લેખોનો સંગ્રહ 'ગાંધી-ગંગા' પ્રકાશિત થયો. 'ગાંધી-ગંગા'નો આ પહેલો ભાગ છે એવું કહેવાયું છે. આથી એવું ઈંગીત થાય કે બીજો ભાગ કે ભાગો આવશે.

વીશ્વમાં સેટેલાઈટ ટેલીવીઝનના આગમન સાથે, છપાયેલા શબ્દનું મહત્ત્વ ઘટવા લાગ્યું છે એવું મનાય છે. છપાયેલા શબ્દ પર થયેલા સાંસ્કૃતિક આક્રમણને ખાળવા આ એકલવીર વર્ષોથી અવીરત ઝઝુમી રહ્યો છે. આમ તો એ સુંદર ગુજરાતી લખી શકે છે, મૌલીક વીચારણા કરી શકે છે. વીશ્વવ્યાપી દષ્ટીબીંદુ રાખે છે અને ૮૪મે વર્ષે પણ સ્ફુર્તિથી કામ કરે છે. એના પીતા ઝવેરચંદ મેઘાણીની જેમ શબ્દને સમર્પિત શાગીર્દનું જીવન ગાળે છે.

સફેદ પાયજામો, રંગીન કુરતા અને ભુરી ટોપીમાં સજ્જ એવા આ માણસે જીવનના ૮૪મા વર્ષમાં પ્રવેશ કર્યો છે; પણ હજુ આજેય ૫૦૦ જણ સાંભળવાના હોય કે પાંચ, વીશ્વનાં અને ગુજરાતીનાં સારામાં સારાં પુસ્તકોનું રસપાન કરાવવા તે સતત પ્રવૃત્તિશીલ રહ્યા છે. ૧૯૨૩ની ૨૦મી જુને જન્મેલા મહેન્દ્ર મેઘાણીની બચપણમાં ખુબ ભણવાની ખ્વાહીશ હતી. ભણવા માટે અવીરત વાંચવું પડે, પચાવવું પડે. આજે પણ ખંતીલા વીઘાર્થીની અદાથી વાંચવામાં અને વાચન-માધુકરીમાંથી ગુજરાતીઓને સદ્વાચનની ટેવ પડે તે માટે શાળા, કૉલેજો અને યુનીવર્સિટીઓમાં પુસ્તકપઠન ગુજરાતભરમાં કરે છે. શાળાભ્યાસ ભાવનગર અને મુંબઈમાં કર્યો અને અમદાવાદમાં બે વર્ષ કૉલેજ કર્યા પછી સ્કૉલરશીપ મળી એટલે મુંબઈની ઍલ્ફ્રી-સ્ટન કૉલેજમાં ભણવા ગયા.

આ સાલ હતી ૧૯૪૨ની. જુનમાં કૉલેજમાં દાખલ થયા અને ઑગસ્ટમાં 'ભારત છોડો'ની હાકલના પડઘામાં એ કૉલેજ છોડી નીકળી ગયા. નીખાલસપણે મહેન્દ્રભાઈ કહે છે. 'દેશ ખાતર નીકળ્યો, દેશ ખાતર ભણતર છોડ્યું એ ખરું; પણ મને ભણવામાં રસ ન રહ્યો. વાંચવામાં ખરો. આથી હું પાછો કૉલેજ

ન ગયો અને પછીનાં છ વર્ષ ઝવેરચંદ મેઘાણી જોડે એમના પત્રકારત્વનો મદદગાર રહ્યો.'



૧૯૪૮માં એક અન્ય ભાવનગરી, કૃષ્ણલાલ શ્રીધરાણી અમેરીકામાં કોલંબીયા યુનીવર્સિટીમાં અભ્યાસ કરી રહ્યા છે એમ જાણ્યું. 'શ્રીધરાણી પાસે પ્રેરણા મેળવી હું અમેરીકા પત્રકારત્વનો અભ્યાસ કરવા ગયો. અમેરીકામાં હું પત્રકારત્વનું જેટલું ભણ્યો તેનાથીય વધુ ત્યાંનાં ત્રણ પત્રોમાંથી શીખ્યો. આ હતાં 'રીડર્સ ડાયજેસ્ટ', 'ક્રીશ્ચિયન સાયન્સ મોનીટર' અને 'ન્યુયોર્ક ટાઈમ્સ'. હું સંયુક્ત રાષ્ટ્રસંઘ(યુનાઈટેડ નેશન્સ)થી પણ ઘણો પ્રભાવીત થયો. અવારનવાર હું એની કચેરીમાં જતો. ચર્ચાઓ સાંભળતો અને વીશ્વનાગરીક બનવાનાં શમણાં જોતો.'

'રીડર ડાયજેસ્ટ મોનીટર અને ન્યુયોર્ક ટાઈમ્સનું મને લગભગ બંધાણ થઈ ગયું હતું. આ પત્રોમાંથી હું શીખ્યો કે સારું પત્રકારત્વ કોને કહેવાય.' તેઓ આગળ કહે છે, 'સારું પત્રકારત્વ એને કહેવાય, જે વાચકને માનથી જુએ. જે સમજે કે વાચક બુદ્ધીશાળી છે. તેની પાસે જાતજાતની વૈશ્વિક વાતો સમજવાની આવડત છે; પણ સમય, નાણાં કે બીજી સગવડો નથી. પત્રકારત્વનું કામ સારી વાતોનું દોહન કરી વાચકને પહોંચાડવાનું છે, જેથી આમઆદમીની જાંદગી વધારે વીચાર સમૃદ્ધ બને.'

આવા વીચારો લઈ મહેન્દ્રભાઈ ૫૦માં મુંબઈ આવ્યા અને રીડર ડાયજેસ્ટ ઢબનું 'મીલાપ' શરુ કર્યું. વીવીધ સામયીકો અને દૈનીકોમાંથી સુંદર સાહીત્ય પસંદ કરી 'મીલાપ' મારફત ગુજરાતીઓને પહોંચાડ્યું. આ યજ્ઞ ૧૯૭૮સુધી ચાલ્યો. પછી નાણાંકીય અને બીજી અગવડોને કારણે 'મીલાપ' બંધ થયું. આમ તો મહેન્દ્રભાઈ નીસ્પૃહી; પણ આ વાત કરતાં એમના મૃદુ અવાજમાં વીષાદની થોડીક છાંટ પડે છે. 'મીલાપ શરુ થયું ત્યારે એના બે હજાર ગ્રાહકો હતા. બંધ થયું ત્યારે પણ એના બે હજાર ગ્રાહકો હતા.' આપણી પ્રજાની સંસ્કારરુચી પર આનાથી વધારે કરુણ અને વેધક કોમેન્ટરી બીજી કઈ હોઈ શકે?

વીશ્વના દેશો અને ભારતના લોકો એકબીજાને વધુ સારી રીતે સમજી શકે એ હેતુથી

પુવાનોના આંતરરાષ્ટ્રીય આદાનપ્રદાનનો કાર્યક્રમ એમણે ઘણાં વર્ષ સુધી ચલાવેલો. ૧૯૫૧માં એ મુંબઈ છોડી ભાવનગર આવેલા. 'મારી ઈચ્છા તો ભાવનગર જીલ્લામાં કોઈ રેલવે સ્ટેશનવાળા ગામમાં રહેવાની હતી; પણ એ બર આવી જ નહીં.'

એમણે એક પુસ્તકભંડાર પણ શરુ કર્યો, જ્યાં વાચકોની અભીરુચીને પોષે તેવાં ઉત્તમ પુસ્તકો મળે. પુસ્તક પ્રકાશનની પ્રવૃત્તિનાં મંડાણ પણ કર્યાં. આજે ભાવનગરનો 'લોકમીલાપ પુસ્તક ભંડાર' ગુજરાતનાં ઉત્તમ પુસ્તક ભંડારોમાંનો એક છે. 'લોકમીલાપ પ્રકાશન'નું ગુજરાતી પુસ્તક પ્રકાશનમાં સૌથી મોટું પ્રદાન એ છે કે એણે શીષ્ટવાચનનાં પુસ્તકો ઓછી કીમતે લોકોને પહોંચાડવા પ્રયાસ કર્યો છે.

ઉત્તમ ગુજરાતી સાહીત્યની સસ્તા દરની આવૃત્તિઓ લાખોની સંખ્યામાં પ્રકાશિત કરી એમણે વીકમ સર્જ્યો છે. ૧૯૭૨માં ઝવેરચંદ મેઘાણીની ૭૫મી જયંતી નીમીતે 'કસુંબીનો રંગ' નામે મેઘાણી સાહીત્યનાં ત્રણ પુસ્તકોનો એક સેટ એમણે પ્રગટ કર્યો. આની એક લાખથી પણ વધુ નકલોની આગોતરી વધી નોંધાયેલી. તે પછી તો ચુંટેલાં પુસ્તકો અને સંક્ષીપ્ત કરાયેલાં પુસ્તકોની વજાઝાર ચાલી. વીવીધ લેખકો બીજી ભાષાઓમાંથી આપણા વાચકો સુધી પહોંચી શકે એવી આ સંક્ષીપ્તીકરણની પ્રવૃત્તિ પાછળનો મકસદ હતો.

૧૯૮૮માં એમણે ગુજરાતી સાહીત્યના પાંચ ચરીત્રગ્રંથોને ટુંકાવીને 'ચંદનનાં ઝાડ' નામે એક પુસ્તક પ્રસીદ્ધ કર્યું જેની એક લાખ નકલોનો પ્રીન્ટ ઓર્ડર હતો. મહેન્દ્રભાઈ માને છે કે, 'ઉત્તમ સાહીત્યની મુળ આવૃત્તિનાં મોટાં પુસ્તકો વાંચવાનો આજે લોકો પાસે સમય નથી કે નથી એની મોંઘી કીમત ચુકવવાની તાકાત. આથી, ટુંકાવેલી સંક્ષીપ્ત આવૃત્તિ સસ્તા દરે પ્રગટ થાય તો લાખો લોકો સુધી એ પહોંચે. પછી ઘણા મુળ ગ્રંથો તરફ પણ વળે.'

તેઓ માને છે કે, 'સારાં પુસ્તકોને લોકો સુધી લઈ જવાં હોય તો પુસ્તક પ્રદર્શનો યોજવાં પડે.' વર્ષો સુધી એમણે પુસ્તકમેળાઓ કર્યાં છે અને બાકીના સમયમાં ગુજરાતભરની શાળા-કૉલેજો, પસંદગીનાં પુસ્તકોના પઠન માટે એ ખુંદી વળે છે. સાહીત્યના પ્રચારના એ એવા તો ભેખધારી છે કે ભાવનગરમાં થોડાં વર્ષ બાળસાહીત્ય ભરેલી હાથલારી પણ તેઓ ચલાવતા. બીજા લારીવાળાની જેમ સાંજે જ્યાં જ્યાં લોકોની ભીડ હોય ત્યાં એ લારી લઈને ઉભા રહેતા. અંગત જીવનમાં એ ચુસ્ત ગાંધીવાદી રહ્યા છે. વર્ષો સુધી એમના કુટુંબને માટે જરુરી અનાજ એ જાતે જ દળતા.

બ્રિટનના સાહિત્યજગતમાં અત્યાર સુધી એશિયન સાહિત્યકારો, કલાકારોનું સ્થાન હાંસિયામાં હતું, પરંતુ સલમાન ઋષદની નવલકથા 'સેતાનિક વર્સિસ'ની પ્રસિદ્ધિ બાદ, એ પરિસ્થિતિમાં સૂચક ફેરફાર થતા રહ્યા છે. ત્યાર અગાઉ હનીફ કુરેશીની ટીવી પરદે રજૂ થયેલી 'માય બ્યૂટિક્ફૂલ લોન્ડ્રેટ' જોયેલી. વળી, મીરાં સાયલનાં સર્જન તેમ જ 'ભાજી ઓન ધ બીચ' જેવી ફિલ્મ તેમ જ હાસ્યપ્રેરિત ટીવી શ્રેણી, 'કુમાર્સ ઓફ 42' દ્વારા તેમ જ ગુજરાતી લેખકની 'હીજા' નાટિકાનું લંડનના સ્ટેજ પરની ભજવણી સાથે એશિયન કલાકારોને મુખ્ય પ્રવાહમાં વિકસવાનું અને વિહરવાનું મળવા લાગ્યું.

તાજેતરમાં, "પ્રોસ્પેક્ટ" માસિક દ્વારા યોજાયેલી ટૂંકી વાર્તા હરીફાઈમાં, કુરેશીની વાર્તા 'વડિંગ્સ એન્ડ બીહેડિંગ્સ'નું પ્રસારણ કરવાનું બી.બી.સી.એ ટાળ્યું તે સામે કલાકારો અને સાહિત્યકારોએ સખત વિરોધ જાહેર કર્યો છે.

એક સર્જક તરીકે કુરેશીની લેખિની વિવાદાસ્પદ રહી છે; પણ તેની એને પરવા નથી. આ અગાઉ એની નવલકથા 'ધ બુદ્ધ ઓફ

'ઘંટી ચલાવવી એ મારા માટે ગાંધીજીના રેંટીયાની જેમ ધ્યાનનો એક પ્રયોગ હતો. મને ઘણા સારા સારા પ્રોજેક્ટો દળતાં દળતાં સુઝેલા.' સાદગીના આગ્રહી આ માણસને અંગત જીવનમાં એક જ શોખ છે: આઈસ્ક્રીમ ખાવાનો.

સંકીર્તીકરણ ઉપરાંત મહેન્દ્રભાઈની અનુવાદો કરવાની જબરી હથોટી છે. વીક્ટર ઘુગોની 'નાઈ-ટીથી', થોર ઝાયરડાલના 'કો-ટીકી એક્સપીડીશન' અને હેનરીક હેરરના 'સેવન યર્સ ઈન ટીબેટ'ના ગુજરાતી અનુવાદો એમણે કરેલા છે. ઘણાં પુસ્તકોનાં સંપાદન પણ એમણે કરેલાં છે.

સાહિત્ય અંગે વાત કરો તો મહેન્દ્રભાઈ ખુલ્લા દીલે વાત કરે; પણ વ્યક્તી તરીકે એમના જીવન વીશે કુતુહલ દાખવો તો એ કાયબાની જેમ જાતને સંકોરી લે.

'મારામાં કશું અદ્વીતીય નથી કે તમને જાણવામાં રસ પડે.' પણ એમનામાં ઘણું અદ્વીતીય છે. તેમનો સાહિત્યપ્રેમ અને પોતે જે અનુભવે છે તેની, સામાન્ય જનતાને અનુભુતી કરાવવાની એમની તાલાવેલી, એ એમનાં બે વીશીષ્ટ લક્ષણો છે. એમણે જે લખ્યું છે તે પરથી એટલું તો ચોક્કસ કે એ ઘણું સારું લખી શકે છે; પણ એમણે મૌલીક લેખનની બહુ તમા રાખી નથી. કેમ? 'મારી હેસીયત જ નથી. મારી સામે કેવા કેવા આદર્શ પડ્યા છે! કાકાસાહેબ કાલેલકર, સ્વામી આનંદ, ઉમાશંકર જોશી, દર્શક અને મારા પીતા ઝવેરચંદ મેઘાણી. આ બધા હીમાલયનાં ઉતુંગ શીખરો જેવા સર્જકો જે ભાષામાં હોય તેમાં મારી કેટલી ગુંજાઈશ?'

આ શરમાળપણું છે કે સ્વને ઓગાળી નાખવાની સભાન પ્રકીયા છે એ વીશે કોઈ ખુલાસો તમે મહેન્દ્રભાઈ પાસેથી નહીં મેળવી શકો. 'આ જ-મે તો ઉત્તમ સાહિત્ય વાંચવું જ છે અને બીજાને વંચાવવું છે. પુરતું ભાઈ બંધાઈ જાય આ જ-મે, તો કદાચ આવતા જ-મે મૌલીક લખવાની હીંમત કરીશ.'

ગુજરાતી ભાષા ટકી જશે તો તેની પાછળ આવા નીષ્કામ શાગીર્દોનાં ઋણીકાર્ય જ હશે.

(૧૬-૨-૨૦૦૭ના 'નયામાર્ગ'ના અંકના પાન ૩૧-૩૨ પરથી સાભાર)

(જે-૩/૧૪, પત્રકાર કોલોની-૧, વીજયનગર, નારણપુરા, અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૧૩
ફોન: (૦૭૯)૨૭૪૩ ૨૧૫૨/૨૭૪૫ ૨૬૯૦)
ઈ-મેઈલ સંપર્ક: tushar71@sify.com

(ઉંઝા જોડણી 'માં અને 'વીજ્યા' કો-ટમાં અક્ષરાંકન: ઉત્તમ ગજજર)

(સદ્ભાવ: સન્નડે ઈ.મૈલ મેહરીલ", વર્ષ બે: અંક ૧૦૦: ૬ મે ૨૦૦૭)

સબર્બિયા' વાંચી હતી. ઉપરાંત ટીવી પરદે તેની ફિલ્મ જોઈ હતી. કુરેશી એક વિચક્ષણ પ્રકૃતિ ધરાવતી પ્રતિભા છે. એની આ ટૂંકી વાર્તા 'વડિંગ્સ એન્ડ બીહેડિંગ્સ'નું કથાવસ્તુ એની પ્રકૃતિને છાજતી જલદ વાણીમાં થયું છે. ઈરાકની તંગદિલીભરી અને વિપરિત પરિસ્થિતિનો કાળજમાં કંપારી ઉપજાવે એવી જલદ અને સ્પષ્ટ વાણીમાં તે એનો ચિતાર કરે છે. બી.બી.સી.ના ગાઝા ખાતેના ખબરપત્રી એલન જર્ડાન્સનનું ત્યાંના ઉગ્રતાવાદીઓ દ્વારા અપહરણ થયું છે. શહીદી જૂથ તેનો શિરચ્છેદ કર્યાના બિનસત્તાવાર અહેવાલ બાદ, બી.બી.સી. દ્વારા ઉક્ત પગલું ભરાયું હોય, એમ લાગે છે.

સાહિત્યજગતના ઓવારેથી

વાણીસ્વાર્ત્ત્યનો બચાવ કરતાં કુરેશી જણાવે છે કે લેખકો, પત્રકારો લેખે અમે અમારા બીજા સહપાઠ્ય લેખકો અને પત્રકારોની તરફેણ કરીએ છીએ. વળી, સમાજમાં જે કંઈ ચાલતું હોય તેનું સમર્થ ચિત્રણ કરી તે તરફ લોકોનું ધ્યાન ખેંચવું એ જો સાહિત્યકારનું કર્તવ્ય હોય, તો એવી સમર્થ કામગીરી કુરેશીએ એની વાર્તા દ્વારા બજાવી છે. તેમ તેમના સમર્થકો માને છે. સર્જકનું એ કર્મ છે; પણ ત્યારે સર્જકના ધર્મનું શું એવું ય માનનારો બીજો વર્ગ છે. કુરેશીએ હાલમાં ઈરાક, પેલેસ્ટાઈનમાં પ્રવર્તતી પરિસ્થિતિની અનિષ્ટતા અંગે એક સંવેદનશીલ સર્જકના તીવ્ર અસંતોષને સાહિત્યની ભાષામાં વ્યક્ત કરવાની કામગીરી બજાવી છે. આમ સામાજિક અન્યાય અને જીવનલક્ષી વાસ્તવિકતાના ભયાભયા અનુભવનું એનું સર્જન માનવલાગણીઓ પર અસર કરી ગયું. પરિણામે જૂની પરંપરાઓ, જીર્ણવ્યવહારો અને નવીન ભાવના, નવલા આદર્શો અને સંકલ્પો વચ્ચે તુમૂલ સંઘર્ષ જાગ્યો છે.

ધર્મને નામે જિહાદી શહીદીના ઉગ્રતાવાદી સમર્થકો ધર્મનું રક્ષણ કરવાના નામે જે હિંસાત્મક પ્રવૃત્તિ આચરી રહ્યાં છે તે સામે એનો સખત વિરોધ છે. ધર્મનું રક્ષણ થવું જોઈએ. આમ છતાં, માનવીના જીવન સાથે જડાયેલ ધર્મ જ્યારે સાંપ્રદાયિક જડતાનું રૂપ ધારણ કરે છે ત્યારે એક સર્જકનો આત્મા એ જડતા સહી શકતો નથી. ધર્મ માનવને સંયમ તેમ જ નિયમનના પાઠ શીખવે છે. પણ ધર્મ જ્યારે કરુણા વિનાનો બને ત્યારે તે કાનૂન નિષ્કુરતા ધારણ કરતો લાગે. નિજની સ્થાપિત સત્તાના જોરે સમાજ પર પોતાના કાનૂનનાં નિયમનો, ફતવાઓ, લાદતા હોય ત્યારે એવા ધર્મની એક હથુ સત્તા સામે (જેમ દુષ્ટ રાજવીની એક હથુ સત્તા સામે) બંડ પોકારનાર પણ હોય છે. ધર્મ જ્યારે સમાજનાં કહેવાતાં શાશ્વત મૂલ્યોની મર્યાદા પામી શકતા નથી. ઋષદીએ 'સેતાનિક વર્સિસ'ના સર્જન દ્વારા આવા બંડખોર બનવાની કામગીરી બજાવી હતી. આજે હવે, કુરેશી એને પગલે પગલે, એવી જ ખુમારી ભરી અદાએ, એવી કામગીરી બજાવી રહ્યો છે.

'Shocking people is one of the things writers do' says Kureshi, 'it's supposed to engage people. સર્જકની કામગીરી અંગે કુરેશીનું એ છે મંતવ્ય. સર્જક સમગ્ર સમાજનું એક અવિભાજ્ય અંગ છે. એણે સમાજમાં જે કંઈ બનતું હોય તેનું જોયેલું, જાણેલું અને અનુભવેલું એવું અનુભવસિદ્ધ અનુભૂતિનું સર્જન કરવાનું હોય. એવું સર્જન ભાવકને આંચકો લગાડતું ય બને પણ તે છે સર્જકનું કવિકર્મ. આવું કવિકર્મ જ્યારે તથ્યાંશ શોધવાનું કામ કરે ત્યારે તે કવિધર્મ બને છે. એટલે જ સર્જક 'એક્સપ્લોરર' હોઈ, સમાજનો પ્રહરી બની, સમાજના હિતોનું રક્ષણ કરતો 'ટ્રસ્ટી' બને છે. ઈરાકમાં બનતા બનાવો અને એના પરિણામે પેલેસ્ટાઈન જેવા તંગદિલ વિસ્તારમાં પડઘાતા બનાવો ... એનું યથાર્થ 'દર્શન' સર્જકનો અજંખો બને છે. સર્જકે એ ગમગીન પરિસ્થિતિ અને કાળજમાં કંપારી ઉપજાવતા બનાવોનું એની વાર્તામાં નિરૂપણ કર્યું છે. એક રીતે કહીએ તો કુરેશીએ એની વાર્તામાં સ્પષ્ટ રીતે અને નિર્ભીકપણે ત્યાંના માનવસમાજમાંથી જન્મેલા ઉગ્રતાવાદીઓની નીતિરીતિના વિનિપાતને કેમેરામેનની ક્લીકે ઝડપાતાં દર્શાવવાની કામગીરી બજાવી છે.

અભિષેક બચ્ચન અને ઐશ્વર્યા રાયનું લગ્ન સામાન્ય પ્રજાજનને નહીં સમજાય. આપણા લોકોનાં લગ્ન થાય તો લગ્નમાં ખૂબ મજા હોય. વરઘોડિયાં હરખાય. બન્ને પક્ષનાં મા-બાપો હરખાય. અને ઈતરે જનાહા - મિષ્ટાન્નમ્ - હરખાય. દરરોજ કરતાં લગ્ન પ્રસંગે દરેક વસ્તુ જુદી જુદી હોય. નવાં કપડાં સિવડવવાં પડે. અને નવાં કપડાં પહેરવાનાં મળે. ઘણા વખતથી નહીં મળેલા સ્નેહી-સગાંને મળવાનું થાય. અને લગ્ન પ્રસંગ સર્વ રીતે યાદગાર બને. આપણાં લગ્નના કોટાનું આલબમ અને વિડિયો તૈયાર થાય અને તે સગા-સંબંધીઓને વરસો સુધી બતાવી બતાવીને બોર કરીએ. આ આપણાં, સામાન્ય નાગરિકોનાં લગ્નની વાત થઈ. તમને લાગે છે કે અભિષેકને અને ઐશ્વર્યાને પોતાનાં લગ્ન સમારંભનો વીડિયો કે કોટા આલબમની નવાઈ હોય? અને એ બતાવવાના છે પણ કોને? લોકો કહે કે, 'બહેન, મારી પાસે "દેવદાસ"ની ડીવીડી છે. તેમાં તું વધારે રૂપાળી લાગે છે.'

ઐશ્વર્યા રાય લગ્નને દિવસે એવું તે શું જુદું પહેરવાની હતી જે એણે કદી પહેર્યું ન હોય? મારાં લગ્ન વખતે મારા બાલુકાકાએ સલાહ આપી હતી કે, "બેટા, જીવનમાં સુટ સિવડવવાનો આ એક જ પ્રસંગ છે. લગ્ન પછી લોકોનાં લગ્નના રિસેપ્શનમાં જવા માટે સારાં કપડાં પહેરવા પડે. તે વખતે આ લગ્નનો સુટ કામ લાગશે. તને થાય કે અત્યારે જોધપુરી કોટ સિવડવું અને લગ્ન પછી સુટ સિવડવીશ. તો બેટા, લગ્ન પછી સુટ સિવડવવાનો પ્લાન પાર નહીં પડે. કારણ કે તું પહેરેલાં કપડાં બચાવવાની ભાંજગડમાં પડ્યો હોઈશ. અને રિસેપ્શનમાં તું જોધપુરી પહેરીશ તો વાજંવાળા જેવો લાગીશ." સારું થયું કે મેં કાકાની સલાહ માની. જ્યારે બિચારી ઐશ્વર્યાને તો સાસરેથી જે સાડી આપે તે પણ તેની 'દેવદાસ'માં સંજય

જ્ઞપદી અને કુરેશીએ કવિકર્મ કરી બતાવ્યું છે. ['A poet's work is name the unnameable; to point out at frauds, to take sides, arguments, shape the world, and stop it from going to sleep.']

અને કવિધર્મનું શું? કવિ સ્થાપિત હિતોની ટીકા કરે. નિંદા નહીં, એવા મંતવ્યનું શું? સર્જકની પ્રતિબદ્ધતાનું શું?

સર્જક એ જો સમાજનો પ્રતિહારી હોય; મશાલચી હોય; તથ્યાંશ શોધતો 'એક્સપ્લોરર' હોય, તો પછી એ સમાજને કેવી રીતે પ્રતિબદ્ધ રહેવાનો?

ક્લોઝ અપ :

સર્જકે સાંપ્રત ઘટનાને રૂબાષિત કરવી રહી.

[48 Shackleton Road, SOUTHALL, Middlesex UB1 2JB, U.K.]

લીલા ભણસાળીએ આપેલી સાડીને તોલે તો ન જ આવે. 'તાલ' ફિલ્મમાં પ્રોડ્યુસરને પૈસે ખરીદેલા ઝગારા મારતા ડ્રેસીસની તોલે પોતાના પૈસે ખરીદેલી સાડીઓ ક્યાંથી આવે? અભિષેકને ઘોઝ પર બેસવાની શી નવાઈ? અને એ પરણવા જતી વખતે વાજંવાળાનાં મ્યુઝિકને તાલે ઘોઝ પર બેઠાં બેઠાં કૂદતો હતો તો એને સ્ટાઈલ કહેવાય. અને સામાન્ય નાગરિક નાચે તો લોકો કહે કે, "જુઓ પેલો ગધેડો, ઘોઝ પર બેઠો બેઠો નાચે છે. ઓ ભાઈ, લગ્ન પછી તારે નાચવાનું જ છે. જરાક ધીરજ ધર." અમારા વખતમાં લગ્નમાં વરઘોડામાં ખરેખર સૌ ઘોડો રાખતા. બાલુકાકાએ મોટર કાર મંગાવવાની સલાહ આપી હતી. તે માનતા કે આપણું લગ્ન બીજાથી જુદું હોવું જોઈએ. તેથી મોટર કારમાં મારો વરઘોડો કાઢવામાં આવ્યો હતો. પરંતુ કહેવાનું ભૂલી ગયા હતા કે કારમાંથી જે ધુમાડો નીકળશે તો પાછળ કોઈ નહીં ચાલે.

આ ફિલ્મના લોકોને પરણવાની શી નવાઈ? અભિષેક અને ઐશ્વર્યા એકમેકને પરણ્યાં છે. અને બીજાં બધાંને પણ એકથી વધુ વખત પરણ્યાં છે. આપણું તો જીવનમાં એક જ લગ્ન. એટલે આપણને એનું મહત્વ ઘણું. આપણે તો આપણાં લગ્ન પહેલાં બહુ બહુ તો બીજાના વરઘોડા જોયા હોય. જ્યારે ઐશ્વર્યા તો કહેતી હશે, 'મારે તો આપણા - કુછના કહોના - ના લગ્ન જેવી તો સેરીમની કરવી જ છે'. અભિષેક બોલ્યો હશે, "તે મેરેજ તો બહુ જ સરસ હતું. કારણ કે સેરીમની વખતે મારા સાસુ મારી સામે નહોતા બેઠાં." ઐશ્વર્યાએ કહ્યું હશે, "સ્કીન પર મારાં બહુ લગ્નો થયાં છે; પણ મને તારી સાથેનાં લગ્નમાં ખૂબ મજા આવી. અને મેં મનોમન નક્કી કરી લીધું કે હવે પછીના જીવનમાં મારાં બધાં લગ્નો આની સાથે જ કરવાં. તને ખબર છે? - કજરા રે કજરા રે - ગીતના શુટિંગ વખતે તારા પપ્પા જોડે નાચતી વખતે મેં તિરુપત્તિના બાલાજીની બાધા લીધી હતી કે આવો કમર લચકાવતો સસરો આપજે." હવે સુંદર સુંદર ફિલ્મી સેટ પર વીરવાર પરણનારને વાસ્તવિક લગ્નોમાં શી મજા? એમને મન તો આટલાં લગ્નો થયાં છે તો એક વધુ!

મારા અમદાવાદના એક મિત્ર જ્યારે 'સપ્તક'ના શાસ્ત્રીય સંગીતના કાર્યક્રમમાં જાય ત્યારે કહે કે, "સવારના ચાર સુધી સંગીતનો કાર્યક્રમ ચાલ્યો." આખું વરસ આ મિત્ર દસ વાગે સૂઈ જનારા. એમને માટે આ એક રાત અનોખી યાદગાર હતી. બચ્ચન લોકોના બંગલે, મહેંદીના આગલા દિવસે ઝ-સ અને મ્યુઝિકની પાર્ટી સવારના ચાર સુધી ચાલી. તમે જો ધ્યાનથી જુઓ તો આ ફિલમવાળા દર શનિ-રવિ દારૂ પીને આવી ઝ-સ પાર્ટીઓ કરતા હોય છે અને નાચતા હોય છે. આપણે સામાન્ય નાગરિકને વરસમાં આવી એકાદ પાર્ટીનો ચા-સ મળ્યો હોય તો તેની વાત કહી કહીને

મિત્રોને થકવી દઈએ. જે તક બીજાને ન મળતી હોય તે તક આપણને મળે તે સુખ કહેવાય. અને જ્યારે મિત્રોને આપણે માણેલી પાર્ટીની વાત કરીએ અને મિત્રોના મોઢા પર 'આપણે રહી ગયા'નો ભાવ ઉભરાય, તે આપણો સંતોષ. બોલિવુડમાં સવારના ચાર સુધીની પાર્ટી એ કાંઈ સમાચાર ન કહેવાય. અમિતાભ બચ્ચન આમ ભગવાનમાં અખૂટ શ્રદ્ધા તો ધરાવે જ છે. તો કોઈ મહારાજને બોલાવીને આખી રાત ભજન-કીર્તન રાખ્યું હોત તો તે સમાચાર ગણાત. મહારાજને ને અમિતાભને, ભગવાનની, છે તેના કરતાં વધુ, કૃપા થઈ હોત. બચ્ચન પરીવાર ઉજ્જૈન મહાદેવની પૂજા કરવા ગયું. કાશી વિશ્વનાથને રીઝવ્યા. તિરુપત્તિ ગયાં. સિદ્ધિ વિનાયક તો ઘરના જ. ફિલમવાળાઓને જેટલા પ્રોબ્લેમ તેટલા ભગવાન. એમના પ્રોબ્લેમ્સ માટે મને લાગે છે કે એક ભગવાન પૂરતો નથી. ગણેશજી તંદુરસ્તી બક્ષે. કુબેર ભંડારી ઇન્કમ ટેક્સનું સંભાળે. કાશી વિશ્વનાથ નવી ફિલ્મોના કો-ટ્રાક્ટ અપાવે અને બાલાજી ઓવર ઓલ ધ્યાન રાખે. અને પૈસાનો આથી વધુ સારો ઉપયોગ કયો? પૈસા છે તેથી શ્રદ્ધા છે કે ભગવાનમાં શ્રદ્ધા છે તેથી પૈસા છે! મને લાગે છે કે પૈસા છે તેથી શ્રદ્ધા છે. નહીં તો મુંબઈની ઝૂંપડપટ્ટીમાં ભગવાનની કેટલીયે પૂજા થાય છે. તો ય એ લોકો ઝૂંપડીમાં જ જ-મે છે અને ઝૂંપડીમાં જ મરે છે.

અમે નાના હતા ત્યારે નાના ગામમાં લગ્નસરામાં અમને જમવાનું આમંત્રણ મળતું. કોઈકવાર એક જ દિવસે બે જગ્યાએ જવાનું હોય તો મારી બા તપાસ કરાવી લે કે ક્યાં કેવું જમણ બનવાનું છે. પછી નક્કી કરે કે શિખંડ-પુરીમાં જવું કે મોહનધાળમાં. કારણ કે પછી તહેવાર સિવાય મીઠાઈ મળવાની નહોતી. હવે આવી પરિસ્થિતિમાં મીઠાઈ ખાવાનો આનંદ એ જમણનો ખરો આનંદ કહેવાય. આ કરોડપતિઓને ત્યાંના ઠગ જાતના પકવાનમાં શી મજા આવે? આ લોકો ધારે તો રોજ પડ ભોગ જમી શકે. તો લગ્નનાં જમણમાં કાંઈ જુદું કરે તો જ કાંઈ નાવીન્ય કહેવાય. માટે એમનું લગ્નનું જમણ - બોરિંગ, બોરિંગ.

આપણે ત્યાં જેમને ઘેર આપણો સંબંધ હોય તે બધાં જ લગ્નમાં આવે. મને લાગે છે કે આ બચ્ચન લોકોએ કોને બોલાવવા એના કરતાં કોને નહીં બોલાવવા તેનું લિસ્ટ પહેલાં બનાવ્યું હશે. અને આ લગ્ન સમારંભથી ખુશ લોકો કરતાં નાખુશ લોકો વધારે હશે. મારાં લગ્નમાં તો ગામના કૂતરાં પણ ખુશ હતાં કે સુગંધીદાર પતરાળાં તો ચાટવા મળશે! એક વાત તો ચોક્કસ છે કે આ લગ્ન જીવનના અંત સુધી ટકશે. જે લગ્નનું મુહૂર્ત પાંચ જોશીઓએ કાઢ્યું હોય અને જે લગ્નનીવિધિ અગિયાર શુક્રલોએ કરાવી હોય તેમાં કાંઈ જોવાનું હોય?!

[4, Pleasant Drive, YARDVILLE, NJ 08620, U.S.A.]

સરહદની આ પાર અને પેલે પાર

○ દીપક મહેતા

પાકિસ્તાનની રાષ્ટ્રભાષા ઉર્દૂ છે, પણ એ દેશની વસતિના માત્ર આઠ ટકા જેટલા લોકોની જ એ માતૃભાષા છે. ઉર્દૂનો ઉદ્ભવ આજના ભારતમાં મોગલોના શાસનકાળ દરમિયાન થયો હતો. પણ પાકિસ્તાનની એકતા અને અખંડિતતાના પ્રતીક તરીકે ઉર્દૂ ભાષાને અપનાવવામાં આવી. આજે પ્રાથમિક અને માધ્યમિક નિશાળોમાં ઉર્દૂનું શિક્ષણ ફરજિયાત બનાવાયું છે પણ કોલેજ - યુનિવર્સિટીમાં ઉચ્ચ શિક્ષણનું માધ્યમ હજી અંગ્રેજી જ છે. પાકિસ્તાનમાં પણ અંગ્રેજીને રાજભાષાનો દરજ્જો અપાયો છે અને સરકારી તથા વેપારી કામકાજમાં હજી અંગ્રેજીનું જ ચલણ છે.

લગભગ ૪૪ ટકા જેટલા પાકિસ્તાનીઓ પંજાબીને પોતાની માતૃભાષા તરીકે ઓળખાવે છે. પંજાબ પ્રાંત ઉપરાંત કરાચી શહેરમાં પણ પંજાબીભાષીઓની મોટી વસતિ છે. છતાં પંજાબીને પાકિસ્તાનમાં સત્તાવાર રીતે કોઈ સ્થાન અપાયું નથી અને તેની ઓળખાણ એક 'પ્રાંતીય ભાષા' તરીકે જ અપાય છે. લાહોર, સિયાલકોટ, ગુજરાનવાલા અને શેખપુરા જેવા જિલ્લાઓમાંની પંજાબીમાં બોલીબેદ જોવા મળે છે. કેટલાકને મતે મુલ્તાની, પોથોવારી, ડ્રેગરી અને શાહપૂરી પણ પંજાબીની બોલીઓ જ છે. જ્યારે આશરે ૧૫ ટકા જેટલા પાકિસ્તાનીઓની માતૃભાષા પશ્તો છે. મુખ્યત્વે વાયવ્ય પ્રાંત (નોર્થ-વેસ્ટ ફ્રન્ટીયર પ્રોવિન્સ) અને બલુચિસ્તાનના કેટલાક વિસ્તારોમાં આ ભાષા બોલાય છે. અફઘાનિસ્તાનમાંથી આવેલા ઘણા નિરાશ્રિતો પણ પશ્તો બોલે છે, પણ પાકિસ્તાનની વસતિ ગણનામાં તેમનો સમાવેશ કરવામાં આવતો નથી. પશ્તો ભાષાને મૌખિક સાહિત્યની લાંબી પરંપરા છે, પણ તેમાં લિખિત સાહિત્યનો અભાવ છે. ખુશાલ ખાન ખટક (૧૬૧૩ - ૧૬૮૯) અને રહેમાન બાબા (૧૬૩૩ - ૧૭૦૮) પશ્તો ભાષાના મહત્વના કવિઓ છે.

સિંધ અને બલુચિસ્તાનના કેટલાક વિસ્તારોમાં વસતા પાકિસ્તાનીઓની માતૃભાષા સિંધી છે. આશરે ૧૪ ટકા પાકિસ્તાનીઓ સિંધીને માતૃભાષા માને છે. નિશાળોમાં પણ સિંધી ભાષા શીખવાય છે અને સિંધીમાં અખબારો પણ પ્રગટ થાય છે. પાકિસ્તાનમાં સિંધી બોલનારાઓની સંખ્યા ૨૦ મિલિયન જેટલી હોવાનો અંદાજ છે. પાકિસ્તાનમાં સિંધી લખવા માટે અરબી લિપિનો જ ઉપયોગ થાય છે. સિંધીભાષીઓની સૌથી વધુ વસતિ હૈદરાબાદમાં છે.

પાકિસ્તાનના ૧૧ ટકા જેટલા લોકોની માતૃભાષા છે સેરાઈકી. તે પંજાબી અને સિંધી બન્નેની અસર નીચે વિકસેલી દક્ષિણ પંજાબની ભાષા છે. પહેલાં તેને પંજાબીની એક બોલી ગણવામાં આવતી હતી, પણ હવે તેને સ્વતંત્ર ભાષાનો દરજ્જો આપવામાં આવ્યો છે. ડેરાવાલી, ખાટકી, જંગલી અને ભાવલપુરી એ સેરાઈકીની બોલીઓ છે. ચાર ટકા

'બ્રિજિંગ આર્ટ્સ'ને ઉપક્રમે, નજીકમાં, અહીં બ્રિટિશ સાડી સ્પર્ધા થવાની છે. "ઓપિનિયન"ના માર્ચ ૨૦૦૭ અંકમાં એ સંબંધક એક લેખ પ્રગટ થયેલો. એ સંસ્થાએ એ સમૂળો અંક, હવે, પોતાની વેબસાઈટ પરે તરતો મૂક્યો છે. રસજીને એ સારુ, અહીં નીચે આપી વેબસાઈટનો લાભ લેવા અનુરોધ છે.

www.britishsaristory.org.uk
http://www.britishsaristory.org.uk

જેટલા પાકિસ્તાનીઓની માતૃભાષા બલોચી છે. મુખ્યત્વે બુલચિસ્તાન, સિંધ અને દક્ષિણ પંજાબમાં તે બોલાય છે. આ ઉપરાંત પાકિસ્તાનમાં ગુજરાતી ભાષા પણ બોલાય છે. પણ પાકિસ્તાનની વસતિ ગણતરીના અહેવાલમાં ગુજરાતીને અલગ સ્થાન ન આપતાં 'અન્ય ભાષાઓ'માં ભેળવી દેવામાં આવે છે એટલે પાકિસ્તાનમાં ગુજરાતી બોલનારાઓની સંખ્યા જાણવાનું મુશ્કેલ છે. પણ એ અંદાજ પ્રમાણે એક લાખ જેટલા લોકોની માતૃભાષા ગુજરાતી છે. પાકિસ્તાનમાં વસતા પાંચ હજાર જેટલા પારસીઓ ઉપરાંત કેટલાક હિંદુઓ અને મુસ્લિમો પણ ગુજરાતી બોલે છે. પાકિસ્તાનમાં બોલાતી આ બધી જ ભાષાઓ ભારતમાં પણ બોલાય છે અને ઉર્દૂ, પંજાબી, સિંધી, ગુજરાતી તો ભારતના બંધારણે માન્ય કરેલી રાજભાષાઓ છે. સરહદની આ પાર અને પેલે પાર સરકારો જૂદી છે, પણ ભાષાઓ જૂદી નથી. ■

(સદ્ભાવ : વર્ડનેટ, "મુંબઈ સમાચાર", ૧૦ મે ૨૦૦૭)

[55, Vaikunth Co-operative Society, Lallubhai Park, Andheri (West), MUMBAI - 400 058, India]

આંધળી માનો કાગળ ○ ઈન્દુલાલ ગાંધી

અમૃત ભરેલું અંતર જેનું, સાગર જેવું સત,
પુનમચંદના પાનીઆ આગળ ડોશી લખાવતી ખત,
ગગો એનો મુંબઈ કામે; ગીગુભાઈ નાગજી નામે.
લખ્ય કે માડી! પાંચ વરસમાં પહોંચી નથી એક પાઈ,
કાગળની એક ચબરખી પણ, તને મળી નથી ભાઈ!
સમાચાર સાંભળી તારા, રોવું મારે કેટલા દા'ડા?
ભાણાનો ભાણીઓ લખે છે કે ગગુ રોજ મને ભેળો થાય
દન આખો જાય દાડિયું ખેંચવા રાતે હોટલમાં ખાય.
નિત નવાં લુગડાં પહેરે, પાણી જેમ પઈસા વેરે.
હોટલનું ઝાઝું ખાઈશ મા! રાખજે ખરચીખૂટતું માપ,
દવાદારના દોકડા આપણે કાઢશું ક્યાંથી બાપ!
કાયા તારી રાખજે રૂડી; ગરીબની ઈ જ છે મૂડી.
ખોરડું વેચ્યું ને ખેતર વેચ્યું, કૂબામાં કર્યો છે વાસ
જરનો રોટલો જડે નહીં તે દિ' પીઉં છું એકલી છાશ,
તારે પકવાનનું ભાણું, મારે નિત જરનું ખાણું.
દેખતી તે દિ' દરણાંપાણી કરતી ઠામે ઠામ
આંખ વિનાનાં આંધળાંને હવે કોઈ ન આપે કામ,
તારે ગામ વીજળી દીવા, મારે આંહીં અંધારા પીવાં.
લીખીતંગ તારી આંધળી માના વાંચજે ઝાઝા જુહાર
એકે રહ્યું નથી અંગનું ઢાંકણ, ખૂટી છે કોઠીએ જાર.
હવે નથી જીવવા આરો, આવ્યો ભીખ માગવા વારો.

ભારતીય જ્ઞાનપીઠનો ૨૦૦૪ના વરસ માટેનો મૂર્તિદેવી અવોર્ડ નારાયણ દેસાઈને એમના આકર ગાંધીચરિત્ર 'મારું જીવન એ જ મારી વાણી' માટે મળવાની જાહેરાત સાથે મનમાં જે પહેલો પ્રતિભાવ જાગ્યો તે એ કે લેખક મુદ્રિત માધ્યમોમાંની એમની આ યશસ્વી કામગીરી પણ આજકાલ ગાંધીકથા ભણી એટલે કે બોલાતા લોકમાધ્યમ ભણી વળ્યા છે. એવે વખતે કેમ જાણે આ અવોર્ડ એમના આ વિશિષ્ટ લોકાયન પરત્વે પ્રજાકીય કદરબૂઝ અને વિશેષ કરીને તો કૃતજ્ઞતા વ્યક્ત કરવાની સંધિરૂપે આવી મળ્યો છે.

કથા ને કથાકારની તેમ આખ્યાનની આપણે ત્યાં એક પરંપરા રહી છે. પણ આ બધું, એના હાડમાં જ પડેલું હોય એમ રામાયણ-મહાભારત-પુરાણ પ્રકારની સામગ્રીમાં રમતું હોય છે. રામાયણ-

એવી સભાનતાની ઘડી મળજો

પ્રિય સ્નેહીમિત્રો

'નારાયણ દેસાઈ ગાંધીદર્શનને વિશ્વના ચોકમાં મૂકનાર સમર્થ ચિંતક છે, શાંતિસેનાના નાયક છે. અને બીજું ઘણું છે. પરંતુ એ સર્વથી અધિક, વિશ્વવિભૂતિ ગાંધીના ભવ્યોજ્જવલ જીવનને અક્ષરબદ્ધ કરીને ગુજરાતી સાહિત્યમાં તેની ચિરપ્રતિષ્ઠા કરનાર સમર્થ ચરિત્રકાર પણ છે. તેમની એ અક્ષરસેવા ગાંધીની સાથે ચિરસ્મરણીય બની છે.'

આપણી ગુજરાતીના એક ઉત્કૃષ્ટ વિચારક, લેખક અને સંપાદક ડૉ. ધીરુભાઈ ઠાકરે, 'અર્વાચીન સાહિત્યની વિકાસરેખા : આધુનિક અને અનુઆધુનિક પ્રવાહો' નામે પાંચમા ગ્રંથમાં આમ લખાણ કર્યું છે.

તાજેતરમાં, મૂર્તિદેવી પારિતોષિક એમને આપવાનું ઘોષિત થયું છે અને તે બાબતનું "નિરીક્ષક"કાર પ્રકાશ ન. શાહે એક સરસ મજાનો અગ્રલેખ ૧ મે, ૨૦૦૭ના અંકમાં કર્યો છે, જે આ સાથે અહીં પ્રગટ કરીએ છીએ. વળી, 'ગાંધીચરિત્રકાર નારાયણ દેસાઈનું રાષ્ટ્રીય સન્માન' નામે એમનો એક બીજો લેખ "દિવ્ય ભાસ્કર"ના ૨૦ એપ્રિલ ૨૦૦૭ના અંકમાં હતો. તે તમે જોયો વાંચ્યો પણ હોય.

ધીરુભાઈ ઠાકરનું એ લખાણ વારી જવાય તેવું છે. એ લખે છે : 'નારાયણ દેસાઈની ચરિત્રલેખનશક્તિ સોળે કળાએ ખીલે છે, બૃહદ્ ચરિત્રમાં. ચાર ભાગમાં વિસ્તરેલું 'મારું જીવન એ જ મારી વાણી' ગુજરાતી ચરિત્રસાહિત્યની જ નહીં પરંતુ સમગ્ર અર્વાચીન ગુજરાતી સાહિત્યની અને સંસ્કારજીવનની મહત્વની ઘટના ગણાવી જોઈએ.'

વારુ, 'ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ'નું આગામી અધિવેશન, ૨૨-૨૩-૨૪ ડિસેમ્બર ૨૦૦૭ના દિવસોએ, ગુજરાતના પાટનગર ગાંધીનગરમાં મળે તેમ ઠેરવાયું છે. મહાત્મા ગાંધીને સંભારીને આ નવોદિત નગરનું 'ગાંધીનગર' નામાભિકરણ થયેલું એ હવે ઈતિહાસપ્રસિદ્ધ હકીકત છે. વળી, ગુજરાતની સાંપ્રત પરિસ્થિતિમાં ગાંધી, ગાંધીયુગ, ગાંધી વાઙમય કેટલાં પ્રસ્તુત છે તે પણ તપાસવાની આ ઘડી છે.

આ સમૂળા સંદર્ભમાં, આગામી આ અધિવેશન સારુ, આપણે સૌ, સંસ્થારૂપે પરિષદ, અને તેના સભ્ય તરીકે આપણે દરેક, નારાયણભાઈ દેસાઈને આદરભરે આ અધિવેશન માટે પ્રમુખપદે બિરાજમાન કરીએ એમાં આપણા દરેકનું ગૌરવ અને ગરિમા છે. પરિષદ નારાયણભાઈ દેસાઈને આગામી પ્રમુખપદ માટે, બિનઅવરોધે અને સર્વાનુમતે આમંત્રે, એવી મારી દરેકને વિનમ્ર અરજ છે.

આત્મસન્માન, આત્મગૌરવ અને આત્મનિરીક્ષણ માટે ગાંધીજી સભાન હતા. એમ નારાયણભાઈએ ક્યાંક લખ્યું છે. આપણને પણ એવી સભાનતાની ઘડી મળજો.

સસ્નેહ,

૭ મે ૨૦૦૭, ગુરુદયાળ મલ્લિક જયંતી વિપુલ કલ્યાણીનાં વંદન

મહાભારત સરખા ઉત્તમ વારસાને એ ક્લાસિકલ અર્થમાં વલ્ગર કહેતાં. લોકગમ્ય, લોકભોગ્ય રીતે મૂકી આપતાં હોય છે. એમાં અલબત્ત અંગેજી આત્મસાત્ કરી જાણનારા વિવેકાનંદ ઓછા અને ખાખીબાવાએ કાકા થકી અમર કરેલા ટ્રાન્સલોચનિયા ઝાઝા એવો ઘાટ હોવાનો. આવે વખતે, કોઈ કપોલકલ્પિત અગર પુરાણવસ્તુ કે ધર્મસંપ્રદાય સહજ અવાંતર સામગ્રીમાં નહીં ઢળતાં આપણા સમય અને એની સમસ્યાઓ સાથે કામ પાડતે ચિરકાલીન અર્પણ થકી ધ્રુવતારક શા બની રહેલ કોઈ વિશ્વપુરુષની કથા માંડવી એ ઉપક્રમ વિશે બીજું શું કહેવું, સિવાય કે નોળિયાને સારુ જેમ નોળવેલ.

વળી લિખિત-મુદ્રિત માધ્યમની દષ્ટિએ પણ આપણો સમય ફિક્શન કહેતાં કલ્પનોત્થ સાહિત્ય કરતાં ચરિત્રસાહિત્યના વિશેષ મહિમાનો છે. ક્યારેક મહાકાવ્યોની હશે એવી સામાજિક-સાંસ્કૃતિક ભૂમિકા છેલ્લા એકબે સૈકામાં જાણે મહાનવલોની રહી છે. પણ પ્યારેલાલના પૂર્ણાહુતિ ગંધો આવ્યા અને થયું કે આ તો આપણને વીસમી સદીનું મહાભારત આવી મળ્યું! ગોમાત્રિની મનહર-મનભર પરંપરામાં શોભતી 'ઝેર તો પીધાં છે જાણી જાણી', સ્વાતંત્ર્ય દિનની ઉષાએ વાડી અને વિશ્વને એકાકાર કરી મેલતી ગાંધીરંગી નવલકથા છે. વીસેક વરસ પર તે મૂર્તિદેવી અવોર્ડ પોખાઈ હતી : ૨૦૦૭માં એ જ અવોર્ડ પુરસ્કૃત થતો ગ્રંથ ગાંધીયુગી વાર્તાનો નહીં પણ સાક્ષાત્ ગાંધીચરિત્રનો છે. એ માટેના નારાયણ દેસાઈના અધિકાર વિશે શું કહેવું. એમણે મહાદેવ દેસાઈની સમુદ્ધ જીવની આખી ત્યારે જ ચી.ના. પટેલે જાહેર માગણી કરી હતી કે હવે તમારે વિસ્તૃત ગાંધીચરિત્ર આલેખવું જોઈએ. નારાયણ દેસાઈના મનમાં તો અગાઉથી આવી વાત પડી હોય જ. આશ્રમના અંતેવાસી પરિવારના સંતાનની ભાવભૂમિ કેવી હોય એનો એક રૂઢ પૂર્વાભાસ તો 'અગ્નિકુંડમાં ઉગેલું ગુલાબ' માટે એમને પહેલો દર્શક અવોર્ડ મળ્યો ત્યારે લેખી પ્રતિભાવમાં (એમની અનુપસ્થિતિમાં, પુત્ર નચિકેતાના સંકોચવશ જે વાંચવાનું મારે હિસ્સે આવ્યું હતું, એમાં) નારાયણભાઈએ મૈથિલીશરણની આ પંક્તિ સંભારી ત્યારે જ મળી રહ્યો હતો : "રામ, તુમ્હારા ચરિત સ્વયં કાવ્ય હૈ / કોઈ કવિ બન જાય સહજ સંભાવ્ય હૈ."

રામાયણકોકિલ વાલ્મીકિની પરંપરામાં ગુજરાત પાસે આજે એ એકના એક ગાંધીકોકિલ છે. વનવાસને મિશે નિષાદ, શબર, વાનર સૌને પોતીકાં કરનાર રામની પેઠે જુગતરામકાકાની પ્રજ્ઞાલિકાના એક નવરૂપની એમની મથામણ વેડછીના આદિવાસી પંથકમાં છે. અંતરિયાળ વિસ્તારમાં એકાંતિક સાધનાની રીતે થોડાં વરસ સ્વાધ્યાય ને લેખનને આખ્યાં પછી, લવ-કુશ શા કોઈ આશ્રમબાળની નિરીહ નિષ્ઠાથી એ રાજનગરોમાં ગાંધીકથા કહેતા-ગાતા ચાલી નીકળ્યા છે. એમનું આ લોકાયન, એક રીતે ગુજરાતની અસ્મિતા-ખોજને વાગેલી મૂઠ ને અનુભવાયેલી મૂર્છાના વારણ વાસ્તે હોઈ શકે એમ સમજાય છે. અડતાળીસમાં ગુજરાત દિવસના અરસામાં એ અવશ્ય એક આશ્ચસ્તકારી બીના લાગે છે.

આવા એક લોકાયની લેખક, એમના આયુષ્યના અવશેષે, ખરું જોતાં જો કે ચરમોત્કર્ષે, આપણી વચ્ચે છે ત્યારે સૌ સમાનધર્મા સ્નેહીમિત્રો જોગ એક પત્રમાં "ઓપિનિયન"કાર વિપુલ કલ્યાણીએ 'વિનમ્ર અરજ' ગુજારી છે તેમ ડિસેમ્બર ૨૦૦૭ના ગાંધીનગર અધિવેશન ટાંકણે તે ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના પ્રમુખપદે હોય એથી રૂંડું શું. આખરે, ડૉ. ધીરુભાઈ ઠાકરને ટાંકીને કહ્યું છે તેમ, 'નારાયણ દેસાઈ ઘણું છે. પરંતુ એ સર્વથી અધિક, વિશ્વવિભૂતિ ગાંધીના ભવ્યોજ્જવલ જીવનને અક્ષરબદ્ધ કરીને ગુજરાતી સાહિત્યમાં તેની ચિરપ્રતિષ્ઠા કરનાર સમર્થ ચરિત્રકાર પણ છે. તેમની એ અક્ષરસેવા ગાંધીની સાથે ચિરસ્મરણીય બની છે.' અને 'ચાર ભાગમાં વિસ્તરેલું 'મારું જીવન એ જ મારી વાણી' ગુજરાતી ચરિત્રસાહિત્યની જ નહીં પરંતુ સમગ્ર અર્વાચીન ગુજરાતી સાહિત્યની અને સંસ્કારજીવનની મહત્વની ઘટના ગણાવી જોઈએ.'

ઓવર ટુ ગાંધીનગર.

શાકાહારીઓ આટલા ઝનુની કેમ છે?

૦ વર્ષ પાઠક

“મારે નોન-વેજ ખાઈ જોવું છે.” શાકાહારી પરિવારની ૧૪ વરસની દીકરીએ અચાનક એક દિવસ જાહેર કર્યું. માતાપિતા સહીત બધાંને સહેજ નવાઈ તો લાગી; પણ એમાં આઘાત પામવા જેવું કોઈને લાગ્યું નહીં. આપણી સામાન્ય ભાષામાં ‘વેજીટેરીયન’ જ ગણાય એવા આ પરિવારમાં કોઈ કોઈ વાર ઈર્ડા આવે છે. એમના ઘણા મિત્રો માંસાહારી છે અને એમની સાથે બહાર જવાનું થાય ત્યારે એક જ ટેબલ પર વેજ અને નોન-વેજ બંને પ્રકારની વાનગી પીરસાય તો પણ એમને સુગ ચડતી નથી. એટલે સ્કુલમાં ભણતી દીકરીએ નોન-વેજ વાનગી ટ્રાય કરી જોવાની ઈચ્છા દર્શાવી તો એમણે વીરોધ કર્યો નહીં.

ભણવા ઉપરાંત સ્પોર્ટ્સ અને આર્ટ્સમાં પણ મોખરે રહેતી છોકરીએ અત્યાર સુધી ફીશ અને ચીકન, એક વાર ખાઈ જોવું છે. મટન બાકી છે. એમાંથી એને માત્ર એક ફેમીલી ફ્રેન્ડના ઘરમાં બનાવેલી પ્રો-સ ભાવી. આજની તારીખમાં એને લાગે છે કે નોન-વેજ કરતાં વેજ-કુડ વધુ ટેસ્ટી છે. બસ, ટેસ્ટ કરીને જોઈ લીધું!

ઘરના લોકોએ છોકરીના આ અખતરાને બહુ મહત્ત્વ નથી આપ્યું; પણ થોડાં દુરનાં એક આ-ટીજીને આ વાતની ખબર પડી, તો એ તો ભડકી જ ગયાં. “હાય, હાય! આપણા ઘરમાં માંસમચ્છી?” એમણે ગૃહીણી સામે આઘાત વ્યક્ત કર્યો.

“ઘરમાં નથી બનતાં. એણે એક ફેમીલી ફ્રેન્ડના ઘરમાં અને રેસ્ટોરાંમાં ખાધેલું.” મમ્મીએ જણ કરી.

“પણ એવું નોન-વેજ ખાધા વીના શું રહી જતી હતી?” આ-ટીજીએ મોરચો પેલી બાળકી તરફ ફેરવ્યો.

“રહી તો નહોતી ગઈ; પણ એને જોવું હતું કે આટલા બધા લોકો ખાય છે એ વાનગીઓ કેવી હશે. જો કે એણે અમારી પરમીશન તો લીધી હતી.” પપ્પાએ દીકરીનો બચાવ કર્યો.

“અને તમે પરમીશન આપી પણ દીધી!”

“હા.”

“કાલે ઉઠીને સીગરેટ પીવાની પરમીશન માગશે, ત્યારે?”

“તો હું ચોખ્ખી ના પાડી દઈશ. મને ખબર છે અને મારી દીકરીને પણ સમજાવીશ કે સીગરેટ પીવાથી કેટલું નુકસાન થાય. બાકી કોઈ કોઈ વાર નોન-વેજ ખાવાથી એની તબીયત બગડી નથી જવાની.” પપ્પાએ સ્પષ્ટીકરણ કરી દીધું.

“તબીયત બગડે કે ન બગડે; પણ આપણા સંસ્કાર...” આ-ટીએ નવી લાઈન

પકડી; પણ સામેવાળાએ એટલામાં જ રસ્તો બંધ કરી દીધો, એવું કહીને કે, “નોન-વેજ ખાવાથી કોઈ અસંસ્કારી નથી થઈ જતું.”

આ દલીલબાજી ચાલતી રહી અને કદાચ ભવીષ્યમાં ચાલશે. દરેકને પોતપોતાનો અભિપ્રાય દર્શાવવાની છુટ છે; પરંતુ અહીં એક પ્રશ્ન જરૂર થાય કે, ‘મને ગમે તે સારું અને બીજાને ગમે કે બીજા કરે તે ખરાબ.’ આવું નક્કી કરી નાખવાનો અધિકાર આપણને આપ્યો કોણે?

લોકો પોતાની મરજીથી શાકાહારી બનીને રહે, શાકાહારથી થતા ફાયદાનો પ્રચાર કરે ત્યાં સુધી ઠીક છે; પણ માંસાહારથી થતા ગેરફાયદા વીશે ઢંઢધડ વીનાની વાતો કરે, એમાં સંસ્કાર અને સંસ્કૃતિની ભેળસેળ કરે ત્યારે એમને ‘શટ અપ’ કહેવાનું મન થાય.

હમણાં કોઈ છાપામાં એવો એક અભ્યાસ થયાનું છાપાયું કે શાકાહારીઓ વધુ બુદ્ધિશાળી હોય છે. બસ, પતી ગયું! શાકાહારના ઝુંબેશકર્તા મંડી પડ્યા. શાકાહારીઓને વધુ ઈ-ટેલીજન્ટ ગણાવતા આ તારણ માટે કેટલા, કેવા પ્રકારના લોકોનો અભ્યાસ કરાયો, કયાં માપદંડ વપરાયાં... એવા સવાલો પુછવાને બદલે બસ, એક જ વાત, જોયું ને, અમે નંતા કહેતા? વળી, વીદેશમાંથી વાત આવી હોય ત્યારે તો આપણા લોકો વધુ રાજી થાય અને કહે કે, ‘જોયું? પશ્ચિમના દેશો પણ હવે આવું માનતા થયા છે.’

સાચું પુછો તો આ સ્ટડીને હોંશે હોંશે સ્વીકારી લેવાને બદલે, તેનાં તારણ ભણી શંકાની નજરે જોવું જોઈએ. શાકાહારીઓ જો વધુ ઈ-ટેલીજન્ટ, હોશીયાર હોય તો અત્યાર સુધીમાં નોબેલથી માંડીને બીજાં બધાં દેશીવીદેશી પારીતોષીકો એમને જ મળવાં જોઈતાં હતાં. એક-બે નોબેલવીનર વેજીટેરીયન હોય, એનો પ્રચાર કરતી વખતે એ પણ યાદ રાખવું પડે કે બીજા સેંકડો વીશ્વવિખ્યાત વૈજ્ઞાનીકો, લેખકો, સંગીતકારો અને ફિલોસોફરો પણ માંસાહારી હતા. ચાઈના, થાઈલેન્ડ, સાઉથ આફ્રિકા જેવા દેશોમાં લગભગ તમામ લોકો માંસાહારી છે. એ બધા બુદ્ધિ વગરના છે?

આપણા દેશની વાત કરીએ તો જ્યાં સાક્ષરતાનો દર સૌથી ઉચો છે એ કેરળમાં બહુમતી પ્રજા માંસાહારી છે. માછલી વીના જેમને ચાલે જ નહીં, એ બંગાળીઓએ કલા અને સાહિત્યનાં ક્ષેત્રમાં ઉત્તમ પ્રદાન કર્યું છે. અત્યાર સુધીમાં આપણને મળેલા લગભગ દરેક વડાપ્રધાન અને રાષ્ટ્રપતી માંસાહારી રહ્યા છે. ગાંધીજી શાકાહારી હતા, એવા છુટાછવાયાં ઉદાહરણ આપીને શાકાહાર ચડીયાતો હોવાના દાવા કરાય નહીં. માંસાહારના વીરોધીઓમાં એવું કહેનારા પણ છે કે માંસાહારીઓની પ્રકૃતિ તામસી હોય છે.

તો એનો અર્થ એવો ગણવો કે સરખામણીમાં બધા શાકાહારીઓ શાંત અને શાંતીપ્રીય હોય છે, ક્યારેય ઝઘડા કરતા નથી?

થોડા વખત પહેલાં એક ધર્મગુરુએ એમના ભાષણમાં કહ્યું કે, ‘માંસાહારને કારણે સમાજમાં ભ્રષ્ટાચાર વધતો જાય છે.’ આવું તારણ એમણે કેવી રીતે કાઢ્યું એ તો એ જ જાણે; પણ પોતાને શુદ્ધ શાકાહારી ગણાવતા કેટલાક વેપારીઓ બીજાનેસમાં ગફલા નથી કરતા? કરચોરી નથી કરતા? સરકારી અધિકારીઓને લાંચ નથી આપતા? હરીફના ધંધાને ચોપટ કરી નાખવા છેલ્લે પાટલે નથી બેસતા? ગંગાસ્તરો સાથે સંબંધ નથી રાખતા?

બીજા એક પ્રવચનમાં માંસાહારથી સંસ્કાર અને સંસ્કૃતિનું પતન થતું હોવાની બુમાબુમ હતી. અહીં એ યાદ દેવડાવવાનું કે હજી આજે પણ દુનીયાની બહુમતી પ્રજા માંસાહારી છે. બે-ચાર જાણીતા લોકો વેજીટેરીયન થઈ ગયાનો પ્રચાર થાય એના પરથી એવા ભ્રમમાં રહેવાની જરૂર નથી કે દુનીયામાં વધુમાં વધુ લોકો શાકાહાર તરફ વળતા જાય છે. એન્ડ બાય ધ વે, ઘણી જગ્યાએ સી-કુડ એટલે કે માછલી અને બીજા જળચરમાંથી બનતી ડીશ વેજ ગણાવાય છે એ તમને ખબર જ હશે.

તો પછી એવું ધારી લેવાનું કે દુનીયાની પોજાભાગની વસ્તી અસંસ્કારી-અસંસ્કૃત છે?

દીલગીરી સાથે કહેવાનું કે આપણે વેજ-નોનવેજવાળા ઈશ્યુને અમસ્તો જ ધર્મ સાથે સાંકળી લીધો છે. ધર્મ અને ખોરાક વચ્ચે શો સંબંધ હોઈ શકે? આપણે જેને પુજનીય વ્યક્તિ કે દેવ તરીકે સ્થાપ્યા છે એ લોકો-દેવો શુદ્ધ શાકાહારી હતા?

આ બધું કહેવા પાછળ માંસાહારનો પ્રચાર કરવાનો કોઈ હેતુ નથી જ. હું પોતે શાકાહારી જ છું. ચાઈના, સાઉથ આફ્રિકા અને ઈઝરાયલ જેવા મુળ માંસાહારીઓના દેશોમાં વેજીટેરીયનોને પડતી તકલીફો ભોગવી ચુકી છું. પણ એવું ક્યારેય નહીં કહું કે માંસાહારીઓ શાકાહારીથી ઉતરતા છે. હું એમ માનું છું કે લોકોને જે ભાવતું હોય, ફાવતું હોય એ ખાવાની સ્વતંત્રતા હોવી જોઈએ. એ ખોરાક સારો કે ખરાબ એવું કહેવાનો અધિકાર બીજાઓને નથી. હા, સ્વાસ્થ્યને નજરમાં રાખો તો વધુ પડતા તળેલા, ગળ્યા, ભારે ખોરાકથી નુકસાન થાય એવું કહી શકાય. આ અભિપ્રાય પાછળ વૈજ્ઞાનીક આધાર છે; પરંતુ શાકાહાર વીરુદ્ધ માંસાહાર એટલે સારા વીરુદ્ધ ખરાબનો જંગ, એવા ઉટપટાંગ વીધાન કરવામાં શાણપણ નથી. અહીં જોવાનું એ કે માંસાહારીઓ ક્યારેય શાકાહારીઓને બુદ્ધિ વગરના, અસંસ્કારી કે ઉતરતી કક્ષાના પુરવાર કરવાની મહેનત નથી કરતા. એનો અર્થ તો એ છે કે

માંસાહારીઓ વધુ સહનશીલ, ઉદારમતવાદી છે. રાઈટ? (જો કે આવાં તારણો સાથે સહમત થવાની મુખર્ષિ કોઈ માંસાહારી નહીં કરે.)

માંસાહારીઓ બીજા ખોરાકની ટેવમાં ચંચુપાત કરતા નથી. તો આપણે શાકાહારીઓ શું કામ આ બાબતે આટલી બુમાબુમ કરીએ છીએ, રીતસર ઝનુનમાં આવીને માંસાહારના દુષણો(1)નો પ્રચાર કરતા ફરીએ છીએ? આખરે આપણે શું પુરવાર કરવા મથીએ છીએ અને છેવટે એનાથી શો ફાયદો થવાનો છે? અમે શાકાહારી એટલે અમે વધુ સારા એવું કહેવાથી આપણો અહમ્ સંતોષાય છે અને બીજા ખામીઓ ઢંકાઈ જાય છે એમ જ ને?

ક્યારેક ખુદમાં શંકા હોય ત્યારે પણ માણસ સામેવાળાને ઉતારી પાડવાની કોશીષ કરે છે; જેમ કે ભારતીય સંસ્કૃતી મહાન છે, એવું કહેનારા આટલેથી અટકી જતા નથી. એલોકો પશ્ચીમી સંસ્કૃતીને ઉતરતી કક્ષાની ગણાવીને જ પોતાનાં ભાષણો પુરાં કરે છે. અરે ભાઈ, તમારી જ વાત કરો ને ! વાતે વાતે અમેરીકા અને ઈંગ્લેન્ડનું પતન થઈ રહ્યાના બરાબર શું કામ પાડો છો? એ લોકોને એમની પોતાની ચીંતા કરવા દો. આપણા કેટલાક ધર્મગુરુઓ એમના દરેક પ્રવચનમાં પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતીને ગાળો(સારા શબ્દોમાં) આપે છે. કદાચ એમને ડર છે કે પોતાની સંસ્કૃતી નબળી છે કે પછી ખુદની સંસ્કૃતી વીશે એમની પાસે કહેવા જેટલું જ્ઞાન નથી. માંસાહાર-શાકાહારની બાબતમાં પણ કદાચ આવું જ થઈ રહ્યું છે. અને હા, છેલ્લે એ પુછવાનું કે તમે ખરેખર શુદ્ધ શાકાહારી છો?

સમાજનો એક વર્ગ દુધને પણ માંસહાર ગણે છે. અંગ્રેજીમાં 'વીગન' તરીકે ઓળખાતા આ લોકો માને છે કે દુધ, દહીં ખાનારા ખુદને વેજિટેરીયન કહી ન શકે. આ વ્યાખ્યાને સ્વીકારો તો આપણા શાકાહારી ભાઈ-બહેનોમાંથી કેટલા જણની બાદબાકી થઈ જાય? રાતોરાત આપણે જ બુદ્ધીહીન, અસંસ્કારી, અધાર્મિક, અસંસ્કૃત માંસાહારીઓના વર્ગમાં આવી જઈએ ને?

કહેવાનું એટલું જ કે દુનિયામાં શાકાહારી અને માંસાહારી બન્ને પ્રકારના લોકો વસે છે. આહારને આધારે એમની બુદ્ધિવત્તા અને સંસ્કાર માપવાનું બંધ કરો. એક વાર નોન-વેજ ટ્રાય કરવાનું નક્કી કરનાર પેલી ૧૪ વરસની છોકરીના જ શબ્દોમાં કહીએ તો : 'ખાવું હોય તો ખાવ. બસ, બીજાનું દીમાગ નહીં ખાવ.'

[701/A, Dheeraj Regency, off Western Express Highway, Opp. Bhor Industries, Borivali (East), MUMBAI- 400 066, India e.mail : viji59@msn.com]

("મુંબઈ સમાચાર")

(રાજકોટથી યાસીન દલાલ સંપાદીત 'સૌજન્યમાધુરી'ના માર્ચ ૨૦૦૭ના અંકમાંથી સાભાર)

'ઉજ્જૈણી'માં ને 'વીજયા' ફે-ટમાં અક્ષરાંકન uttamgajjar@hotmail.com

(સદભાવ : "સ-ડે ઈ.મહેસૂલ" : વર્ષ બે : અંક : 101, મે 13, 2007)

પોપટલાલ જરીવાળા સ્મૃતિ સભા

ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમીના પૂર્વ પ્રમુખ, જાણીતા ભાષાવિદ્ તેમ જ કર્મશીલ ને વિચારક પોપટલાલ શિવલાલ જરીવાળાનું ૮ મે ૨૦૦૭ના રોજ દુઃખદ અવસાન થયું છે. એમનું વય ૭૮ વર્ષનું હતું.

એમને અંજલિ આપતી એક જાહેર સ્મૃતિસભા, ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમીને ઉપક્રમે, શનિવાર, ૯ જૂન ૨૦૦૭ના રોજ બપોરે ૩.૦૦ વાગ્યે, માંધાતા પૂથ અન્ડ કમ્યુનિટી એસોસિયેશનના સભાખંડમાં, 20A Rowmead Avenue, WEMBLEY, Middlesex ખાતે યોજાશે. દરેકને હાજર રહેવા વિનંતી કરવામાં આવી છે.

શેષ પરિવારને - પત્ની, તારાબહેન અને સંતાનો - હેમન્ત, કપિલ, ભારતી તથા દક્ષાને - આપણી સફ્દય દિલસોજી હજો. વળી, પોતાના આ એક હામીને, "ઓપિનિયન"ની પણ અંતરમનથી સ્મૃતિવંદના હજો.

એ તાનશ્રી -

... તે કોઈ રીતે ઉચિત નથી

○ "ઓપિનિયન"ના માર્ચ ૨૦૦૭ના અંકમાં પ્રગટ થયેલો બાબુભાઈ સુધારનો પત્ર વાંચી આઘાતની લાગણી અનુભવી. આપણે ગયા ડિસેમ્બરમાં મળ્યા હતા. એ વખતે તમે પરિષદની પ્રવૃત્તિ અંગે જાહેરમાં રાજીપાની લાગણી વ્યક્ત કરી હતી.

બાબુભાઈનો પત્ર છાપતાં પહેલાં તમે આ પત્રમાં રજૂ થયેલા મુદ્દાઓ અંગે પરિષદ સાથે સંવાદ રચ્યો હોત તો ઉચિત ગણાત. આમ પણ પત્રકારત્વની સામાન્ય આચારસંહિતા મુજબ આવી અપેક્ષા તમારા જેવા પીઠ પત્રકાર પાસે હોય જ. ખેર !

પત્રમાં બાબુભાઈએ પારિતોષિકના અસ્વીકાર માટે જે કારણો આપ્યાં છે તે સ્વીકારી શકાય તેમ નથી. પારિતોષિક સ્વીકારવું - ન સ્વીકારવું એ અંગે એમનો અધિકાર અવશ્ય માન્ય રાખીએ, પરંતુ એમણે રજૂ કરેલાં કારણો કરતાં હકીકત જુદી છે, જે અંગે તમારું ધ્યાન દોરવા માગીએ છીએ. બાબુભાઈ સુધારને પણ અમે આ વિગતો જણાવી છે.

ગોધરા - અનુગોધરા પછી પરિષદ રાજ્યની પડખે ઊભી રહી હોવાની વાત બિલકુલ સ્વીકાર્ય નથી. પરિષદે એ સમયે માનવીય ભૂમિકાએ પુનર્વર્સનની કામગીરીમાં સક્રિય રસ દાખવ્યો હતો. આ પછી કોમીસંવાદિતા પ્રેરતી રચનાઓનો સંચય 'ભાવભૂમિ' પણ પ્રગટ કર્યો હતો. પરિષદના આ કાર્યને બિરદાવવાને બદલે એનાથી તદ્દન વિપરિત વાત છપાવ તે કોઈ રીતે ઉચિત નથી, એમ અમને લાગે છે.

આ પત્ર તમે "ઓપિનિયન"માં છાપશો એવી આશા રાખીએ છીએ.

રતિલાલ બોરીસાગર

કુમારપાળ દેસાઈ

વહીવટી મંત્રી

પ્રમુખ

(ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ, Govardhan Bhavan, Ashram Road, Behind 'Times', River Side, P.B. No. 4060, AHMEDABAD - 380 009, INDIA)

બાબુભાઈ સુધારનો પત્ર, જેમ એમની વિનંતીએ, પ્રગટ કર્યો હતો, તેમ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના અધિકારીગણનો આ પત્ર, એમની વિનંતીએ, અહીં પ્રગટ કરીએ છીએ. જો કે વાચકવર્ગની સામાન્ય નીરક્ષીર સમજ પર જ, આખરે, તારણનો ભાર અવલબે છે. : તંત્રી

સાનુ કી લબ્યા ?

○ "ઓપિનિયન" - ૧૪૨/૪૩માં દેવકુમાર ત્રિવેદીનો લેખ 'સાનુ કી લબ્યા ?' (સાનુ કી લબ્યા ? - આપણને શો લાભ થયો ?) વાંચ્યો. એમની, બંગલાદેશના સર્જન વિશેની માન્યતા સાચી નથી. વિકૃત, દૂષિત માહિતી પર આધારિત હોય એમ લાગે છે. 'પૂર્વ પાકિસ્તાન પર ઉર્દૂ ભાષા થોપવા માટે સરકારે દબાણ વધારવા માંડ્યું હતું' એવું એમનું વિધાનેય સત્યથી વેગળું છે. એમણે જણવું જોઈએ કે ઉર્દૂ પાકિસ્તાનની રાષ્ટ્રભાષા હતી અને છે. અને પૂર્વ પાકિસ્તાન (હવે બંગલાદેશ) ૧૯૭૧ સુધી પાકિસ્તાની પ્રદેશ હતો એથી ત્યાં એ ભાષાનું ચલણ અમલમાં આવે એ સ્વાભાવિક હતું. - રાષ્ટ્રભાષા ક્યાં ય થોપી દેવાતી નથી. પાલ્લિ-ટની મહોર હોય છે.

બંગાળી ભાષા ઉપખંડની એક સારી સમૃદ્ધ ભાષા છે, એમાં શંકા નથી. પરંતુ ઉર્દૂ એનાથી વિશેષ સમૃદ્ધ, સુંદર ભાષા છે. વળી એ પાકિસ્તાનની રાષ્ટ્રભાષા પણ. ૧૯૪૮માં એ ભાષા સામે, વિદેશી ફંડ ખાનારા, વિઘ્નસંતોષી વિદ્યાર્થીઓ તોફાને ચડ્યા હતા. - જેને દેવકુમાર ત્રિવેદી 'રમખાણો' તરીકે, તેમના લેખમાં ઓળખાવે છે. રમખાણ એટલે તોફાન. મારફ્ફડ, ધિંગાણું. હા, એ ઢાકા વિદ્યાપીઠના અવિચારી વિદ્યાર્થીઓનાં ધિંગાણાં હતાં, 'શાંતિપૂર્ણ સરઘસો' નહીં. અને એમાં તેમણે જાહેર તથા ખાનગી મિલકતોને ઘણું નુકસાન પહોંચાડ્યું હતું.

આવા પ્રસંગે ભારત સહિતના ત્રીજા વિશ્વના દેશોમાં લેવામાં આવે છે એવું, એ રમખાણો સામે, સખત હથે કામ લેવામાં આવ્યું હતું અને રમખાણો, ધિંગાણાં શમી ગયાં હતાં. 'સંગ્રામ ચોલબે ચોલબે'ના હાકોટા નાખનારા શાંત થઈ ગયા હતા.

બાંગ્લાદેશના સર્જનમાં બંગાળી ભાષાનો બહુ મોટો ફળો હોવાની માન્યતા ભૂલ ભરેલી છે. ભાષા દેશોની રચના કરતી નથી, દેશો ભાષા જન્માવે છે. બાંગ્લાદેશનું સર્જન બંગાળી ભાષા યા એમ કહો કે ભાષાપ્રેમને લીધે થયું ન હતું. એની પૃષ્ઠભૂમાં હતું ગંદું રાજકારણ, દેશની રાજકીય પરિસ્થિતિ, સત્તાની સાઠમારી, આર્થિક પ્રશ્નો, પ્રજાની પરેશાની તથા વિદેશી કાવતરાં. - ભાષા તો પડી હશે ક્યાંક કોઈક ખૂણે, નામેય લેવાતું નહોતું.

અહીં આ મુદ્દો પણ નોંધવો ઘટે કે કોઈ પણ ભાષામાં અન્ય ભાષાના શબ્દો ઘુસાડવા હોય તો, એમ થઈ શકે છે, પણ તે ચાલી શકતા, લોકજીભે રમી શકતા નથી. ભાષામાં ફેરફાર, ભાષાઓની સેળભેળ એ એક કુદરતી ક્રમ છે. અને આપણને ખબર પણ ન પડે એ રીતે આ કુદરતી પ્રોસેસ ચાલતો રહે છે, એની ગતિએ. આમ ભાષાની શબ્દસમૃદ્ધિ વધે છે. તાજગી આવે છે. પરંતુ અન્ય ભાષાના શબ્દો ઘુસાડવાના, પરિવર્તનના બળજબરીભર્યા પ્રયાસો સફળ થઈ શકતા નથી. બંગાળી ભાષામાં ઉર્દૂ ભાષાના સંખ્યાબંધ શબ્દો મોજૂદ છે અને તે ઉપખંડના વિભાજન પૂર્વેથી છે. અરબી તથા ફારસી શબ્દો તેમ જ અંગ્રેજી અને પોર્ટુગીઝ શબ્દો પણ છે. શરદબાબુ અને ટાગોરથી જરા આગળ કાઝી નઝરૂલ ઈસ્લામ, જસીમુદ્દીન, ગુલામ મુસ્તફા વગેરેનું સાહિત્ય વાંચો; સત્ય સમજાશે.

ઉર્દૂ ભાષા સામેનો ઢાકાના બંગાળી વિદ્યાર્થીઓનો તોફાની વિરોધ, તેમના વિદેશી આકાઓની ખુશી ખાતર હતો. અને એ તેમની મુખર્ષિ હતી. ફંડના ફટાકા હતા. ભાષાપ્રેમનો સવાલ જ ન હતો.

વિદેશોમાં ગુજરાતી ભાષાને ટકાવવા વિકસાવવાની વાતો આત્મવંચનાથી વિશેષ કાંઈ નથી એમ હું માનું છું. અહીં એ ભાષા જીવવાની નથી. ગુજરાતના પડખે સિંધમાં - પાકિસ્તાનમાં પણ એ ટકી શકી નથી, જ્યાં સાંસ્કૃતિક આબોહવા હતી, લાખો ગુજરાતીઓ મોજૂદ હતા, શાળાઓ હતી, સાહિત્યકારો હતા અને ત્રણ - ત્રણ દૈનિક પત્રો હતા. જ્યારે અહીં તો વાત જ જુદી છે. આજથી ત્રીસ વર્ષ પૂર્વે અહીં ભાષાની જે સ્થિતિ હતી તે આજે નથી. ગ્રાફ ઘણો નીચે ગયો છે. વપરાશ ઘટ્યો છે. - નારાબાજીથી, ભાષણોથી કે ગેરત જગાડતા લેખોથી કાંઈ વળવાનું નથી. એ બધું પોતીકા પાપડ શેકી ખાવા જેવું છે. - સાનું કી લભ્યા, દસોજી ?!

સંપાદકજી, ગંદવાડ માટે તમે 'વિચારપત્ર'નો દરવાજો ખુલ્લો રાખો છો, તો પછી ગંધ ન ફેલાવવા વિશે નોંધ શા માટે મૂકો છો ?! કદાચ વિચારપત્ર માટેનો એ ખાસ ઉસૂલ હશે, ખરું ને!

- દીપક બારડોલીકર

[16 Whitechuck Drive, Old Trafford, MANCHESTER M16 9BR, U.K.]

પ્રિયનો વિરહ પીડાકારી હોય

○ 'તલાશે મંઝિલ અગર હૈ દિલ સે, તો એક દિન લાઝિમ મિલેગી' શીર્ષક હેઠળ ઓપિનિયન"નું આયુ નિશ્ચિત કરી દીધું એથી સ્વાભાવિક ગ્લાનિ થઈ. પ્રિયનો વિરહ પીડાકારી હોય છે. "ઓપિનિયન"ના પ્રથમ અંકથી જ એની સાથે તાદાત્મ્યભાવ રહ્યો છે આથી એનું પ્રકાશન બંધ થાય એ બીના જ કપોળકલ્પિત લાગે છે. પરંતુ હકીકતનો સ્વીકાર કરવો જ રહ્યો. પાછલા બાર વરસોમાં "ઓપિનિયન" એક વૈશ્વિક વાચક-લેખક વર્ગ તૈયાર કર્યો છે. અનેક લેખકો જેઓ કોઈએક માધ્યમના અભાવે કલમ ઊપાડતા નો'તા તે સહુને "ઓપિનિયન" મારફત પોતાની લેખનશક્તિને વિકસાવવાની અમૂલ્ય તક સાંપડી અને "ઓપિનિયન"નો સ્વનો એક આગવો લેખકવર્ગ ઉપસ્યો. આને હું "ઓપિનિયન"નું ગરવું પ્રદાન માનું છું.

"ઓપિનિયન" બીજી રીતે પણ પહેલ પાડી છે. જે તે લેખકોના લેખ સાથે સરનામાં પ્રગટ કરીને. આને પગલે પગલે અમદાવાદથી પ્રગટ થતાં એક જાણીતા માસિકે પણ ચાલવાનું મુનાસિક્ક માન્યું છે.

એ ઉપરાંત "ઓપિનિયન" નિખાલસતાપૂર્વક ગ્રાહકસંખ્યા નિયમિત પ્રકાશિત કરીને એક નવી કેડી કંડારી છે. પારદર્શકતાનું સાક્ષાત્ સ્વરૂપ. એ માટે એને 'એ.બી.સી.' - Audit Bureau of Circulationનો આસરો લેવો પડ્યો નથી અને હવે "ઓપિનિયન" પૂરા છત્રીસ મહિના અગાઉ ઈચ્છિત નિધનની જાહેરાત કરીને સહુને ટિંગમૂઠ કરી દીધાં છે. આ પહેલાં કોઈ સામયિક કે અન્ય પ્રકાશને આવી ઉત્તમોત્તમ પ્રામાણિકતા દર્શાવ્યાનું ધ્યાનમાં નથી.

દરમિયાન, ડિસેમ્બર ૨૦૦૬ના અંકમાં 'કોકિટોના અરણ્યમાં' પ્રીતમ લખવાણી લખે છે : 'શેરીમાં માણસોનું ધણ ઊભરાતું હતું.' આ પ્રયોગ અસાહિત્યિક છે. 'ધણ' ગાયોનું હોય, માણસોનું નહીં!

'ઊંઝા જોડણી' અંગેનો તમારો અભિગમ સ્વીકારી શકાય તેમ નથી. 'ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ', 'ગુજરાત સરકાર', 'ગુજરાત વિદ્યાપીઠ', ગુજરાતની યુનિવર્સિટીઓ, ગુજરાતની પ્રકાશન સંસ્થાઓ, આદિ કોઈએ 'ઊંઝા જોડણી'નો સ્વીકાર કર્યો નથી. એના ઉપર સ્વીકાર્યની મહોર મારી નથી. ચારે તરફથી એને જાકારો મળ્યો છે. આ સંજોગોમાં માર્ચ માસના અંકમાં પૂરાં ચાર પાનાં 'ઊંઝા જોડણી'વાળા લેખો છાપી વાચકોને વાંચવાની ફરજ પાડે છે એ બરાબર નથી.

ફેબ્રુઆરી અંકમાં 'કાયદાનું ... પૂર્વશરત' લેખમાં પ્રકાશ ન. શાહ એ જ જૂની પુરાણી ઘસાઈ ગયેલી રેકર્ડ વગાડ્યા કરે છે. 'અનુગોધરા ઘટનાક્રમ'નું એમને જેટલું ઘાજે છે તેનાથી શૂન્ય અંશ જેટલું પણ એમને ગોધરા હત્યાકાંડમાં નરાધમ રીતે ભૂંજી દેવાયેલી પલ જેટલી નિર્દોષ વ્યક્તિઓ માટે એમનું લોહી ઊકળતું નથી. 'સેક્યુલરિઝમ'ના એ અનુયાયીનું કોઈ સ્વજન - પુત્ર, પુત્રી, પત્ની, માતા, પિતા, ઈત્યાદિ - એ પલ વ્યક્તિઓમાં હોત તો એમનું બિનસાંપ્રદાયિકતાનું સંગીત અવશ્યમેવ બેસૂરું થઈ ગયું હોત. પ્રકાશ ન. શાહ, અરુન્ધતિ રોય આણિ કંપનીને સેક્યુલરિઝમનું ભૂત એવું વળગ્યું છે કે એમને અન્ય પ્રશ્નો વિષે વાંચવાનું, વિચારવાનું, વાગોળવાનું કે શબ્દાકિંત કરવાનું સૂજતું જ નથી. ભારતમાં અસંખ્ય પ્રશ્નો છે. દા.ત. પર્યાવરણ, લાંચરૂશ્વત, સ્ત્રીઓ પ્રત્યે અમાનુષી વર્તવ, દહેજ, કન્યા ભૂણહત્યા, ગરીબી, નિરક્ષરતા, વન્ય પ્રાણીઓનું નિકંદન, ગંદકી, લોકમાતાઓની સ્વચ્છતા, જંગલોનું રક્ષણ, સ્ત્રીઓને સમાન હકો, અનૈતિક રાજકારણ, પ્રાદેશિક ભાષાઓનું રક્ષણ, પશ્ચિમી સંસ્કૃતિનો પ્રસરતો જતો પ્રભાવ, ટીવી પર દર્શાવાતી અર્થહિન સિરિયલો ઈત્યાદિ સેંકડો પ્રશ્નો છે. પરંતુ આવા પ્રશ્નો તેમની નજરે મહત્વના નથી.

વળી, તેઓ લખે છે : 'સાંસ્કૃતિક રાષ્ટ્રવાદની ... વેળાના ઝીણાના હિંદુ અડધિયાઓની ...'. મહમ્મદઅલી ઝીણા નખશીખ પ્રામાણિક મુસ્લિમ નેતા હતા. એમણે તો પોકારી પોકારીને એલાન કર્યું હતું કે મુસલમાનોનો અલગ ધર્મ છે, અલગ સંસ્કૃતિ છે, અલગ ભાષા છે અને એથી એક અલગ રાષ્ટ્ર છે. એ હિસાબે જ એમણે પાકિસ્તાન મેળવ્યું હતું. પરંતુ સામે પક્ષે એ સમજાયું નહીં એમાં દોષ કોનો ? ફક્ત દસ વર્ષના ટૂંકા ગાળામાં એમણે શૂન્યમાંથી પાકિસ્તાનનું સર્જન કર્યું એનો જોટો છે દુનિયામાં ક્યાંય ? હિંદુ અડધિયાની ભેટ એ ખુદ બિનસાંપ્રદાયિકોની પેદાશ છે. અસ્તુ!

- અમૃત દેસાઈ

[35 Sherrick Green Road, Dollis Hill, LONDON NW10 1LB, U.K.]

કમ્પ્યુટર તેમ જ પ્રિન્ટરની વિવિધ મુશ્કેલીઓને કારણે, માર્ચ, એપ્રિલ તેમ જ આ મે અંકમાં, અહીંતહીથી સદ્ભાવે મેળવેલા 'ઉછીના' લેખોનો ઉપયોગ કરવાનો થયો છે. એ સામગ્રીઓમાં ફેરફારનો કોઈ અવકાશ રહ્યો નહીં. એથી સ્થાનપૂર્તિમાં સરળતા થઈ, પરંતુ ગુણવત્તા ધોરણની શિથિલતા આવી હોય, તો સહૃદય ક્ષમસ્વ : તંત્રી

સ્વતંત્ર પ્રકૃતિ તમામ, માનવી કાં ગુલામ ?

- ઉમાશંકર

૧. ગુલામીનો ઇતિહાસ ૪,૫૦૦ વરસથી પણ વધારે પ્રાચીન હોઈ શકે. ઇજિપ્તના ઇતિહાસમાં ગુલામીનો ઉલ્લેખ છે. નાઈલ કાંઠાના હબ્શીઓએ આરબોને ગુલામો પૂરા પાડ્યા છે. છેક ૧૮૭૩ સુધી એ પરંપરા ચાલુ હતી. કમુજી હૈસ્ટિંગ્ઝ બાન્ડએ કહ્યું હતું, 'પૂર્વ અને મધ્ય આફ્રિકામાં ગુલામો પકડવા માટે મુખ્યત્વે આરબો જવાબદાર હતા.' આ બાબતમાં અમુક લોકો મૌન સેવે છે. કારણ કે, પોતાની ભાષામાં પૂરોપીયનો એ અમેરિકનોને ગાળો આપવી સહેલી છે।

૨. ઝાંઝીબારના સુલતાને પણ પૂર્વ આફ્રિકામાં ગુલામી પ્રથાને ઉત્તેજન આપ્યું હતું. તેમાં કેટલાક ગુજરાતી વેપારીઓ આરબોને પૈસા વ્યાજે ધીરતા હતા. એ પણ હકીકત છે. ૧૮૧૦ આસપાસ પૂર્વ બંગાળના (આજનું બાંગ્લાદેશ) કેટલાક નવાબોએ ઝાંઝીબારથી ગુલામો ખરીદેલા. તેમાંથી એક તો તક મળી એટલે ઘોડા સમય માટે નવાબ પણ બની ગયો હતો।

૩. ગ્રીક અને રોમન સામ્રાજ્યોમાં ગુલામી પ્રથા સ્વાભાવિક ગણાતી હતી. અમુક ગુલામો સારી જગ્યાએ હતા. ગુલામો બાળકોને ભણાવતા. એ બધા ગુલામો હબ્શી ન હતા. ગુલામીની મુક્તિના નિયમો પણ હતા. જંગલી પશુઓને પાળતુ બનાવ્યા પછી માણસોને પણ એ જ રીતે પોતાના હિત માટે કામે લગાડી શકાય એવો વિચાર પ્રચલિત થયો હશે.

૪. ૧૬૦૦થી ૧૮૫૦ સુધીનાં વરસોમાં ગુલામી વિકસી તે માટે હબ્શી જનજાતિ નાયકોની [tribal chiefs] જવાબદારી વિષે ભાગ્યે જ ઉલ્લેખ થાય છે. દરિયાકાંઠે વેપારીઓના લાંગરેલાં વહાણો જંગલના અંતરિયાળમાંથી ગુલામો પકડી લાવવામાં અમુક હબ્શીઓ જવાબદાર હતા. કુહાડી હાથા વગર કામ કરતી નથી એ સૌ કોઈ જાણે છે. ઘોડાક લાભ માટે અને પોતાની શત્રુ જનજાતિ [tribe]ના માણસોને પકડવામાં આફ્રિકનોને પણ ખાસ વાંધો ન હતો. આફ્રિકન રાષ્ટ્રવાદનું એક વરવું લક્ષણ એ છે કે, હબ્શી હબ્શીનો દોષ જોવા ટેવાયેલો નથી. આફ્રિકન ખન્ડના કુડીબંધ સરમુખત્યારો વૈભવ મહાલી રહ્યા છે. અને સામાન્ય જનજાત ભૂખે મરે છે. વફદારી માત્ર પોતાના સમાજ પૂરતી જ હોય છે. બીજાના અહિંતનો વિચાર સરખો થઈ શકતો નથી. એ ગુલામીનું એક લક્ષણ છે.

૫. ઈસાઈ પાદરીઓએ જાહેર કર્યું હતું કે, ઝાડ અને પથ્થરમાં આત્મા નથી. એ રીતે હબ્શી ગુલામમાં આત્મા હોતો નથી। એટલે તેને કષ્ટ આપવામાં કોઈ પાપ નથી। તેથી ગુલામોનો વેપાર કરતા લિવરપૂલના વેપારીઓ નરકમાં સજા થશે એ ભયથી મુક્ત થયા। લન્ડન મીશનરી સોસાયટીના પોતાના ખાન્ડના ખેતરો હતાં. જમૈકામાં મોટી જાયદાદ હતી. તેની આવકમાંથી ચર્ચ બાંધી શકાતાં। કોઈ ગુલામ નાસી પણ ન શકે. કારણ કે, તેની છાતી ઉપર 'society' એવો ઝામ દેવામાં આવતો। બળદની માલિકી સાબિત કરવા માટે તેના કુલા ઉપર સ્વામિત્વચિહ્ન હોય છે। એવી જ છાપ ગુલામની છાતી ઉપર રહેતી।

૬. ગુલામને પરણવા ન દીધો એ તેના ઉપર થયેલો ભયંકર સામાજિક અન્યાય હતો. મૂળે હબ્શી લગ્નપ્રથા ઉચિત સ્થિરતાવાળી ન જ ગણી શકાય. તેમાં ગુલામોને પરણવા ન દીધા એટલે ભયંકર સામાજિક અંધેર સર્જાયું. અત્યારે જમૈકામાં એશી ટકા બાળકો ન પરણેલાં યુગલોનાં છે. તેથી ગુનેગારી પણ વધે છે.

૭. ગુલામી નાબૂદ કરવાની ચળવળ ૧૭૭૦ પહેલાં બ્રિટનમાં ચાલુ થઈ હતી. ૧૮૦૭માં કાયમી ધોરણે ગુલામી નષ્ટ કરવાનો કાયદો બ્રિટનમાં થયો. બ્રિટિશ ધરતી ઉપર પગ મૂકનાર ગુલામ આપોઆપ મુક્ત થાય છે એમ પણ સિદ્ધ થયું. બીજા પૂરોપીયન દેશોનાં વહાણોને આંતરીને તેમાં રહેલા ગુલામોને છોડી મૂકવામાં પણ સારી સફળતા મળી. બ્રિટિશ નૌસેના સમર્થ હોવાથી કેન્યા, સ્પેનિશ અને પોર્ચુગલનાં વાહણોને

તપાસવામાં આવતાં. વિલ્યમ વિલ્બરફોર્સની આગેવાની ઘણી સફળ નીવડી.

૮. ૧૮૫૧માં એક અમેરિકન હબ્શી પોતાની ગોરી સ્ત્રીમિત્રને પરણવા માટે તેના પિતા પાસે પરવાનગી લેવા ગયેલો. જમણો ઘૂંટણ નમાવીને નમ્રતાથી માગણી કરી. ગોરા મહાશયે તેને ઝાડ સાથે બાંધીને ફટકાર્યો હતો। આજે બિહાર કે ઉત્તર પ્રદેશના ગામડામાં, એક જ સમાજના પણ જુદી નાતના બે મળેલા છાવને પરણવા માગે તો ઝાડ નીચે લટકાવીને ફાંસી આપવાના બનાવો પણ બન્યા છે. જ્યારે યુરોપ - અમેરિકામાં ગોરી સ્ત્રીઓ અને હબ્શી પુરુષોનાં સંતાનોની સંખ્યા લાખો સુધી પહોંચી છે. ગુજરાતી યુવાવર્ગના સભ્યોએ અંગેજ યુવક-યુવતીઓ સાથે કરેલાં લગ્નોનું પુષ્કળ કરવાનો સમય આવી ગયો છે. કોઈ પીએચ.ડી. થવા ઈચ્છનારે આ વિષયનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ.

૯. આજે ઈ.સ. ૨૦૦૭ના મધ્યાંતરે ગુલામી સદંતર અને સર્વત્ર નાશ પામી છે, એવી ભ્રમણા રાખી શકાશે નહીં. પરિચમ આફ્રિકાનાં સાઠ હજારથી વધારે બાળકો પરિચમ યુરોપના સમૃદ્ધ હબ્શીઓને ત્યાં ગુલામની જેમ કામ કરે છે. તે બધાંને ભણાવી - ગણાવીને ધંધે લગાડવાનું પ્રલોભન આપીને અહીં લાવવામાં આવે છે. પરિચમ આફ્રિકામાં પણ ગુલામીનું વાતાવરણ અત્યારે છે. ઓછી આવક અને વધારે સંતાનો હોવાથી, બીજાની લાચારીનો લાભ લેનારા ગુલામીના આડતિયા (દલાલ) થઈ ફરે છે. એ પણ નવાઈને પાત્ર ગણી શકાય નહીં.

૧૦. ઈદ ઉપર પોતાને બિહાર જવાની રજા માગનાર ૧૧ વરસના છોકરાને કેરોસીન છાંટીને બાળી મૂકનાર ગાલીચા વણનાર શેઠ દિલ્લીમાં હતો. કહેવાનો ભાવાર્થ એ છે કે, ગુલામીનું સ્વરૂપ બદલતું રહે છે. માણસ માણસની લાચારીનો લાભ ન ઉઠાવે એવું ભાગ્યે જ બને છે. એક મુદ્દો એ છે કે, અત્યાચાર સહન કરનારા છે ત્યાં સુધી અત્યાચાર કરનારા પણ મળી આવશે.

૧૧. રાજકીય નેતાઓ પોતાનાં કાર્યોની પ્રાથમિકતા કઈ રીતે નક્કી કરે છે એ અગત્યની બાબત છે. નેતાઓ પોતાનો સમય કઈ રીતે વીતાવે છે એ પણ મહત્વનું છે. આફ્રિકન પ્રજાઓમાં આપસની સહાયનું વાતાવરણ નથી. ઉદારતા બતાવનારાં પરિબળો નહીંવત છે. પરિચમની પ્રજાનું ખરચાણ અનુકરણ કરવાની મનોવૃત્તિ પણ વધારે છે. સૂટ અને ટાય પહેરીને ફરવામાં જ સફળતા માનવામાં આવે છે. હબ્શી નેતાઓએ સારો દાખલો બેસાડ્યો નથી. પોતાનાં કષ્ટો માટે બીજાને દોષ દેવાની અને પરિચમના લોકોનો વાંક કાઢવાની ટેવ પણ છે. એટલે સ્થિર અને સમૃદ્ધ સમાજ પોતાની જરૂરિયાતો સંતોષી શકે એવું વાતાવરણ નથી.

- ૨. કા. ભટ્ટ

[87 Hale Lane, Mill Hill, LONDON NW7 3RU, U.K.]

ઈ-ટરનેટથી અનભિજ્ઞ છું

૦ માર્ચ અંકમાં "ઓપિનિયન"ની આર્થિક સ્થિતિ વિષે વાંચ્યું. માર્ચ, ૨૦૧૦ પછી હાલના સ્વરૂપમાં "ઓપિનિયન" પ્રકટ નહીં થાય તે પણ જાણ્યું. ઈ-ટરનેટનો જમાનો આવ્યો છે, એટલે આમ થવું સ્વાભાવિક લાગે છે. મારે પક્ષે અફસોસ થશે કે "ઓપિનિયન" સાથેનો સંપર્ક તૂટી જશે, કેમ કે હું ઈ-ટરનેટથી અનભિજ્ઞ છું; ઘરમાં કમ્પ્યુટર વસાવ્યું નથી. ખેર!

માર્ચના અંકમાં, પાન આઠ પરે ૬ઠ્ઠી લાઈનમાં 'નવલકથાનું માન' ભૂલથી લખાયું છે; લખનારને 'આત્મકથા' શબ્દ અભિપ્રેત છે.

તે પ્રમાણે 'સાસુ વહુની લજઈ' (લેખક : મહીપતરામ નીલકંઠ) નવલકથા નથી; ટૂંકી વાર્તા છે. એ વાર્તા તથા કંચનલાલ વાસુદેવ મહેતા 'મલયાનિલ'ની 'ગોવાલણી' એ બેમાંથી આપણી પહેલી ટૂંકી વાર્તા કઈ એ સંબંધે વિવાદ થયા કર્યો છે; જો કે મોટા ભાગના લોકોએ એના કલાત્મક સ્વરૂપને કારણે 'ગોવાલણી'ને આપણી પ્રથમ ટૂંકી વાર્તા તરીકે સ્વીકારી છે.

“મુબઈ સમાચાર”માંથી ઊતારો હોઈને આ બે બાતો કેવી રીતે સુધારી શકાય ? “ઓપિનિયન”માં કઈક ખુલાસો થઈ શકે તો આ શરતચૂકનું પુનરાવર્તન થતાં અટકશે.

- વિનય કવિ

[15 Braemar Close, Rushey Mead, LEICESTER LE4 7PL, U.K.]

સામયિકનાં આગવાપણાંનું દર્શન

○ “ઓપિનિયન” ૨૬ માર્ચ ૨૦૧૦થી સંકેલો કરશે. મેં મોતિયાનું ઓપરેશન કરાવેલું એટલે ૧૪૪મો અંક વાંચી શક્યો નહોતો.

લોકભારતી ગ્રંથાલયમાં અનેક અધ્યાપકો, વિદ્યાર્થીઓ હોંશભેર ઉમંગથી આ વિચારપત્ર વાંચે - માણે છે. રોહિત પંડ્યા કે ‘બાલુભાઈ’ અંગેનું ચરિત, બળવંત નાયકે સર્જેલા નજીબ મહેસીઝનું પાત્રલેખન હોય કે દીપક મહેતાનો ગુજરાતની ભાષાની પ્રથમ આત્મકથાનો લેખ હોય, બધા લેખો, કવિતા, વાર્તામાં સામયિકનાં આગવાપણાંનાં દર્શન થાય છે.

તમે ઈંગ્લેન્ડ રહ્યા રહ્યા જો ગુજરાતી ભાષા, સાહિત્યની આટલી ચિંતા, ખેવના કરતા હો, તો પછી, ગુજરાતમાં રહેતા લોકોની કોઈ ફરજ ખરી કે નહીં?

“ઓપિનિયન”ની આવરદા નિશ્ચિત ન હોય, સૌએ તેને લાંબો સમય ઉમળકાભેર ટેકો આપવાનો છે જ. તમારી ચિંતાને પોતીકી ચિંતા સમજવાની છે.

- પવિણચંદ્ર ઠક્કર

(નિયામક, લોકભારતી, સણોસરા - ૩૬૪ ૨૩૦, જિલ્લા ભાવનગર, ગુજરાત, ભારત)

e.mail : lokbharti@lokbharti.org – website : www.lokbharti.org

બ્રિટિશ-ગુજરાતી સાહિત્યિક પ્રવૃત્તિઓના એમ્બેસેડરની ભૂમિકા ભજવી છે

○ ‘સાહિત્ય સંગમ’ના સંસ્કાર હોલ, સુરતમાં, ‘ભારત - બ્રિટન, પત્રકારત્વ અને જીવનશૈલી’ વિષય પર તમે આપેલ વક્તવ્ય અને તેની પુસ્તિકા - મળતાં અને વાંચતાં અત્યંત આનંદ થયો. તમે લેખક - લેખક રમ્યા જ છો અને મક્કમતાપૂર્વક રમતા જ રહેશો, એવી અભિલાષા અને પ્રાર્થના!

બ્રિટનની સાહિત્યિક ગતિવિધિઓ, પ્રવૃત્તિઓ ને વિવિધ વિષયો પર રચાતાં સાહિત્ય અંગેની વિસ્તૃત માહિતી તમે તમારા તે વ્યાખ્યાનમાં રજૂ કરી, પરદેશમાં રચાતાં ગુજરાતી સાહિત્યને તળ ગુજરાતના સાહિત્ય સમાજમાં કેટલો અને કેવો આવકાર મળે છે, એ માટેની તમારી સંવેદનાઓ તમે વારંવાર રજૂ કરતા રહો છો. બલકે એમ કહેવામાં જરા ય અતિશયોક્તિ નથી કે તમે બ્રિટિશ - ગુજરાતી સાહિત્યિક પ્રવૃત્તિઓના ‘એમ્બેસેડર’ની ભૂમિકા જ ભજવી છે અને તે પણ એક વાર નહીં પણ અનેકવાર ભજવી છે. “ઓપિનિયન”થી લઈને ‘ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમી’ તેમ જ અનેક સાહિત્યિક પ્રવૃત્તિઓમાં જે રીતે ઓતપ્રોત રહી જે તમે યોગદાન આપ્યું છે, એ તમારી તમામ કોશિશોને અંતઃકરણપૂર્વક અભિનંદનું છે.

તમે “ઓપિનિયન”ની આવરદાની સીમા ૨૬.૩.૨૦૧૦ અંકિત કરી છે. એ વેળાસરનો ખુલાસો અને ભાવિમાં એ તદ્દન બંધ નહીં થતાં ઈ-ટરનેટી દેહ ધારણ કરશે અને વેબસાઈટ દ્વારા એ બદલાયેલા સ્વરૂપે વિશ્વ ભરના રસિકો સુધી પહોંચશે, એ આવકારદાયક અને આનંદની વાત છે. “ઓપિનિયન” દ્વારા તમે ભાષા - સંસ્કાર અને લાક્ષણિક સાહિત્યની વિચારસમૃદ્ધિની બાર બાર વર્ષ સુધી તપશ્ચર્યા કરી છે, એકલે હાથે ગુજરાતી ડાયસ્પોરિક સમાજને વાચા આપતા આપતા એ શ્લષિતપને મારા કોટિ કોટિ અભિનંદન!

“ઓપિનિયન”ની દીર્ઘ યાત્રામાં તમને સાહિત્યસર્જનના અનેક સમર્થક સાથીઓનો સથવારો સાંપડ્યો છે અને મને એ યાત્રામાં ક્યાંક એકાદ પગલું પાડવાની જે તક મળી છે તેને મારું સદ્ભાગ્ય લેખીશ.

- અહમદ ‘ગુલ’

[27 James Street, BATLEY, West Yorkshire, WF17 7PS, U.K.]

‘નાનીમા, વાર્તા કહો ને !’

○ “ઓપિનિયન”ના અંકો નિયમિત મળે છે. બનતા સુધી એક બેઠકે વાંચી જઈ છું. વાચનનું વૈવિધ્ય અમને ખુશ રાખે છે. મનને યુનાઈટેડ કિંગડમની નિકટ રાખવામાં મદદ કરે છે. જાણે કે ત્યાંના સહુને મળ્યાનો આનંદ. મનેશચંદ્ર કસારા ગયા. તમેને હું દારેસલામથી થોડા ઘણા ઓળખું. સારા સિતારવાદક.

મારું બીજું પુસ્તક, બાળાવાર્તાઓનું પ્રકાશન અર્થે ‘નવભારત’ને આપેલ છે. પુસ્તકનું નામ ‘નાનીમા, વાર્તા કહો ને !’ રાખ્યું છે. ૧૭-૧૮ વાર્તાઓ ને બે કાવ્યકથા છે. પરીકથા ને એક પ્રાણીકથા. બાળસાહિત્યમાં યુનાઈટેડ કિંગડમમાં સર્જકો લભગભગ નથી. આફ્રિકામાં પણ ઓછા હતાં. સ્વ. હીરાલાલ શાહ લખતા. “રમકડું”માં રમેશભાઈ પટેલની આફ્રિકાની લોકવાર્તાઓ વાંચેલી. બાળસાહિત્યમાં મેં સારું એવું સર્જન કર્યું છે. ઘણું ખોવાઈ ગયું છે. છતાં હવે તે બધું - માસિક, સાપ્તાહિક, વગેરેમાં - છપાયું છે. બાળકાવ્યો મુખ્ય છે. બાળાવાર્તાઓ પણ ખરી.

વચ્ચે વિનય કવિનો પત્ર હતો. તેઓ સુંદર કામ - સર્જનમાં કરી રહ્યા છે. વારુ, “ઓપિનિયન”ને ૧૨ વર્ષ થયાં. અભિનંદન. હવે ત્રણ વર્ષ પછી ઈ-ટરનેટ પર જવા વિચારો છો - તો અમને લાભ નહીં મળે! સમય સમયનું કામ કરે છે. તમે હાડમારી ભોગવી ... ખૂબ ખેંચ્યું ... હવે થાક્યા છો, ખરું ને?

- પવિણ કે. મહેતા

[Apartment No. A304, 15300-37th Avenue North, PLYMOUTH, MN 55446, U.S.A.]

હયાતીનાં હવાતિયાં ક્યારે ય દીઠાં નહીં

○ માર્યના ‘તલાસે મંઝિલ’ - સંપાદકીય લેખ દ્વયસ્પર્શી રહ્યો. સમય ક્યાં કોઈની રાહ જૂએ છે? બારબાર વર્ષનાં વહાણાં વહી ગયાં. ... ને અનેક સ્મૃતિઓ ઝણઝણી ઊઠી. ખાસ તો પહેલા અંકથી આજ સુધીના તમામ અંકોના પ્રકાશનમાં એક સહપ્રવાસી યાત્રી - મિત્ર કે સર્જક તરીકે એક યા બીજી રીતે સાથ સહકાર આપતા અનેકોની જેમ હું રહ્યો, તેનો નિજ આનંદ પણ ખરો. અને તેથી સર્વની સાથે ઊમટતો - બેવડાતો આનંદ, તમારી જેમ જ અત્રતત્રસર્વત્ર વહેંચાતો કે વિસ્તરતો રહે એવી અંતર-ઈચ્છા સાથે શુભેચ્છાઓ કે અભિનંદન પણ અમે અને અમારા કુટુંબીજનો આપીએ છીએ.

લોકોક્તિ પ્રમાણે વ્યક્તિ, જ્ઞાતિ, સમાજ કે રાષ્ટ્રના જીવનમાં બાર વર્ષે લોહી બદલાય. કુટુંબમાં આગંતુકોમાં વહુ બારણે તો બાળક પારણેથી પરખાય. કદાચ પ્રકાશિત થતાં સામયિકનાં ઢાંચામાં પણ બાર વર્ષે પરિવર્તન આવે એ યથાયોગ્ય કહેવાય. વિચારો બદલાય તો આચરણો ય બદલાય. પરિવર્તન પામતા જગતમાં પરિવર્તનને ન પારખનાર ક્યારે ક્યાં ફેંકાઈ જાય તેની ખબર ન પડે. વિચારશૂન્યતા એ પણ અર્ધ - મૃતપ્રાય જ ગણાય.

“ઓપિનિયન” પોતાની જૂજ નકલો દ્વારા, એક વિચારશીલ તથા સત્વશીલ વાંચકવર્ગ ઊભો કર્યો છે અને ગુજરાતી સાહિત્ય તેમ જ વૈચારિક ક્ષેત્રે પોતાની ઓળખ વિશે ઊભી કરી છે. તે નિઃશંક બાબત છે. હરનિશ જાનીની ઓળખ પણ “ઓપિનિયન”ના વિશાળ વાંચકવર્ગ દ્વારા સર્વત્ર થઈ છે તે તેમના પત્ર દ્વારા જાણીને સાનંદાશ્ચર્ય થયું. પોતે ઘણું લખે છે; પુસ્તકોનાં પ્રકાશન પણ કર્યાં છે, છતાં ય એક સામયિક કેટલો વિશાળ વાંચકવર્ગ ઊભો કરે છે! સર્જકની ઓળખ સર્વને કરાવે છે તેનો આનંદ

હૈયે છે. આમ "ઓપિનિયન" પોતે પોતાનું ઓળખ પમાણપત્ર તો બને છે તે સાથે સર્જક - લેખકોની પણ ઓળખાણ કરાવે છે.

વિપુલભાઈ, બારબાર વર્ષથી તમારી સાથે સાથ સહકાર આપતા અનેક સહયાત્રીઓની જેમ એક મિત્ર, સર્જક અને ભાષાપ્રીતિને કારણે અમારો સાથ તો રહેશે જ. તમે હરહંમેશ અમને યાબડીને કે ટપારીને અમારી સર્જકવૃત્તિને સતેજ રાખી છે. વળી, વાર્તાવર્તુળની બેઠકોમાં પણ સૌને સાથે રાખીને ભાષા અને સાહિત્યનાં ક્ષેત્રે બેનમૂન સેવા કરી છે. આના ફળસ્વરૂપ આજે "ઓપિનિયન" સમગ્ર વિશ્વમાં ચાહકો, ચાહકો અને વાંચકોની સાથે સાહિત્યરસિયાના સામૂહિક પ્રેમમીમાંસાના તત્વરૂપે ખીલી ઊઠ્યું છે. સર્વના સંયુક્ત વિચારમેળાનો ચોકો કે ઓટલો બન્યું છે.

તમે લખો છો તેમ પ્રત્યેકની આવરદા વ નિશ્ચિત હોય છે. તમે આંકેલી સામયિકના આવરદાની સીમા ૨૬.૩.૨૦૧૦ એક લક્ષમણરેખાની જેમ. ત્યાર પછી "ઓપિનિયન"નું કલેવર બદલાશે, મુદ્રિત સ્વરૂપે, નહીં તો ઈ-ટરનેટી સામયિક તરીકે અવતાર પામશે. બાર વર્ષે બદલાવ આવે. નવી ટેકનોલોજીનો લાભ સર્વને મળે તે રીતે પરિવર્તન પામશે. હા એક વાત તો ખરી : સામયિક મૂતપ્રાય તો નહીં જ થાય. પુનઃજન્મ પામી નવા સ્વરૂપે પ્રગટ થશે એ હૈયાધારણા તો મળી. બીજી એક વાત, ખરી ને સચોટ છે : "ઓપિનિયન" પોતાની હયાતી માટે ક્યારેય હવાતિયાં તો નથી જ માયાં. તમારી કાર્યપદ્ધતિ અને કર્મ પરત્વેની પ્રતિબદ્ધતાથી સમયસર અનેક મુશ્કેલીઓ વચ્ચે ય એનું સંપાદન અને પ્રકાશન તો થતું જ આવ્યું છે. સારાં ને ભલાં થતાં કર્મોમાં ગીતાની હૈયાધારણાના શબ્દો અવશ્ય પાદ આવે છે : 'કલ્યાણમાર્ગના પ્રવાસીની કદી દુર્ગતિ થતી નથી!'

- ઉપેન્દ્ર ગોર

[24, Fernbank Avenue, Sudbury Hill, WEMBLEY, Middlesex HA0 2TR, U.K.]

○ "ઓપિનિયન"નો એપ્રિલ અંક મળ્યો. સરસ બન્યો છે. તમારા લેખો ખાસ ગમ્યા. ટૂંકી વાર્તા પણ ગમી છે. અંકમાં ક્યારેક એકાદી ગઝલ કે પછી અલાપદી કવિતાઓ હોય તો અલાપદો ઊઠાવ આવી મળશે.

- હરનિશ જાની

e.mail : harnish5@yahoo.com

○ રજનીકાન્ત જે. મહેતા અનુવાદિત, 'ગોધરા પછી પાંચ વર્ષે' વાંચવાની મજા પડી. નરેન્દ્ર મોદીની 'કવિતા'ઓ બાબત. મંગુભાઈ પટેલની કવિતા ય પસંદ આવી. વાંચીને 'આ ધન્ય છે' જેવું લાગ્યું. મંગુભાઈની ગૂઢાર્થ કલમ શક્તિશાળી વ્યક્તિત્વને ય કલમને લસરકે ચીતરી ને ઢસડી શકે છે.

- પ્રવીણ ન. શેઠ

e.mail : pravinsbeth@hotmail.com

○ કેટલેક દરજ્જે, મને "ઓપિનિયન"ની દિલગીરી છે ... પરંતુ 'દુકાન વીંટી લેવા' સારુ વિપુલભાઈ માટે તેવો ભાવ નથી. અને જેમ જેમ વિચારું છું ત્યારે આ સરસ મજાના સામયિક માટે ય દુઃખ વ્યક્ત કરવું જરૂરી નથી. આ સામયિકે અને તેના તંત્રીએ ગુજરાતી ભાષા અને તેનાં સાહિત્ય માટે ગજા ઉપરાંત કર્યું છે. અને જો વાચક (અને ન વાચનારા) લોકને પોતાના સાંસ્કૃતિક વારસાની પડી જ ન હોય, તે તેના પર, ભલા, ક્યાં લાદી શકાશે? છેવટે રડવાથી શું વળવાનું છે?

- હયદરઅલી જીવાણી

e.mail : haideralijivani@gmail.com

નવી પેઢીને સારુ, તો સરળતા થાય

○ "ઓપિનિયન"ના છેલ્લા કેટલાક અંકો મળ્યા છે. બૌદ્ધિકો અને સાહિત્યરસિકોને પસંદ આવે તેવું ઉચ્ચ કક્ષાનું વાંચન

"ઓપિનિયન"માં પ્રસિદ્ધ થાય છે, તે વાંચનીય અને વિચારપ્રેરક હોય છે. "ઓપિનિયન"ની બીજી પણ એક પરંપરા મને ગમી. લેખની ભાષા સારી માઠી હશે તો તે માટે લખનારે જરા પણ અચકાવવાનું નથી. જે વાંચકો પાસે ગુજરાતીમાં લખવાનો મહાવરો ન હોય, ભાષા પર પ્રભુત્વ ન હોય તેઓ પણ પોતાના વિચારો "ઓપિનિયન"માં વ્યક્ત કરી શકે છે. આ એક આવકારદાયક પરંપરા છે.

જોડણીમાં સુધારા કરવાની ઝુંબેશ ગુજરાતમાં કેટલાક સુધારકો કરે છે તે ઝુંબેશ ધીમી ગતિએ પણ આગળ વધે છે. "વૈશ્વિક માનવવાદ", "વીવેકપંથી", "ઢોલક" જેવાં બીજાં એકબે સામયિકો ઊંઝા જોડણીમાં પ્રસિદ્ધ થાય છે. નવી જોડણી મુજબ કેટલાંક પુસ્તકો પણ પ્રસિદ્ધ થયાં છે. "ઓપિનિયન"ના તંત્રીના આ વિષય વિશે શું મંતવ્યો છે, તે જાણમાં નથી. કદાચ આ વિષય "ઓપિનિયન"માં ચર્ચાઈ ગયો હોય તો મારી જાણમાં નથી.

ફક્ત દીર્ઘ ઈ અને હ્રસ્વ ઉ વાળી જોડણી અમલમાં આવે તો બ્રિટનમાં ગુજરાતી શીખવવાની ઝુંબેશમાં સહાયભૂત થઈ શકે તે ઉપરાંત વિદ્યાર્થીઓ, પ્રૂફરીડરો, અખબારી રિપોર્ટરો માટે તો હ્રસ્વ - દીર્ઘ જોડણી માથાના દુઃખાવા સમાન છે. "ઓપિનિયન" તથા બ્રિટનમાં પ્રસિદ્ધ થતાં અન્ય અખબારો પણ ઊંઝા જોડણી અપનાવે તો નવી પેઢીને ગુજરાતી વાંચવામાં લખવામાં બહુ સરળતા થઈ જાય.

- લક્ષ્મીદાસ ખટાઉ

[32 Stoney Bank, GILLINGHAM, Kent, ME7 3AG, U.K.]

સ્વીકારનોંધ :-

In Defence of Hinduism : Swami Vivekananda : Advaita Ashrama, 5 Dehi Entally Road, KOLKATA - 700 014, India : 14th impression, 2005 : Rs. 7

જીવન પેરણા - આધ્યાત્મિક વાણી ભાગ - ૫ : શ્રી મોટાના પત્રો (સાધકોને) : સંપાદક - હિતેન્દ્ર બાલકૃષ્ણ સોલંકી અને વૈશાલી હિતેન્દ્ર સોલંકી : સંકલનકર્તા - નિછાભાઈ સુખાભાઈ સોલંકી : હરિ: ઝું ટ્રસ્ટ, 20 Stavely Road, LEICESTER LE5 5JS, U.K.: આવૃત્તિ - ડિસેમ્બર ૨૦૦૫ : પાનાં ૬૪ : કિંમત - અમૂલ્ય

પારસલીલા - ૩ - શ્રી મોટાનો સંક્ષિપ્ત જીવનવૃત્તાંત : લેખક - ઈન્દુકુમાર દેસાઈ : સંપાદક - મૂકેશ પી. ગોહિલ અને કલાવતી મૂ, ગોહિલ : સંકલનકર્તા - નિછાભાઈ સુખાભાઈ સોલંકી, હરિ: ઝું ટ્રસ્ટ, 20 Stavely Road, LEICESTER LE5 5JS, U.K.: આવૃત્તિ - નવેમ્બર ૨૦૦૬ : પાનાં ૩૨ : કિંમત - અમૂલ્ય

અમે ભારતના વાસી : ડૉ. અબ્બાસઅલી તાઈ : પ્રકાશક - ખિદમતે ઈ-સાન ટ્રસ્ટ, સોનવાડી, ગડત ધઈને, જિ. નવસારી, ગુજરાત, ભારત : પહેલી આવૃત્તિ - ૧૩.૧૦.૨૦૦૬ : કિંમત - રૂ. ૧૧૦

તરસ એક દરિયાની (ગઝલસંગ્રહ) : હારૂન પટેલ : ૩૬, Sheringham Place, BOLTON, Lancs. BL3 5EX, U.K. : પહેલી આવૃત્તિ - એપ્રિલ ૨૦૦૪ : પાનાં ૮૦ : કિંમત - £ 2.00

દર્શક જેવા મેં જોયા - જાણ્યા : મોહન દાંડીકર : પ્રકાશક - નવભારત સાહિત્ય મંદિર, ૧૩૪, શામળદાસ ગાંધી માર્ગ, મુંબઈ - ૪૦૦ ૦૦૨ : પહેલી આવૃત્તિ - નવેમ્બર, ૨૦૦૪ : પાનાં ૮૪ : કિંમત રૂ. ૬૦

૨.કા. ભટ્ટકૃત 'ચતુર્વેદ'નું જાહેર લોકાર્પણ

૨. કા. ભટ્ટકૃત 'ચતુર્વેદ' ગ્રંથનું જાહેર લોકાર્પણ, શનિવાર, ૧૬ જૂન ૨૦૦૭ના દિવસે સાંજે ઠીક પાંચ વાગ્યે, બ્રેન્ટ ટાઉન હૉલ લાયબ્રેરી, વેમ્બલીમાં સમ્પન્ન થશે. 'ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમી' તેમ જ બ્રેન્ટ લાયબ્રેરી સર્વિસીસના સંયુક્ત નેજા હેઠળ, ધનારા આ કાર્યક્રમમાં ભારતીય વિદ્યા ભવનના નિયામક ડૉ. નંદકુમાર મુખ્ય મહેમાન હશે.

આ ભાતીગળ પ્રસંગે દરેકને હાજર રહેવા નિમંત્રણ અપાયું છે.

કબાટ ખોલ્યું : સરી પડ્યાં સ્મરણો, ગડી વળેલાં

○ વિપુલ કલ્યાણી

અમદાવાદથી પ્રગટ થતાં દૈનિક, "દિવ્ય ભાસ્કર"માં, હાલમાં, આ સમાચાર હતા :

સિંગાપુર સરકારની ભારતીય ભાષાઓના અભ્યાસ માટે ૧૮ લાખ ડોલરની ફાળવણી

સિંગાપુર સરકારે ભારતીય ભાષાઓના અભ્યાસ માટે ૧૮ લાખ અમેરિકન ડોલરની ફાળવણી કરી છે. આમ, ભારતીય ભાષાઓના અધ્યયનના મુદ્દે આ એક મહત્વની બાબત કહી શકાય. ભારતીય સંગઠનોએ સરકારના પગલાંનું સ્વાગત કર્યું છે.

તમિલ સિવાય બીજી અનેક ભારતીય ભાષાઓના અભ્યાસ માટે ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવામાં આવશે. ઉલ્લેખનીય છે કે સિંગાપુર સ્થિત હિન્દુ સોસાયટીના સામુદાયિક સમૂહો તમિલ સિવાયની પાંચ અન્ય ભાષાઓના વર્ગોનું આયોજન કરી રહ્યાં છે. આ સમૂહોને પણ આ રકમનો મોટો હિસ્સો મળશે. તમિલ પહેલેથી જ મુખ્ય સરકારી ભાષાઓમાં સ્થાન પામી ચૂકી હોવાથી તેને આમાંથી બાકાત રાખવામાં આવી છે.

સિંગાપુરની શાળાઓમાં અંગ્રેજી, ચીની, મલય અને તમિલના અભ્યાસની વ્યવસ્થા છે. સરકારે કરેલી નાણાની ફાળવણીથી બંગાળી, હિન્દી, ગુજરાતી, પંજાબી અને ઉર્દૂ જેવી ભાષાઓના અભ્યાસને વેગ મળશે.

આ પગલાંથી એવા શિક્ષકોને પણ લાભ થશે જે આ ભાષાઓ વિદ્યાર્થીઓને શિખવાડી રહ્યાં છે અને તેની વાંચન સામગ્રી ઉપલબ્ધ કરાવતા રહ્યાં છે. ચીનીઓના બહુમતીવાળા સિંગાપુરમાં ભારતીય મૂળના લોકોની સંખ્યા ૭ ટકા છે. સરકારી શાળાઓમાં વિદ્યાર્થીઓને અંગ્રેજી સિવાય બીજી ભાષાઓના રૂપમાં ચીની, મલય કે તમિલમાંથી કોઈ પણ ભાષા પસંદ કરવાનો અધિકાર છે.

વાંચતાં વાંચતાં માંહૂલીકોર આપણી ગુજરાતી ભાષાશિક્ષણ અને વિકાસ - વિસ્તારની પરિસ્થિતિ નામના સમુદ્રમંથનનો જાણે કે ભાવ અનુભવતો રહ્યો. વિલાયતમાં ત્રીસપાંત્રીસ સાલનો જાત અનુભવ છે. પૂર્વ આફ્રિકાના મુલકોનો ય થોડોઝાઝો અનુભવ ગાંઠે બંધાયો છે. બીજી પાસ, મુંબઈ સમેત ગુજરાતમાં આપણી ગુજરાતી ભાષાની હાલત બાબતની પરિસ્થિતિનો પણ અનુભવ સતત ડોકાયા કરે છે.

આમ, આવી હાલત વચ્ચાળે, ગઈ ૧૮ મેના દિવસે, ૮ મેના રોજ અવસાન પામેલા, ગુજરાતી ભાષાસાહિત્યના ઊંચેરા જાણતલ તેમ

જ જાણીતા ભાષાવિદ્ પોપટલાલ શિવલાલ જરીવાળાના અંતિમ સંસ્કાર અહીં સંપન્ન થયા. એમની ચેહ ટાઢી પડશે; પણ, આપણો વલોપાત? ... ઊર્મિલા ભટ્ટના એક હાયકુ મુજબ - કબાટ ખોલ્યું : / સરી પડ્યાં સ્મરણો / ગડી વળેલાં.

અહીંની 'ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમી'ના સમગ્ર ભાષાપ્રકલ્પમાં પોપટલાલ જરીવાળા, આરંભથી, જ કેન્દ્રસ્થ રહ્યા. યોગેશ પટેલ અને કાન્તિ નાગજના મૂળગત નિબંધ આધારિત, પોપટલાલભાઈની નેતાગીરીમાં, અકાદમીએ, ક્યાં ય કદાચ ન બન્યું હોય તેવું, એક માળખું ઊભું કરી આપ્યું. એમણે ગુજરાતી ભાષાશિક્ષણનો અભ્યાસક્રમ ઘડી આપ્યો. પાંચ સ્તરની પરીક્ષાઓનું કલેવર ઊભું કરી આપ્યું. તેને સારુ છ પાઠ્યપુસ્તકોનો ઢાંચો એમણે જ તૈયાર કરી આપેલો. અને પછી જગદીશ દવેને એ પુસ્તકલેખનને સારુ પોપટલાલ જરીવાળા સતત માર્ગદર્શક બની રહ્યા.

દાયકાઓ પહેલાં, મુંબઈસ્થિત 'હિન્દુસ્તાની પ્રચાર સમિતિ'માં હિંદના દાદા, દાદાભાઈ નવરોજીનાં દોહિત્રી પેરિનબહેન કેપ્ટન કાર્યરત હતાં. એ સમિતિ પર એ દિવસોમાં કાકાસાહેબ કાળેજકર, કિશોરલાલ મશરૂવાળા, મોરારજીભાઈ દેસાઈ પણ હતા. આપણા આ પોપટલાલ જરીવાળાને, ત્યારે, ત્યાં તાલીમ મળેલી અને તે તંત્ર સમિતિમાં એ તાલીમબદ્ધ થયેલા. વિલાયતની અકાદમીની ભાષાશિક્ષણની પ્રવૃત્તિઓમાં, આથીજસ્તો, એમનો ગાંઠે બંધાયો એ અનુભવ કામે લાગ્યો છે.

કોઈ પણ જાતના કાયમી સરનામાં વિનાની, ટાંચા સાધનોવાળી તેમ જ આંગળીને વેઢે ગણાય તેવાં કર્મઠ કાર્યકરોવાળી ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમીની આ પરીક્ષાઓ અઢારઅઢાર વર્ષ ચાલી. ગ્લાસગોથી બ્રાઈટન અને કાર્ડિફથી નોરિચ વચ્ચે, બ્રિટન ભરમાં એક દા એનો ડંકો વાગેલો. હજારોની સંખ્યામાં વિદ્યાર્થીઓએ પરીક્ષા આપી છે. જોતજોતામાં પાંચસોસાતસો શિક્ષકોને તાલીમબદ્ધ કરાયાં છે. આ લગભગ બે દાયકાના ગાળા દરમિયાન, આંતરરાષ્ટ્રીય ગુજરાતી દિવસના મહોત્સવો ઠેરઠેર રંગેચંગે મનાવાયા છે. આજે પણ અકાદમીએ આપ્યાં પાઠ્યપુસ્તકોનું ભારતમાં અને પરદેશમાં ચલણ રહ્યું છે. વળી, કંઈ કેટલી જગ્યાએ એ અભ્યાસક્રમને અનુકૂળ શિક્ષણકામ પણ થયા કરે છે.

એમની મુરાદ અનુસાર, બ્રિટનની ગુજરાતી વસાહતે વિદ્યાસપૂર્વક કામ પાર પાડ્યું હોત, તો સિંગાપુરમાં જે મેળવી શકાયું છે, તે અહીં વધુ સરળતાએ મેળવી શકાયું હોત. દેખીતા કારણોવસાત્ પોતીકા ચોકા ઊભા કરીને, ગુજરાતી ભાષાશિક્ષણના ઉપલકિયાં વિકાસકામો માટે લંડન, બર્મિંગમ તેમ જ

લેસ્ટરની અકેકી સંસ્થાઓએ નાનીમોટી ગ્રાન્ટ મેળવી ખરી; પરંતુ, આજ સુધીનું તેનું પરિણામ શૂન્યમાં આવ્યાનું દેખાયું છે. વળી, કેટલાકો હરવા, ફરવા અને ચરવામાં રત રહ્યાં; કોઈ પણ પાણીએ પોતાના મગ સતત ચડાવતા રહ્યા. ઝટપટ પોતાની ખીચડી પકાવવાનું જ જાણે એ કામ જોઈ લો. સરસાઈ, મદ, મસ્તર સરીખા સાધનોનો જ જાણે કે તે ઉપયોગ જોઈ લો ! ... પોપટલાલભાઈની આગેવાની હેઠળ, સૌ સંગાયે રહ્યા હોત તો ... ? ... તો વધુ નકકર કામો થઈ શક્યાં હોત અને જરૂરી નાણાં ય અનુદાનમાં મેળવી શકાયા હોત ! ... ખેર !

ગુજરાતી અને અંગ્રેજી ઉપરાંત, હિન્દી, હિન્દુસ્તાની, ઉર્દૂ, પંજાબી, ફ્રેન્ચ, ઈટાલિયન થઈને આશરે આઠદસ ભાષાઓમાં નિપુણ, પોપટલાલભાઈ સંસ્કૃત તેમ જ લેટિનને પણ જાણે સમજે. વ્યાકરણ, જોડણી, વ્યુત્પત્તિશાસ્ત્રના પણ એ ઊંડા જાણકાર. કોઈ પણ ઈતિહાસ, કોઈ પણ ભૂગોળ અને સંસ્કૃતિમૂલક વાતોનો એમની કને કુબેર શો ભંડાર અનુભવવા મળે. એક વાર, આવી વાતોએ ગાડી વળી હોય, તે પછી, સમયનો કોઈ જ નેઠો જળવાય જ નહીં, એવો અનેકોનો અનુભવ. સૌ કોઈ પૂરેપૂરા રમમાણ બને.

હિંદની આઝાદી ચળવળમાં ઊંડો રસ લેનાર આ પરિવારમાંથી, પોપટલાલભાઈના નાના ભાઈ, સ્વ. સોભાગચંદ જરીવાળા તો સુરત શહેરના બે સત્ર માટે નગરપતિ રહી ચૂકેલા છે. જ્યારે પોપટલાલભાઈ ખુદ અહીંના લેબર પક્ષમાં પણ ઘણા સક્રિય હતા. યુનિવર્સિટી કક્ષાએ અધ્યાપનકાર્ય કરાવનાર આ અધ્યાપકે પોતાના કામદાર મંડળમાં પણ ઉચિત યોગદાન આપેલું છે. વળી, લેબર પક્ષની બૃહદ્દ લંડન સ્તરની સમિતિઓમાં ય એમની સેવાઓ પડેલી છે. યુરોપીય સંસદની પહેલવહેલી ચૂંટણીઓમાં એમણે પક્ષ વતી ઉમેદવારી નોંધાવી હતી, તેવું ઈતિહાસે નોંધાયું પડ્યું છે. પોતાના વિસ્તારમાં પક્ષની શાખામાં, વરસો સુધી, ખજાનચી તરીકેની એમણે ઉમદા સેવાઓ આપી છે. તદુપરાંત, માનદ્ મેજિસ્ટ્રેટપદે રહીને નોંધપાત્ર સેવાઓ એમણે વરસો સુધી આપી હતી.

બ્રિટનમાંના આશરે અડધી સદી જેવડા વસવાટ વેળા, એમણે સમાજ જીવનનાં અનેક કામોમાં ફક્ત રસ લીધો જ નથી, એમાં રમમાણ રહીને વર્ણીય સમતા - સમજદારીનાં ગુણાનુરાગી કામો કર્યાં છે. વિનયી, વિવેકી અને અનુભવી તેમ જ જ્ઞાની આગેવાન તરીકે લાંબા સમયગાળા માટે એમની આ બધી સેવાઓ સાંભરતી રહેશે. એમનું યોગદાન ચિરંજીવ રહેવાને સર્જાયું છે. આથીજસ્તો, રેવરન્ડ જોસેફ વાન સોમરન ટેલરે અન્યત્ર લખેલું, એ શબ્દો ઉછીના લઈને કહીશું : '... ધત્વુ - કર્તા, તાતા, શોધક - એનું વખાણ સદા સુજાવજે.' ●